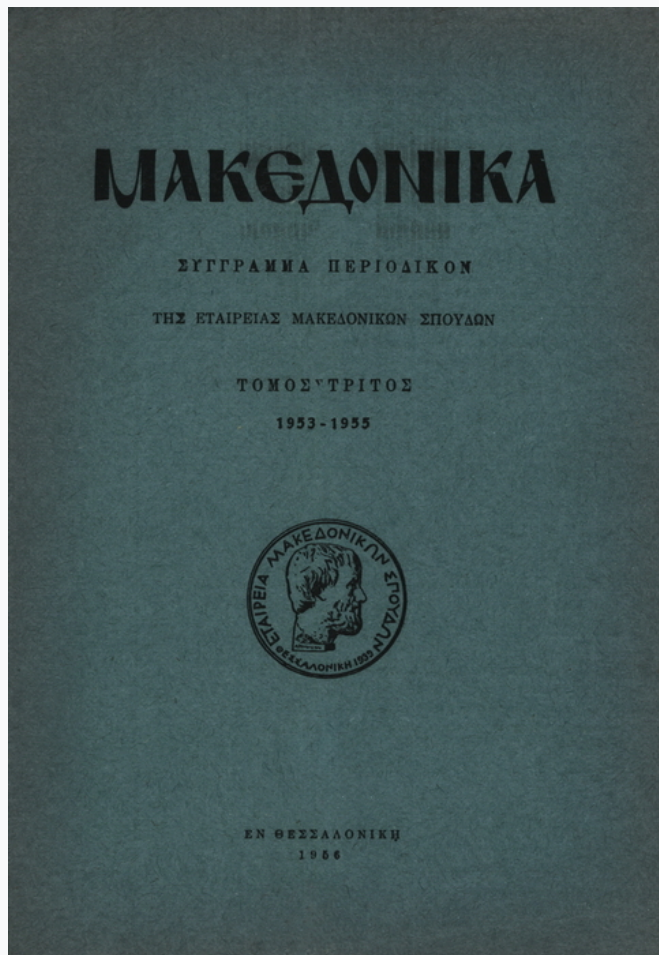

Μακεδονικά

Τόμ. 3 (1956)

Αμερικανικά και αγγλικά πληροφορίες περι της
Επανάστασεως του 1854 εν Μακεδονία

Γιάννης Αργ. Τόζης

doi: [10.12681/makedonika.1099](https://doi.org/10.12681/makedonika.1099)

Copyright © 2015, Γιάννης Αργ. Τόζης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τόζης Γ. Α. (1956). Αμερικανικά και αγγλικά πληροφορίες περι της Επανάστασεως του 1854 εν Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 3, 142-207. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1099>

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΑΙ ΚΑΙ ΑΓΓΛΙΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1854 ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ἐφέτος συμπληρώνονται ἑκατὸν ἔτη ἀπὸ τότε ποὺ οἱ προπάτορές μας, βαρέως φέροντες τὸ ἀδίκημα, ποὺ διεπράχθη ὑπὸ τῶν λεγομένων Προστατίδων Δυνάμεων εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας κλπ., μὴ περιληφθέντων ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος,¹ προέβησαν εἰς τὴν ὁργάνωσιν ἑνὸς ἀπονενόμενου κινήματος πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀδικήματος.² Ὅθεν πρέπον εἶναι ὅπως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος κάμωμεν μίαν ἐπισκόπησιν τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων γεγονότων, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ δὲν ἐπέπρωτο ὥς ἐκ τῆς «ἀνιέρου συμμαχίας»,³ ἡ ὁποία ὅλως ἀπροσδοκῆτως εἶχε συναφθῇ τότε μεταξὺ

¹ Ἐνήμεροι τῶν πικρῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παραπόνων τῶν Ἑλλήνων ἐγίνοντο οἱ ἐκάστοτε ἐπισκεπτόμενοι τὴν Ἑλλάδα ξένοι περιηγηταί. Βλ. Hermann Hettner, Athens and the Peloponnese. Edinburgh 1854 (μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ) σελ. 227. Πρβλ. ὡσαύτως Nassau W. Senior, A journal kept in Turkey and Greece. London 1859 σελ. 251.—Frederika Bremer, Greece and the Greeks. London 1863 (μετάφρ. ἐκ τοῦ σουηδικοῦ ὑπὸ Mary Howitt) τόμ. Α' σελ. 201 καὶ τόμ. Β' σελ. 109, 120, 285.—Charles K. Tuckerman, The Greeks of to-day. New York 1872 σελ. 125.

² Τὴν ἐκρηξιν τῶν γεγονότων τούτων προεῖδε δέκα περὶ τοῦ ἔτη ἐνωρίτερον ὁ ἐκ Μακεδονίας ἔλκων τὴν καταγωγὴν του πρώτος γενικὸς πρόξενος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Ἀθήναις Gregory A. Perdicaris, The Greece of the Greeks. New York 1845, τόμ. Β' σελ. 300: «Ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος—εἶθε νὰ εἶναι πάντοτε μεγάλη—δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πλήρης, ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, Σάμου, Θεσσαλίας, Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας εὐρίσκονται ὑπὸ ζυγόν, ἐφ' ὅσον ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων περιορίζεται εἰς μίαν μερίδα τῆς φυλῆς αὐτῶν. Τώρα, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, (ἡ Ἑλλάς) εἶναι πρωταθλήτρια τῆς παγκοσμίου ἐλευθερίας· ὁ ἀγὼν της εἶναι μὲ τοὺς δυνάστας τοῦ ἀνθρώπινου γένους· μολοντί δὲ περιορισμένη ἐντὸς στενῶν ὁρίων, ἔχει κατὰ τὸν διαφεύγει τὴν ἀγχίνον τῶν τυράννων καὶ ποὺ συνθῆκαι καὶ πρωτόκολλα δὲν ἡμποροῦν νὰ δεσμεύσουν. Τὸ πῦρ, ποὺ ἔλαβεν ὁ Προμηθεὺς τῆς ἀπὸ τὸν οὐρανὸν διὰ τὸ καλὸν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐσβέσθη ὀλοκλήρωτικῶς· τὸ φῶς τῆς ἐπὶ μακρὸν καπνιζούσης θερμοσποδίας ἀρχίζει νὰ λαμπρύνῃ τὸν ὁρίζοντα τῶν Ἀθηνῶν καὶ δύναται ἀκόμη νὰ πυρπολῇ τὴν Ἀνατολὴν παρὰ τὴν ἐναντιότητά τῶν Συμμάχων Δυνάμεων καὶ τῶν Τούρκων». Μὲ τὴν καθόλου σταδιοδρομίαν τοῦ λαμπροῦ τούτου Μακεδόνης θὰ ἀσχοληθῶμεν ἰδιαιτέρως.

³ Οὕτως εἶχε χαρακτηρισθῇ ἡ συμμαχία ἐκείνη ὑπὸ συγχρόνου τότε Ἀμερικα-

Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Τουρκίας, νὰ φέρουν τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα, προσέθεσαν ὅμως σελίδας δόξης καὶ τιμῆς εἰς τὰς δέλτους τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας καὶ ἀπέδειξαν ἅπαξ ἔτι τὴν ἐπίγνωσιν τῆς φυλετικῆς ἀλληλεγγύης, ποὺ ἔχουν οἱ Ἕλληνες ἐρριζωμένην εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, προκειμένου περὶ τῆς τύχης τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν των.¹ Εἰς τὴν μικρὰν ταύτην ἐπισκόπησιν δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ ἔνδοξον ἐκεῖνο κίνημα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασίν του, τοῦθ' ὅπερ ἐγένετο ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπὸ ἄλλων,² ἀλλὰ θὰ διατρίψωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν μερικῶν πτυχῶν αὐτοῦ, αἵτινες σχετίζονται κυρίως μὲ τὸν ρόλον, ποὺ εἶχον διαδραματίσει κατ' αὐτὸ οἱ Μακεδόνες, καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἔτυχον μέχρι σήμερον τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων.

Τῶν ἀλλεπαλλήλων προστριβῶν καὶ διενέξεων, αἵτινες εἶχον ἀναφυῇ κατὰ τὸ 1853 μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ρωσίας³ καὶ αἵτινες, ἔφ' ὅσον ὁ καιρὸς παρήρχετο, ἐπὶ τοσοῦτον ἐχειροτέρευον,⁴ ἐπωφελοῦμενοι οἱ Ἕλλη-

---

νοῦ συγγραφέως (βλ. William G. Dix, *The Unholy Alliance—An American View of the War in the East*. New York 1855). Ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ὅτι τὸ κίνητρον τῆς συμμαχίας ἐκείνης δὲν ἦτο ἡ ἐξυπρέτης ἀνθελληνικῶν ὑπολογισμῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀποσόβησις τοῦ κινδύνου τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Μεσόγειον, οὗ ἔνεκεν συνήφθη κατὰ τὰς ἡμέρας μας στρατιωτικὴ συμμαχία ἀκόμη καὶ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας.

¹ Οὐδὲν δικαιοτέρον τούτου, δεδομένου ὅτι, ὅπως ὁρθότατα παρατηρήθη ἡδη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀθῆναι 1861, τόμ. Δ', σελ. ιη', «ἡ Ἑπείρος, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἐγένοντο θυσία ἱερὰ ὑπὲρ τοῦ ὅλου» κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἑπαναστάσεως τοῦ 21.

² Βλ. Ἑπαμεινῶνδα Κ. Κυριακίδου, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, ἐν Ἀθήναις 1892, τόμ. Α' σελ. 638 κέξ. Ἡ περιγραφή τῶν γεγονότων τούτων ὑπὸ Παύλου Καρολίδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος 1453 - 1864, ἐν Ἀθήναις 1925 σελ. 775 εἶναι ἑλλιπής. Εἰδήσεις τινάς περὶ τοῦ ἐνδόξου ἐκεῖνου κινήματος διέλαβε καὶ ὁ Νικόλαος Δραγούμης εἰς τὰς Ἱστορικὰς ἀναμνήσεις του.

³ Εἰς τὴν ἀνάφλεξιν τῆς πυρκαϊᾶς ἐκείνης εἶχε συντελέσει τὰ μέγιστα ἡ ἐπίμονος ἀπαίτησις τῆς Ρωσίας ὅπως λάβῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν της τὰ προνόμια τῶν Ὀρθοδόξων, τῶν Καθολικῶν ὄντων ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας.

⁴ Τῆς ἐπισήμου κηρύξεως τοῦ πολέμου, γνωστοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς Κριμαϊκοῦ πολέμου, προσηγήθησαν ἡ κατάληψις τῆς Μολδοβλαχίας ὑπὸ τῶν Ρώσων «ὡς ἐνεχύρου», μετέπειτα δὲ καὶ ἡ ὑπὸ τῶν ἰδίων καταστροφὴ ἐξ ἀπίνης ὁλοκλήρου μοίρας τουρκικοῦ στόλου ἐν Σινώπῃ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1853. Τῶν ἐορτῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ὀργανώσει οἱ Ρῶσοι ἐν Ἰασιφ πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς μεγάλης ἐκείνης «νίκης», δὲν συμμετέσχον οἱ ἐπὶ τούτῳ προσκληθέντες πρόξενοι τῆς Αὐστρίας, Πρωσσίας καὶ Ἑλλάδος, τῶν προξένων τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἀπελθόντων ἡδη κατὰ διαταγὴν προφανῶς τῶν οἰκείων κυβερνήσεων (βλ. ἑβδομαδιαίαν ἐφημερίδα τῆς Νέας Ὑόρκης *The Citizen*, φύλλον 14ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 19, στήλη β'). Ἡ συνολικὴ ζημία, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ Τοῦρκοι ἐν Σινώπῃ, ἀνῆλθε κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτῶν τῶν ἰδίων εἰς 20.000.000 πιάστρων (βλ. *New York Morning*

νες πατριῶται, μετὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἀρμοδίων καὶ τὴν ἔκθυσμον συμπαράστασιν (ἐκ τῶν παρασηνίων, βεβαίως, διὰ λόγους εὐνοήτους) τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἧς ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἦτο τότε ὁ διαπρεπὴς ἐκ Θεσσαλονίκης νομομαθὴς καὶ ἔξοχος πατριώτης Ἀνδρόνικος Παῖκος,¹ ἤρχισαν νὰ κινῶνται πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις. Πρὸς καλυτέραν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἐκρίθη τότε σκόπιμον ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν μυηθοῦν οἱ μέλλοντες νὰ ἡγηθοῦν τῶν μαχίμων ἀνδρῶν δεδοκιμασμένοι ἀρχηγοί, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπιστρατευθοῦν τὰ βολάντια τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐκ τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν προερχομένων. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὁποίας ἀνετέθη εἰς τοὺς ἐκασταχοῦ Ἑλληνας προξένους² ἢ καὶ εἰς εἰδικούς ἀπεσταλμένους,³ ἐκρίθη ὡσαύτως σκόπιμον ὅπως γίνῃ καὶ σχετικὴ προπαρασκευὴ τῆς ξένης κοινῆς γνώμης. Λίαν συντελεστικὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐκρίθη ἡ ἔκδοσις ἐνὸς εἰδικοῦ ὁργάνου εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Spectateur de l' Orient*. Τῆς σοβαρᾶς ταύτης ἐκδόσεως, ἧς τὰ δημοσιεύματα τοσαύτην εὐρισκον ἀπήχησιν εἰς τὰς καρδίας τῶν φιλελλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ,⁴ ἡγήθη ὁ λαμπρὸς ἐκ Μακεδονίας πατριώτης καὶ δεινὸς τῆς γαλλι-

Express 13ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 2, στήλη δ'). Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ ἐκ 1.500.000 πιάστρων προσφορὰ ἐνὸς Ἑλλήνου ἐμπόρου πρὸς ἀγορὰν τῶν ἐν Σινώπῃ ναυαγίων, ἥτοι κανονίων κλπ. (βλ. *New York Evening Post* 13ης Μαρτίου 1854, σελ. 1, στήλη α'). Ταῦτα βεβαίως ἐπισκευαζόμενα θὰ ἠμποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον αὐτῶν τούτων τῶν Τούρκων κατὰ τὸ κυοφορούμενον ἑλληνικὸν κίνημα.

¹ Γόνος παλαιᾶς οἰκογενείας τῆς Θεσσαλονίκης, ἧς κλάδος ἀνευρίσκεται καὶ ἐν Σιατίστῃ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος, ὁ ἀοίδιμος Παῖκος ἅμα τῇ κηρύξει τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 21 διέκοψε τὰς σπουδὰς του ἐν Εὐρώπῃ καὶ κατήλθεν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, φέρων μετ' αὐτοῦ φορτίον πολεμοφοδίων (πρβλ. Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν ἐν λ.)

² Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 56 ἔγγραφον τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ Sir Thomas Wyse, ὃπερ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυανὴν Βίβλον τοῦ 1854 (=Correspondence respecting the Relations between Greece and Turkey—Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London 1854, σελ. 56).

³ Ὁ Ἑ π α μ. Κυ ρ ι α κ ί δ η ς (ἐνθ' ἀν. σελ. 639) λέγει ἐν ὑποσημειώσει: «Ὁ γερουσιαστὴς Γ. Τυπάλδος περιερχόμενος τὴν Εὐρώπην συνήθροιζε κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως χρήματα, ὁ δὲ ἀνώτερος ἀξιωματικὸς Β. Νικολαΐδης περιερχόμενος τὴν Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρὸν ἐμελέτα τὰς στρατηγικὰς θέσεις». Ἡ περὶ ἧς θὰ γίνῃ κατωτέρω ὁ προσήκων λόγος ἀποστολὴ τοῦ Θεσσαλονικέως Χρ. Εὐαγγελίδου εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς διέλαθε τὴν προσοχὴν τοῦ συγγραφέως.

⁴ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὠργανώθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Λονδίνου συλλαλητήρια, ἐκυκλοφόρησαν διάφορα φυλλάδια ἀγγλιστί, ἐξεδόθη δὲ καὶ ἑβδομαδιαία ἐφημερὶς ὑπὸ τὸν τίτλον *Eastern Star* μετ' πρωταγωνιστὴν τῆς ὅλης κι-

κῆς γλώσσης χειριστῆς Νικόλαος Δραγούμης μὲ συνεργάτας τὸν ἐθνικὸν μας ἱστορικὸν Κ. Παπαρηγόπουλον, τὸν Ἀλέξανδρον Ραγκαβῆν καὶ ἄλλους.¹ Ὑπὸ τοῦ ἰδίου κύκλου ἐξεπέμποντο ἐκάστοτε εἰς διακεκριμένα πρόσωπα καὶ διάφορα φυλλάδια συντεταγμένα εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ συνηγοροῦντα λίαν ἐνθέρμως ὑπὲρ τῶν ἐλληνικῶν δικαίων. Ἐν τοιοῦτον φυλλάδιον ἔδωσεν ἀργότερον, ὅτε τὸ ἔνδοξον ἐκεῖνο κίνημα κατεσυκοφαντεῖτο ὑπὸ τῶν καλοθελητῶν μας ὡς ρωσοκίνητον, τὴν δυνατότητα εἰς τὸν Ἰταλὸν πατριώτην J. Mazzini νὰ διακηρῦξῃ ὅτι «τὸ ἐλληνικὸν κίνημα εἶναι ἐθνικόν, ὄχι ρωσικόν. Αἱ ἀληθεῖς τάσεις τοῦ κινήματος ἡμποροῦν νὰ εὗρεθῶν εἰς ἓν φυλλάδιον, ὅπερ ἐτυπώθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1853 ὑπὸ τὸν τίτλον D' Orient par un Oriental».²

Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς ὅλων τῶν πυρετωδῶν τούτων κινήσεων, ἀναρριπιομένων καὶ ὑπὸ τῶν πατριωτικῶν δημοσιευμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου, ἅτινα εἰς πολλὰς εἶχον ἐμβάλει τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν ἀνησυχίας,³ δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ μείνῃ μυστικὸς ἐπ' ἅπειρον. Εἰς ἀνταπόκρισιν ἀμερικανικῆς ἐφημερίδος ἐκ Λονδίνου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25ης Δεκεμβρίου 1853/6ης Ἰανουαρίου 1854 ἀναγινώσκομεν ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς.⁴

νῆσεως τὸν Λέοντα Μελά, παλαιὸν γνώριμον τῶν συντακτῶν τοῦ Spectateur de l' Orient (βλ. Δ η μ. Β ι κ ε λ α, Ἡ ζωὴ μου. Ἐν Ἀθήναις 1908, σελ. 294 κἑξ.). Τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς δράσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀγγλίας συμπληρώνει ἡ ἐφημερίς New York Herald (φύλλον 2ας Μαΐου 1854, σελ. 1, στήλη ε') διὰ τῶν ἑξῆς: «Οἱ ἐλληνικοὶ ἐμπορικοὶ οἰκοὶ τοῦ Λονδίνου, Λιβερπούλης καὶ Μάντσεστερ ἀγγέλλεται ὅτι προσέφερον χρηματικὰ ποσὰ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Λέγεται ὅτι οἱ οἰκοὶ τοῦ Μάντσεστερ ἐνεγράφησαν διὰ 10.000 λίρας στερλίνας».

¹ Βλ. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἀπομνημονεύματα. Ἀθήναι 1895, τόμ. Β' σελ. 291.

² Τὸ ἄρθρον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθη τὸ χωρίον τοῦτο, ἐδημοσιεύθη ἀρχικῶς εἰς τὸ ἐπίσημον ὄργανον The Monthly Record of the Friends of Italy, ἐκεῖθεν δὲ ἀνεδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος New York Daily Tribune, 10ης Ἀπριλίου 1854, σελ. 5, στήλη δ' - ε'.

³ Εἰς τὴν ἐφημερίδα New York Morning Express (φύλλον 13ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 2, στήλη δ') ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς: «Οἱ Εὐρωπαῖοι κάτοικοι τῆς Σμύρνης συνέλεξαν 300.000 φράγκα ὅπως τὰ στείλουν εἰς τοὺς ἐν τῷ τουρκικῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντας Γάλλους ἐθελοντάς. Ὁ διοικητὴς Σμύρνης καὶ ὁ γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας ἔδωσαν διαταγὰς ὅπως κατάσχωνται ὅλαι αἱ ἐμπρηστικαὶ ἐκδόσεις, πού ἐρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Πρβλ. καὶ New York Journal of Commerce, 19ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 2, στήλη β'.

⁴ Βλ. New York Daily Tribune 27ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 6, στήλη α'. Καὶ εἰς ρωσικὰς δηλώσεις τῆς ἐποχῆς, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὰς ἀμερικανικὰς ἐφημερίδας (βλ. New York Morning Express, 24ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 3, στήλη ε') γίνεται ἀναφανδὸν λόγος περὶ ἐπικειμένων «ἐπαναστάσεων ἐν Ἰνδίας καὶ Ἀλγερίᾳ, ὡς καὶ μιᾶς ἐλληνικῆς ἀπανταχοῦ τῆς Τουρκικῆς ἐπικρατείας, ὅλαι αἱ ὁποῖαι εἶναι ἤδη ὥργανωμέναι ὑπὸ πρακτόρων τοῦ Τσάρου».

«Εὐθὺς ὥς ὁ καιρὸς ἐπιτρέψει ἐπιχειρήσεις εἰς μεγάλην κλίμακα, πληροφορούμεθα ὅτι πρόκειται νὰ ἐκραγῇ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐν Μακεδονίᾳ, ὅτι ἡ Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιον θὰ ἐγεροῦν, θὰ ἐπαναστατήσουν¹ τὴν Βουλγαρίαν καὶ θὰ καταστείλουν τὴν Βοσνίαν, ἣτις πηγαίνει πιστῶς μὲ τὸ μέρος τῆς Πύλης. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Ἑπτανήσου διάκεινται ἐνθουσιωδῶς πρὸς τοὺς Ρώσους. Οὕτως ἀποδεικνύουν ὅτι εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Βυζαντινῶν καὶ ὄχι τῶν Ἑλλήνων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης.² Οἱ ὕλικοι πόροι τῶν ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ μίαν ἐπιτυχῇ εἰσβολὴν εἰς τὰς τουρκικὰς ἐπαρχίας, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία παρέμενον οὐδέτεραι εἰς τὸν ἀγῶνα».³

Εἶναι νὰ θαυμάζη κανεὶς ἀληθῶς τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπεγνωσμένας προσπάθειάς τῶν ὀργανωτῶν τοῦ κινήματος, μὴ διδαχθέντων τίποτε ἀπὸ τὴν στάσιν τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ὀλιγορησάντων νὰ συμπράξουν, καίπερ μυηθέντων καὶ τότε ἐπὶ τούτῳ. Ὡς ὥρα τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐκείνου κινήματος εἶχεν ὀρισθῇ ἡ 25ῃ Μαρτίου, ἐπέτειος τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' αἱ ὁμότητες καὶ οἱ ἐκβιασμοί, ποὺ εἶχον διαπράξει οἱ Τούρκοι εἰς βάρος τῶν κατοίκων τοῦ Ραδοβιτσίου καὶ τῆς Λάγκας ἐν νοτίῳ Ἡπείρῳ, ἐπέσπευσαν τὴν ἐκρηξιν αὐτοῦ, ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐν ἀρχῇ ἐγένετο κάποια σατανικὴ προσπάθεια ἐκ μέρους διαφόρων ἀπολογητῶν τῶν Τούρκων ὅπως διαψεύσουν τὰς ὡς ἀνωτέρω φρικαλεότητας ἢ τοῦλάχιστον ὅπως μειώσουν κατὰ τι τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν ἐκ τῆς ἀναγραφῆς αὐτῶν. Ἡ ἀλήθεια ὅμως δὲν ἤργησε νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐν ὅλῃ τῇ γυμνότητί της ἀπὸ τῶν στηλῶν καὶ αὐτῶν τούτων τῶν φίλα διακειμένων τότε πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν ἐφημερίδων, σφόδρα δὲ ἀντιμαχομένων πρὸς τὸ ἐθνικὸν ἐκεῖνο κίνημα τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖθεν τὸ κείμενον ἀνεδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸν ἀμερικανικὸν τύπον. Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν χωρίον.⁴

«Τῇ ὑποδείξει τοῦ Γάλλου προξένου ἐγένετο ἐν Ἰωαννίνοις συνέλευ-

¹ Παρατηρητέον ὅτι ἐνταῦθα χρησιμοποιεῖται ἡ φράσις «θὰ ἐπαναστατήσουν τὴν Βουλγαρίαν». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἄλλοι ἔπρεπε νὰ σηκώσουν τοὺς Βουλγάρους εἰς ἐπανάστασιν καὶ ὄχι οἱ ἴδιοι νὰ ἐγκαταλείψουν οἰκιοθελῶς τὸν ὕπνον τῆς δουλοπρεπείας των!

² Ὁ ἀγαθὸς ἀνταποκριτὴς ἤθελε τοὺς Ἕλληνας χωρισμένους εἰς κρατίδια καὶ κατατριβομένους εἰς ἐμφυλίους παραγμούς μᾶλλον παρὰ ἀνήκοντας εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ συμπαγὲς κράτος!

³ Αἱ διαστάσεις, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη, μαρτυρεῖ ὅτι ἄνευ τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως τῶν Ἀγγλογάλλων, ἄλλοιᾶ θὰ ἦτο ἡ ἐκβασίς της, καὶ ἄς λέγῃ ὁ ἀγαθὸς ἀνταποκριτὴς ὅ,τι θέλει ἢ ὅ,τι τοῦ ἀρέσει νὰ λέγῃ!

⁴ Βλ. New York Daily Tribune, 24^{ης} Μαρτίου 1854, σελ. 6, στήλη γ'.

σις ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων μωαμεθανῶν καὶ χριστιανῶν, διὰ τὰ σκεφθῶν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν αἱ παροῦσαι ἐπαναστατικαὶ δυσκολίαι δύνανται τὸ καλύτερον νὰ θεραπευθοῦν. Αἱ ἀκόλουθοι ἀποφάσεις, αἵτινες ἐλήφθησαν ὁμοφώνως, δεικνύουν τὴν ἀκτῖνα τῶν πεπραγμένων: 1) ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ Ραδοβιτίου καὶ τῆς Λάκκας προσκληθῶν νὰ στείλουν πρέσβεις εἰς τὰ Ἰωάννινα, διὰ τὰ συζητήσουν τὰ παράπονα τῶν συμπατριωτῶν των· 2) ὅπως τὸ Συμβούλιον καὶ ὁ Γάλλος πρόξενος ἐγγυηθοῦν τὴν ἀσφάλειαν τῶν πρέσβεων τούτων· 3) ὅπως ὁ Σουλεϊμάν μπέης¹ παυθῇ ἢ ὑποχρεωθῇ νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τοῦ γράμματος τῶν καθηκόντων του. Οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ὑπερβασίαι μερικῶν ἐκ τῶν ἐν τοῖς παραμεθορίοις Τούρκων ἀρχηγῶν ἔδωσαν χροιάν δικαιοσύνης εἰς τὴν ἐπανάστασιν».

Λόγον περὶ τῶν ὑπερβασιῶν τούτων ἐποιήσατο εἰς ἀλλεπαλλήλους ἐκθέσεις του πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ ἐν Πρεβέξῃ Ἀγγλος πρόξενος Sidney Smith Saunders, τὸ κείμενον τῶν ὁποίων κατεχωρίσθη ἀργότερον καὶ εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυανὴν Βίβλον τοῦ 1854. Βάσει μιᾶς τοιαύτης ἐκθέσεως τοῦ Saunders ὑπὸ ἡμερομηνίαν 6ης Φεβρουαρίου 1854, τὸ κείμενον τῆς ὁποίας ὅλως παραδόξως δὲν ἐδημοσιεύθη αὐτόθι, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας Clarendon δι' ἐπισήμου ἐγγράφου του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 3ης Μαρτίου 1854 ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλον πρεσβευτὴν «ὅπως παρατηρήσῃ εἰς τὸν Ρεσίτ πασᾶν ὅτι εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ζητηθῇ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ μὴ προαγάγῃ ἐπανάστασιν ἐν Τουρκίᾳ, ἐὰν ἡ ἐπανάστασις αὕτη δημιουργῇται ὑπὸ τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ἀδρανείας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν».²

Δοθέντος πλέον τοῦ συνθήματος (περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου 1854) ὑπὸ τῶν γενναίων Ἡπειρωτῶν, δὲν ἤργησε τὸ κίνημα νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὴν νότιον Ἡπειρον, ἔτι δὲ εἰς ὁλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέρη τῆς νοτίου Μακεδονίας. Ἐθελονταὶ προσέτρεχον ἀπὸ παντοῦ, ἔκ τε τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν καὶ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τοὺς ἀριστεῖς τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ.³ Ταυτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἐκρηξιν τῶν γεγονότων τούτων ἀνεκαλύφθη ἐν Βιδινίῳ τῆς Βουλγαρίας ἐλληνικὴ συνωμοσία, περὶ τῆς ὁποίας ἐβδομαδιαία ἐφημερὶς τῆς Νέας Ὑόρκης ἔγραψε τὰς ἀκολούθους λεπτομερείας.⁴

¹ Φρούραρχος τῆς Ἀρτης.

² Βλ. Correspondence, σελ. 80 (ἀριθ. ἐγγράφου 74).

³ Εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Ἡπειρωτῶν ἔσπευσε μεταξὺ τῶν πρώτων ὁ Δ. Καραϊσκάκης, πρωτότοκος υἱὸς τοῦ στρατάρχου τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 21. Τὸ παράδειγμα του ἠκολούθησαν ὁ Θ. Ἰ. Κολοκοτρώνης, Θ. Γρίβας, Τζαβέλλας, Μπότσαρης, Πλαπούτας, Ζέρβας κλπ.

⁴ Βλ. The Citizen, 4ης Μαρτίου 1854, σελ. 131, στήλη β'.

«Ἡ σύλληψις ἐν Βιδινίᾳ ἐνὸς Ἑλλήνου ἱερέως, ὀνόματι Ἀθανασίου, ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν συνωμοσίας, ὁργανωθείσης ὑπὸ τινος μυστικῆς ἐταιρίας ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν Ρωσίαν. Ἡ σύλληψις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπεσταλμένου τῶν Μοσχοβιτῶν ὠδήγησεν εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ βαρῶνου Oelsner, Ρώσου ἀξιωματικοῦ, τοῦ Ἑμμανουὴλ Μπολλάνου, τοῦ Κυριακοῦ καὶ Δημητρίου Κωνσταντίνου, πατρὸς καὶ υἱοῦ (τοῦ Κυριακοῦ Κωνσταντίνου, Ἑλλήνος ἀξιωματικοῦ, διατελέσαντος ὑπασπιστοῦ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη), ὡς καὶ τῶν Καραϊσκάκη καὶ Μετανᾶ.¹ Ὁ τελευταῖος ἐπεσκέπτετο μετὰ τοῦ βαρῶνου Oelsner συχνάκις κᾶποιον Ἑλληνα, ὀνόματι Μανάκη. Ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία (Κωνσταντινουπόλεως), διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ Ἀαρὶφ πασᾶ, ἀνεκάλυψε τοὺς ἐνεχομένους εἰς τὴν συνωμοσίαν ταύτην, ἥτις ἐξετείνετο εἰς Βουλγαρίαν, Ἰωάννινα, Θεσσαλονίκην,² Σμύρνην καὶ τὰς κυριωτέρας νήσους ἐν τῷ Ἀρχιπελάγει. Σπουδαῖα γράμματα κατεσχέθησαν, ἀποδεικνύοντα τὴν σοβαρὰν ἀνάμιξιν τεσσαράκοντα καὶ τεσσάρων προσώπων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τέσσαρα ἦσαν Ρῶσοι ἀξιωματικοί, εἰς ἑξ αὐτῶν Γενικὸς διευθυντὴς τῶν ταχυδρομείων τῆς Ρωσίας εἰς τὸ Λεβάντε».

Εἰς μεταγενέστερον φύλλον τῆς ἡ αὐτὴ ἑφημερὶς ἔγραψε συμπληρωματικῶς.³

¹ Ὑπολαμβάνω ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας ἡρώος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 21 Ἀνδρέου Μεταξᾶ, πρεσβευτοῦ τότε (1853 - 4) τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὑπολαμβάνω ὡσαύτως ὅτι ἐνταῦθα ἡ φράσις εἶναι πλημμελὴς, τῆς παρενθέσεως δέον νὰ μετατεθῇ κατωτέρω, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξάγεται τὸ νόημα, ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Κυριακὸς Κωνσταντίνου, ἐκτὸς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, εἶχε διατελέσει ὑπασπιστὴς αὐτοῦ τούτου τοῦ Μεταξᾶ καὶ τοῦ Καραϊσκάκη.

² Τοῦτο ἐξηγεῖ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Θεσσαλονικῇ ἐκραγείσης μετ' οὐ πολὺ ἑπαναστάσεως, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνη λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις. Κατὰ τὴν ἑφημερίδα New York Evening Post 6ης Μαρτίου 1854, σελίς 1, στήλη α', ἅμα τῇ ἀνακάλυψι τῆς ἑλληνικῆς ἐκείνης συνωμοσίας «ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπηύθυνεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Ὄθωνος διακοίνωσιν, συντεταγμένην εἰς ἰσχυράν καὶ δραστικὴν γλῶσσαν». Ὅταν πλέον οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας εἶδον ὅτι αἱ ἀλλεπάλληλοι διακοινώσεις τῶν δὲν ἔφερον τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα, ἐπεστράτευσαν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Αὐστρίας καὶ Πρωσίας, ἀποστείλαντες ἀπὸ κοινοῦ τὴν 8ην/20ήν Μαρτίου 1854 μίαν ἄλλην ἔντονον διακοίνωσιν, τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας βλ. ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν ἑφημερίδα New York Commercial Advertiser 5ης Μαΐου 1854, σελ. 2, στήλη δ'. Εἰς ἀπάντησιν ὧν τούτων ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Ἀνδρόνικος Πάϊκος ἐπέβριψε τὴν εὐθύνην τῶν γεγονότων τούτων εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς Τούρκους, ἐπιπροσθέτως δὲ ἐδήλωσεν εἰς τοὺς πρεσβευτὰς ρητῶς καὶ ἀπεριφράστως ὅτι οἱ σπεύδοντες πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν ἐθελονταὶ ἦσαν γεννημένοι εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ ἐπομένως ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν δύναται νὰ ἐνασκήσῃ ἐπ' αὐτῶν ἀνασταλτικὴν ἐξουσίαν.

³ Βλ. The Citizen 20ης Μαΐου 1854, σελ. 323, στήλη γ'. Παρατηρητέον ὅτι τὸ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ λεγόμενον περὶ τοῦ βαρῶνου Oelsner ὡς ὄντος ταυτοχρόνως

«Ἡ προσφάτως ἀνακαλυφθεῖσα ἑλληνικὴ συνωμοσία, τῆς ὁποίας ὁ Ρῶσος ἀπόστολος βαρῶνος Oelsner ἦτο εἷς ἐκ τῶν κυρίων ὀργανωτῶν, ὑπῆρξε φοβερὰ ὑπόθεσις. Τὸ σχέδιον ἦτο νὰ ἐπιστρατεύσουν ἕνα πλῆθος ἀπὸ καὶ ποὺ 60.000 συνωμότης εἰς διάφορα μέρη τῆς Τουρκίας. Οὗτοι ἐν διδομένῃ στιγμῇ θὰ διεπέρων τοὺς Τούρκους γείτονάς των ἐν στόματι ρομφαίας. Τὸ κύριον κτύπημα ἐπρόκειτο νὰ καταφερθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἥ δὲ περαιτέρω διεύθυνσις τῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἀνετίθετο εἰς ἕνα Ἄγγλον τυχοδιώκτην, ὀνόματι Plantagenet Harrison. Οὗτος, πιστεύομεν, ὑπῆρξε σεν εἰς τινὰ τῶν κεντρικῶν χωρῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ Oelsner, ὅστις, διαρκούσης αὐτῆς ταύτης τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὠργάνωνε τὴν συνωμοσίαν, ἐλάβανε 1.000 πιάστρα τὸν μῆνα ὡς Τούρκος κατάσκοπος, εἶχεν ἀρκετὴν ἀδυναμίαν, ὥστε νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν γνῶσιν τῶν σχεδίων του εἰς ἕνα ἱατρὸν ὀνόματι Aska, ὅστις ἀμέσως κατέδωκεν αὐτὸν εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχάς. Εἰς ἐκ τῶν συνενόχων τοῦ Oelsner ἦτο ὁ Κωνσταντίνου, ἰδιοκτῆτης ἐνὸς ἑλληνικοῦ πλοίου, ὅστις ἀλληλογραφοῦσε μετὰ τοῦ κ. Μεταῶ (γρ. Μεταξῶ ;). Ὁ Κωνσταντίνου εἶχεν ἀναλάβει νὰ εὕρῃ τεσσαράκοντα Ἕλληνας καπετάνους, οἵτινες θὰ ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν μεταφορὰν ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὴν ὑποβόήθησιν τοῦ θανάτου..».

Ἐξ ἄλλων πηγῶν¹ πληροφοροῦμεθα ὅτι ὡς κύριον ὀργανωτὴν τῆς συνωμοσίας ἐκείνης αἱ φῆμαι ἔφερον αὐτὴν ταύτην τὴν Αὐλὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ὅτι ὁ βασιλεὺς Ὁθων καὶ ἰδίως ἡ βασίλισσα Ἀμαλία ἦσαν ἡ ψυχὴ τοῦ ὅλου κινήματος οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία. Ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ὅμως οὗτοι ἐνεῖχοντο εἰς τὴν ἀνωτέρω συνωμοσίαν, εἶναι ἄλλο ζήτημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξακρίβωσις δὲν ἐγένετο ἀπὸ καμμίαν σοβαρὰν πηγὴν. Ἀσχετος δὲν εἶναι ἴσως πρὸς τὰ ἀνωτέρω γεγονότα μία εἴδησις, καθ' ἣν ὁ Ὁμέρ πασᾶς, ἀρχιστρατήγος τῶν Τούρκων εἰς τὸν Δούναβιν ἐναντίον τῶν Ρώσων, «ἐκρέμασε τελευταίως δύο Ἕλληνας κατασκόπους».² Πλέον τραγικὴ ὑπῆρξεν ἡ τύχη τριῶν ἄλλων ὁμογενῶν μας, ἀνασκολοπισθέντων ἐν Καβάγιας τῆς Ἀλβανίας ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ, ὅτι ἐκήρυττον ἐπανάστασιν μετὰ τῶν χριστιανῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου προσεπάθουν νὰ πείσουν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα τοῦ Μοναστηρίου, Ἐλβασάν καὶ Καβάγιας ὅπως μὴ πηγαίνουν εἰς ἐνί-

μισθάρνου κατασκόπου τῆς Τουρκίας καὶ ὡς προδοθέντος ὑπὸ τινος ἱατροῦ Aska ἔρχεται εἰς ποιὰν τινὰ ἀντίφασιν μὲ τὸ προηγούμενον χωρίον, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ σύλληψις αὐτοῦ ὀφείλετο εἰς τὸν ἐν Βιδινίᾳ Ἕλληνα ἱερέα Ἀθανάσιον. Ἕλληνες κληρικοὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐχρησιμοποιήθησαν ἀνάκαθεν δι' ἐθνικοὺς σκοποὺς. Ἐκτὸς τοῦ ἱερέως τούτου ἔγγραφα, σχετιζόμενα μὲ τὴν προκειμένην ἐπανάστασιν, ἀνευρέθησαν εἰς τὴν κατοχὴν Ἑλληνὸς τινος Μητροπολίτου, διερχομένου ἀργότερον ἐκ Πέστης (πρβλ. ἐφημερίδα Morning Courier and New Enquirer 8ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλῃ ε').

¹ Βλ. New York Daily Tribune 27ης Φεβρουαρίου 1854, σελ. 6, στήλῃ γ'.

² Αὐτόθι φύλλον 8ης Μαρτίου 1854, σελ. 5, στήλῃ β'.

σχυσιν τῶν ἐν Ἡπείρῳ μαχομένων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν δημοθρῆσκων των.¹ Ἐν ὅψει ὧλων τούτων φαντάζεται κανεῖς τὴν τύχην, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκραγείσης «κατὰ τὴν 27ην καὶ 28ην Ἰανουαρίου/8ην καὶ 9ην Φεβρουαρίου 1854 ἐπαναστάσεως», τοὺς ὁποίους οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν νὰ συλλάβουν «ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν διὰ τῆς ξιπολόγχης».²

Καθ' ὃν χρόνον χάρις εἰς τὴν κεραινοβόλον ἐπέμβασιν τῶν Τούρκων τὸ ἐπαναστατικὸν ἐκεῖνο κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης³ κατεστέλλετο τοσοῦτον ἀποτόμως ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, σῶμα, συγκείμενον κατ' ἄλλους μὲν ἐκ 200, κατ' ἄλλους δὲ ἐκ 300 ἐπιλέκτων Μακεδόνων, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν περιώνυμον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν ἀρματωλὸν Θεόδωρον Ζιάκαν⁴ ἐξεκίνησεν ἐκ Λαμίας, διέσχισε τὴν τουρκικὴν γραμμὴν καὶ εἰσῆλθε πρῶτον αὐτὸ⁵ ἐξ ὧλων τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν σωμάτων εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐπανα-

¹ Ἡ εἰδησις ἀνεγράφη ἀρχικῶς ὑπὸ τῆς Agram Zeitung, ἐκεῖθεν δὲ ἀνεδημοσιεύθη καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα New York Journal of Commerce τῆς 8ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλη γ'. Ἡ ὅλη παράγραφος κλείει διὰ τῆς ἐπιπροσθέτου πληροφορίας, ὅτι «οἱ δύο ἐκ τῶν κακομοιρηδων τούτων ἀπέθανον ἀμέσως, ἀλλ' ὁ τρίτος (Παλικάρδος) ἔζησεν ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν».

² Βλ. New York Evening Post (φύλλον 11ης Μαρτίου 1854, σελ. 1, στήλη α'). Περὶ καὶ New York Daily Tribune τῆς ἰδίας ἡμερομηνίας, σελ. 5, στήλη δ'. Ἄξιον πολλῆς περιεργείας εἶναι τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλονίκης ἠγνοήθη παντάπασι ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τὴν μνημονεύει ὁμως ὁ Ἀγγλος συγγραφεὺς George Fowler, History of the War. London 1855, σελ. 89, ὅστις ἐγράψεν ἐπὶ τῇ βίσει «δημοσίων ἐγγράφων καὶ ἄλλων αὐθεντικῶν πηγῶν» (ὁ πόλογός του φέρει χρονολογίαν Φεβρουαρίου 1855).

³ Ἡ ἀναταραχὴ, τὴν ὁποίαν εἶχε προξενήσει εἰς τὴν Πύλῃν ἡ ἀναγγελθεῖσα ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλονίκης, δείκνυται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς χωρίου, ὅπερ παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ New York Morning Express τῆς 29ης Μαρτίου 1854, σελ. 1, στήλη η': «Ὁ Ζαμίτ πασᾶς ἐπρόκειτο ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 13ην/25ην Φεβρουαρίου μὲ 4.000 ἄνδρας διὰ Θεσσαλονίκην».

⁴ Εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀρξαμένην τότε διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν στρατολογίαν ἐπιλέκτων Μακεδόνων ἀναφέρεται πιθανώτατα τὸ ἐξῆς δημῶδες ᾄσμα, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ Γερᾶσιμος Καψάλης εἰς τὴν Λαογραφίαν, 1917 (τόμ. 6ος) σελ. 522:

Νέσεις πουλιά πιτούμενα, πού πᾶτι στοὺν ἀέρα,
ἐρ μὴν εἶδασι τοῦ Θόδουρο τοῦ Θόδουρο τοῦ Ζιάκα;
ἐρ. Νήμεις ἰψὲς τοὺν εἶδαμι μέσ' σι' Ἀσπρα τὰ γιοφύργια,
παλληκαράκια μάζουνι, πιδιά τοῦ εἰκοσιένα.
ἐρ. Νὰ λάχῃ μέρα τοῦ Βαϊοῦ, κὶ μέρα νὰ ᾿ναι Πάσχα,
πού πᾶν ἀρχόντοι στή κλησιά, πού πᾶν νὰ προσκυνήσουν.

*Υπαρχηγὸς τοῦ σώματος Ζιάκα ὑπῆρξεν ὁ Κοζανίτης Μᾶρκος Σιακαβάρας, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου ἐπολέμησαν τότε καὶ ἄλλοι Κοζανίται, ὧν τὰ ὀνόματα βλ. ὁ ἀναγνώστης εἰς Π α ν α γ . Ν . Λ ι ο ὕ φ η , Ἱστορία τῆς Κοζάνης. Ἀθήναι 1924, σελ. 104, σημ. 1.

⁵ Βλ. Ἑ π α μ . Κ υ ρ ι α κ ῖ δ η ν , ἐνθ' ἄν. τόμ. Α', σελ. 650.

στατῶν τῆς Θεσσαλίας. Τὴν πρᾶξιν ταύτην ἔσπευσε ν' ἀναγγεῖλῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας ὁ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλος πρεσβευτῆς Thomas Wyse δι' ἐγγράφου του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17ης Φεβρουαρίου 1854, ἔχοντος ἐπὶ μέρους ὡς ἑξῆς.¹

«Μεταδίδεται ὅτι 300 ἄνδρες διέβησαν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Τουρκίαν παρὰ τὰ Ἀγροφα καὶ ὅτι ὁ πασᾶς ἀμέσως ἀπήτησε τὴν ἀποστολὴν στρατευμάτων ἐκ Μοναστηρίου, ἔστειλε δὲ ὡσαύτως ἀγγελιαφόρον καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν... Διὰ τοῦ τελευταίου αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου ἐφυγον ἐντεῦθεν διὰ τὴν Βόρειον Ἑλλάδα 150, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων, πιστεύεται, διὰ τὴν Ἀρταν. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὁ Τυπάλδος, φροντιστὴς τοῦ βασιλέως, ὁ Τισσαμενός, τῶς διευθυντῆς τῆς χωροφυλακῆς, καὶ ὁ κ. Βέλλιος, διακεκριμένος δικηγόρος ἐνταῦθα (δηλ. ἐν Ἀθήναις), καὶ ἄλλοι ἀρκετῆς περιωπῆς. Λέγεται ὅτι σχηματίζουν ἢ πρόκειται νὰ σχηματίσουν τὴν νέαν προσωρινὴν κυβέρνησιν τῆς Ἡπείρου καὶ νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν εἰς τὴν πρῶτην πόλιν, ποὺ θὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ σχέδιόν των εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἰδρῦσουν εἰς χωριστὰ κράτη τὰς ἐπαρχίας, ποὺ ἤθελον κατακτήσει, καὶ μετέπειτα νὰ ψηφίσουν τὴν προσάρτησίν των εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, οὕτως ὥστε ν' ἀποφύγουν τὴν ἀναφανδὸν ἐνοχοποίησιν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν ἐπανάστασιν...».

Ἡ ἀνησυχία, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἐμβάλει τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Ἀγγλον πρεσβευτὴν αἱ κινήσεις τῶν ἀνωτέρω σημαντικῶν προσώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἐπιφανὴς Μακεδὼν Γεώργιος Βέλλιος, ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἐπανήλθε συμπληρωματικῶς καὶ εἰς ἄλλην ἀνακοίνωσίν του ὑπ' ἀριθ. 103.²

«Ὁ σκοπὸς τῶν ἐπαναστατῶν ὅπως σχηματίζουν προσωρινὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἡπείρου, εὐθὺς ὡς δυνηθοῦν νὰ καταλάβουν ἀξιόλογόν τινα πόλιν, ἐμνημονεύθη ἤδη εἰς προηγουμένην διακοίνωσίν μας πρὸς τὴν Εὐγενειάν Σας. Τοῦτο θὰ εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα, ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελον περιέλθῃ εἰς χεῖράς των τὰ Ἰωάννινα.³ Ὁ πρῶτον διευθυντῆς τῆς χωροφυλακῆς Τισσαμενός, ὅστις ἀνηγγέλθη ἤδη ὡς ὁ μέλλον ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὁ Νέγρης καὶ ἄλλοι, περιμένοντες νῦν εἰς Βραχῶρι, θὰ διέλθουν βεβαίως εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ὁ Βέλλιος, ποὺ τοὺς συνώδευσεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας μετ' ὃν ἴδιον σκοπὸν, διατρίβει ἀπὸ τινος ὑπὸ τὸ

¹ Βλ. Correspondence, σελ. 75 (ἀριθ. ἐγγρ. 70).

² Αὐτόθι σελ. 104.

³ Κατὰ τὰς πρῶτας ἐβδομάδας οἱ ἐπαναστάται εἶχον φθάσει πρᾶγματι εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μιλίων ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα. Εἰς ἀντιστάθμισμα τῆς ἀποτυχίας νὰ καταλάβουν τὴν πόλιν ταύτην οἱ ἐπαναστάται μετ' ἐπὶ κεφαλῆς τὸν περιώνυμον Ρουμελιώτην ἀρχηγὸν Γρίβαν εἶχον τὴν καλὴν τύχην νὰ κυριεύσουν τὸ Μέτσοβον.

πρόσχημα οίκογενειακῶν του ὑποθέσεων εἰς Κέρκυραν, ἀλλ' ἀναμφιβόλως μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως συνδυάσῃ αὐτόθι μέτρα μὲ τοὺς συμπαθοῦντας ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, ἵνα βοηθήσουν τοὺς ἐθελοντὰς ἐν Ἑπείρῳ. Ἐπειδὴ ἠρνήθη νὰ δώσῃ λόγον τιμῆς, ὅτι θὰ ἀπόσχῃ ἀπὸ τὰς σκευωρίας αὐτάς, ὁ Sir Henry Ward ἀπήτησεν ὅπως ἐγκαταλείψῃ τὴν νῆσον, καὶ εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν Ἀθήναις, ἐτοιμαζόμενος νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῶν συντρόφων του εἰς τὴν παραμεθόριον. Εἶναι γεννημένος ἐν Ἀλβανίᾳ,¹ ἀνθρῶπος μὲ τάλαντον καὶ κύρος καὶ χαρακτῆρα, ἀπολαμβάνει δὲ μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τοὺς νομικοὺς καὶ ὅλους τοὺς πολιτικοὺς κύκλους ἐνταῦθα καὶ εἶναι ἕνας ἐπιτήδειος ὅσον καὶ ἐνθουσιώδης ὑποστηρικτὴς τῆς ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἰδρύσεως ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας...».

Τοῦ εὐτυχοῦς τούτου ἐγχειρήματος, τῆς διαβάσεως δηλονότι τοῦ σώματος Ζιάκα ἐκ Λαμίας εἰς Θεσσαλίαν, ἐπηκολούθησεν ἡ συγκρότησις καὶ ἄλλου πολυαριθμοτέρου μακεδονικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη «Σῶμα τῶν Ὀλυμπίων» καὶ τὸ ὁποῖον ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἐμπειροπολέμων ἀνδρῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἶχον διαπρέψει καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821.² Εἰς ἐκ τῶν τὰ μάλα διαπρεψάντων κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐκείνην Μακεδόνων, ὁ θρυλικὸς Τσάμης Καρατάσος, μετὰ πολλοῦ ἐπεδότη ζήλου εἰς τὴν συγκρότησιν ἐτέρου σώματος ἐξ ἐμπειροπολέμων συμπατριωτῶν του, ἵνα ῥιφθῇ καὶ αὐτὸς ἀκράτητος εἰς τὸν ἀγῶνα. Αἱ πατριωτικώταται αὐταὶ ἐνέργειαι τοῦ Καρατάσου δὲν διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ, σπεύσαντος ν' ἀναγγεῖλῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Κυβέρνησιν του δι' ἐπισήμου ἐγγράφου του ὑπὸ ἡμ. 17ης Μαρτίου 1854.³

«Σχέδιον δράσεως πρὸς ἐξέγερσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας εὐρίσκεται ἐπὶ τάπητος. Ὁ Στράτος καὶ ὁ Ράγκος πρόκειται νὰ μεταβοῦν εἰς τὰ Τρίκαλα καὶ τὴν Λάρισσαν, μόλις δυνηθοῦν νὰ συνάξουν ἀρκετὸν ἀριθμὸν ὁπαδῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ ὁ Καρατάσος, πρῶην ὑπασπιστῆς τοῦ βασιλέως, θὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν Κασσάνδραν, ἐνθα θὰ ἐνωθῇ μαζί του πολυάριθμον σῶμα ἐκ πεπειραμένων στρατιωτῶν (Μακεδόνων), οἷτινες λέγεται ὅτι ἐπὶ ἀρκετὸν διάστημα συνηθροίζοντο ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἀθῶ...».

Τὴν ὅλην εἰκόνα συμπληρῶναι διὰ μεταγενεστέρως (ὑπὸ ἡμ. 31ης Μαρ-

¹ Ὁ Γεώργιος Βέλλιος ἐγεννήθη ἐν Μακεδονίᾳ καὶ συγκεκρμένως εἰς τὴν κωμόπολιν Βλάστην (βλ. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη ἐν λ.).

² Ὁ Ἐπαμ. Κυριακίδης (ἐνθ' ἀν. Α', σελ. 650) γράφει ἐν ὑποσημειώσει: «Οἱ ὀπλαρχηγοὶ τοῦ σώματος τῶν Ὀλυμπίων ἦσαν οἱ Γ. Τζαχείλας, Δ. Ψαροδήμος, Ἰωάννης Διαμαντῆς, Λαζαῖοι, Πζωταῖοι, Εὐάγγελος Κοροβάγγος, Καραγιώργης, Ζήσης Σωτηρίου κτλ.». Κατὰ τὸν Λιούφην (ἐνθ' ἀν. σελ. 104, σημ. 2) ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ τελευταίου ὑληρέτησαν καὶ οἱ Κοζανίται «Ν. Δ. Τσοκάρης, Χαρίτων Τσιάρας καὶ ἄλλοι».

³ Βλ. Correspondence, σελ. 120 (ἀριθ. ἐγγρ. 120).

τίου 1854) πρὸς τὸ αὐτὸ ὑπουργεῖον ἐκθέσεώς του, ἐχούσης ἐπὶ μέρους ὡς ἑξῆς.¹

«...Εἰς τὸν Ἄθων ὑπάρχουν μοναὶ ἀπ' εὐθείας ἀνήκουσαι καὶ ἐξαο-
τώμεναι ἀπὸ τὴν Ρωσίαν, κατάμεστοι δὲ ἀπὸ Ρώσους ὑπηκόους. Μακεδό-
νες Ἑταιρισταὶ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων μερῶν γίνονται αὐτόθι δεκτοὶ ἀδια-
κρίτως καὶ αἱ ἐμπιστευτικαὶ συνομιλίαι, τὰς ὁποίας εἶχεν ὁ βασιλεὺς πρό-
τινων μηνῶν μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Μυτιλήνης, ἐν σχέσει μὲ τὴν ὁποίαν
ἀνέμενον ἐκεῖθεν βοήθειαν ὁποτεδήποτε τὸ καλέσῃ ἡ κρίσις, πολὺ ὀλίγην
ἀμφιβολίαν ἀφήνουν ὡς πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ (τοῦ βασιλέως) ἐπὶ τοῦ
προκειμένου...».

* *

Καιρὸς τώρα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν δρᾷσιν τῶν εἰς Θεσσαλίαν
εἰσβαλόντων ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος μακεδονικῶν σωμάτων. Σχετικαὶ μὲ
τὴν δρᾷσιν τοῦ σώματος Ζιάκα πληροφορίαι ὑπάρχουν εἰς δύο ἐκθέσεις τοῦ
ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἀγγλου προξένου Charles Blunt, τὰς ὁποίας εἶχε συντά-
ξει ἐν Λαρίσσει, ἔνθα εἶχε μεταβῆ μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου 1854 πρὸς ἐπιτό-
πιον μελέτην τῆς καταστάσεως κατόπιν σχετικῆς ἐντολῆς τοῦ ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει Ἀγγλου πρεσβευτοῦ Lord Stratford de Recliffe.² Εἰς τὴν ὑπὸ
ἡμ. 18ης Μαρτίου 1854 πρώτην ἔκθεσιν ἀπαντᾷ τὸ ἑξῆς χωρίον.³

«Εἰς τὴν πρόσφατον ἦταν τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ εἰς
τοὺς πρόποδας τῶν Ἀγρᾶφων ὁ Καπετὰν Lacca ἐπληγώθη ἐπικινδύνως
καὶ μετήχθη ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν του, ἀλλ' ὅλη ἡ ἀποσκευὴ καὶ τὰ ἔγγραφα
του συνελήφθησαν, ὡς καὶ δεκατέσσαρα κιβώτια μὲ φυσίγγια, πολλὰ τῶν
ὁποίων ὁ Βασίφφ πασᾶς λέγει ὅτι ἔχουν δηλητηριώδεις σφαίρας. Τοῦτο
ὑποψιάζετο ἐπὶ μακρὸν λόγῳ τῶν μοιραίων ἀποτελεσμάτων ἐξ ἐλαφρῶν τραυ-
μάτων—ὠμοτάτη πρᾶξις, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἐνόμιζεν ὅτι ἓνας Ἕλλην κλέ-
φτης ἦτο ἱκανός. Ἡ Ἐξοχότης του ὁ πασᾶς δράττεται τῆς παρούσης εὐ-
καιρίας νὰ σᾶς στείλῃ ἔκθεσιν τῆς μάχης μὲ ὅλα τὰ ἔγγραφα, ἅτινα ἐλή-
φθησαν ἀπὸ τὸν Καπετὰν Lacca...».

Ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγράφη ἐνταῦθα δις τὸ ὄνομα τοῦ ἐν λόγῳ
καπετάνου, θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τινὰ Καπετὰν
Λάκκαν. Καὶ ὅμως ἐξ ὅσων συμπληρωματικῶν γράφονται περὶ τοῦ ἰδίου
ἐπεισοδίου εἰς τὴν ὑπὸ ἡμ. 21ης Μαρτίου 1854 δευτέραν ἔκθεσιν τοῦ Blunt
οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ Θεοδώρου Ζιάκα,
τοῦ ἐπωνύμου του κακῶς γραφέντος ἢ κακῶς ἀναγνωσθέντος ἢ καὶ κακῶς

¹ Αὐτόθι σελ. 155 (ἀριθ. ἐγγρ. 142).

² Αὐτόθι σελ. 162.

³ Αὐτόθι σελ. 163.

τυπωθέντος τὴν πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυανὴν Βίβλον. Ἴδου τὸ σχετικὸν χωρίον.¹

«...Ὑπάρχει μέγας φόβος αἱ δίοδοι τῶν Γρεβενῶν καὶ τοῦ Μπαμπᾶ (κοιλάδος τῶν Τεμπῶν) νὰ καταληφθοῦν συντόμως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐὰν τοῦτο ἐπιτευχθῇ, ἡ Θεσσαλία θὰ εἶναι εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε ὅλαι αἱ συγκοινωνίαι θὰ κοποῦν, ἐκτὸς τῆς μέσον τοῦ Βόλου... Ἡ Ἐξοχότης του στέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἓν ὄπλον καὶ μίαν λόγχην μὲ ρωσικὴν σφραγίδα, ὥς καὶ ἄλλα ἄρματα μαζί μὲ τὰ ἔγγραφα, ποὺ ἐλήφθησαν ἀπὸ τὴν τσάνταν τοῦ Καπετὰν Jacco ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ...».

Δοθέντος ἤδη ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ ἡμετέρου Ζιάκα, δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὰ περὶ ἥτις τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ τὰ περὶ ἐπικινδύνου τραυματισμοῦ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου γραφόμενα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆ,² τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Ζιάκας ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετὰ τοῦ γενναίου Θεσσαλοῦ καπετάνου Χρόνη Μπασδέκη ἔκαμνε κυριολεκτικῶς θραῦσιν εἰς τὴν ὑπαιθρον τῆς Θεσσαλίας, ὥς τοῦτο προκύπτει ἀλανθᾶστως ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦν δημοσιεύματος τοῦ ἀμερικανικοῦ τύπου.³

«Καθ' ἧς ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰς αὐστριακὰς καὶ γερμανικὰς ἐφημερίδας εἰδήσεις, ἡ ἐπανάστασις ἐξαπλοῦται... Ἐπιστολαὶ ὑπὸ ἡμ. 9ης Μαρτίου ἀναφέρουν τὴν κατάληψιν τῆς Ἀρτῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν καὶ ὅτι ἀριθμοὶ ἀνδρῶν ἠνώθησαν μὲ τοὺς καπεταναίους Κρονία (=Χρόνην) καὶ Јако (=Ζιάκαν), οἱ ὅποιοι κατέχουν τὰς περιφερείας τοῦ Αἰμπονοε (=Ἀλμυροῦ), Demeko (=Δομοκοῦ) καὶ Karditza (=Καρδίτσης) ἐν τὸς δώδεκα μιλίων ἀπὸ τοῦ Βόλου...».

Ἡ ἀκόλουθος περικοπὴ ἔκ τινος ἐπιστολῆς, γραφείσης ἐν Macrikeni (=Μακρυνίτση;) τῇ 25ῃ Μαρτίου 1854 καὶ δημοσιευθείσης εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυανὴν Βίβλον,⁴ δίδει ὁλοζώντανον εἰκόνα τῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δρώσεως καὶ ἄλλου μακεδονικοῦ σώματος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Χαλκιδικῆς

¹ Αὐτόθι σελ. 165.

² Ὅπως ἀνυπόστατον εἶναι τὸ γραφέν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Τάκη Κανδηλώρου (ἐν τῷ Ἑγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἑλευθερουδάκη, 1929, τόμ. 6ος σελ. 211, στήλῃ α') καὶ ἐπαναληφθὲν ὑπὸ τοῦ Γ. Δ. Κορομηλά (ἐν Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. 12ος, 1930, σελ. 47, στήλῃ β' - γ') ὅτι δῆθεν ὁ Θεόδωρος Ζιάκας «ἐφονεύθη εἰς τὸ Σπήλιο τῶν Γρεβενῶν τῷ 1854». Περισσότερα περὶ τούτου, ὥς καὶ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδώρου Ζιάκα, θὰ διαλάβωμεν εἰς ἄλλην ὑποσημείωσίν μας.

³ Βλ. New York Morning Express (φύλλον 10ης Ἀπριλίου 1854, σελ. 1, στήλῃ η'). Πρβλ. καὶ Morning Courier and New York Enquirer (φύλλον ἰδίας ἡμερομ. σελ. 2, στήλῃ γ').

⁴ Βλ. Correspondence, σελ. 185 - 6 (τρίτον ἐσώκλειστον εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 161 ἔγγραφον).

γενναίου καπετὰν Γιάννη Δουμπιώτη, ὅπερ πιθανῶς ἦτο παραφυᾶς τοῦ σώματος τῶν Ὀλυμπίων.

«Οἱ Ἕλληνες, τὸν ἀριθμὸν 600 περίπου, ἤρχισαν τὴν δρᾶσίν των ἐντὸς πέντε ὥρῶν ἀπὸ τοῦ Βόλου τὴν Πέμπτην, 23ην τρέχοντος. Ἡ Ἀμαλιοπόλις, θὰ γνωρίζετε, εἶναι τὸ σύνορον τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Τέσσαρας ὥρας μακρὰν τοῦ μέρους τούτου εἶναι ἐν χωρίον ὀνομαζόμενον Πλάτανος,¹ τὸ ὁποῖον κατέλαβον, τῶν κατοίκων του ὑποταχθέντων ἡσυχῶς. Ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ἐβάδισαν ἐπάνω εἰς τὸν Αἰγμοῖα (= Ἀλμυρὸν), ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῆς πόλεως. Ἠγέται τῶν Ἑλλήνων ἦσαν οἱ καπεταναῖοι Κροπία (= Χρόνης Μπασδέκης), Akeleft (= ἕνας Κλέφτης, ὅπερ κακῶς ὑπελήφθη ὡς ὄνομα καπετάνου), Valencia (= Γιάννης Βελέντσας)² καὶ Dubiot (= Γιάννης Δουμπιώτης). Τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν, ἀπαρτιζομένων ἐκ 2.000 περίπου, ἀρχηγοὶ ἦσαν ὁ Ζεϊνὲλ πασᾶς καὶ ὁ Ἰσμαήλ μπέης. Ὁ πρῶτος εἶχεν ὀκτὼ κανόνια, ὁ δεύτερος δώδεκα.

Ἡ μάχη ἤρχισε τὴν δεκάτην ὥραν. Ἐπολέμησαν ἐρωμένως μὲ τὰ τουφέκια ἐπὶ τρεῖς ὥρας, μετέπειτα μὲ τὰ ξίφη ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ὁπότε εὗρέθη ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχον χάσει 1.600 ἄνδρας καὶ οἱ Ἕλληνες 80. Τότε ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν πόλιν, ἣτις ἀποτελεῖται ἀπὸ 2.000 σπίτια. Οἱ ὑπόλοιποι Τούρκοι ἐτραπήσαν εἰς φυγὴν, ἀφήσαντες τὰ ἐρείπια εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀλμυρὸς εἶναι πόλις κειμένη περὶ τὰς τέσσαρας ὥρας ἀπὸ τὸν Βόλον, χρησιμοποιοῦμενον ὡς ἐπίνειον ἢ μέρος ἀποβιβάσεως διὰ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ σαντσακίου.

Γενικὴ εἶναι ἡ γνώμη ὅτι, ἐκτὸς ἂν σταλῇ γρήγορα βοήθεια εἰς τοὺς Τούρκους τῶν μερῶν τούτων, οὗτοι θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ εἴπουν τὸ τελικὸν χαῖρε εἰς τὴν Ρουμελίαν. Οἱ ἀποσταλέντες 2.000 στρατιῶται εἶναι ἄνθρωποι χωρὶς πειθαρχίαν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ὁμοίως. Οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ καλύτεροι λησταί. Καθ' ἑκάστην ἀκούομεν περὶ τῆς διαπραξέως ἡλυστειῶν παρ'

¹ Τῆς ἀλώσεως τοῦ Πλατάνου προηγῆθη αἱματηρὰ μάχη μὲ τοὺς Τούρκους, καθ' ἣν ἐπολέμησαν ὁ ἐν Κοζάνῃ ἐγκατασταθεὶς Σιατιστεὺς Διαμαντῆς Γκιούρκας, ὡς καὶ οἱ Κοζανίται Ἰωάννης Π. Λιούφης, πληγωθεῖς, καὶ ὁ Δημ. Σιακαβάρας (συγγενὴς προφανῶς τοῦ υπαρχηγοῦ τοῦ σώματος Ζιάκα Μάρκου Σιακαβάρα) φονευθεῖς. (Πρβλ. Λιούφης, ἐνθ' ἂν. σελ. 104, σημ. 2). Ἐντεῦθεν ἴσως προέκυψεν ἡ διάδοσις περὶ δῆθεν ἐπικινδύνου τραυματισμοῦ τοῦ Ζιάκα.

² Οὗτος ὑπῆρξε παλαιὸς γνώριμος καὶ συνεργάτης πολῦτιμος τοῦ Μακεδόνα στρατάρχου τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 Καρτάσου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὁργανώσεως τοῦ κινήματος τοῦ 1840, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, ὁ Γιάννης Βελέντσας διῆλθε τὴν Μακεδονίαν ἐνδεδυμένος ὡς καλόγηρος (πρβλ. Ἰωάννης Μακρυγιάννης, Ἀπομνημονεύματα. Ἀθῆναι 1907, σελ. 122, 134, 346). Ὁ ρόλος, τὸν ὁποῖον εἶχε παίξει κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην ὁ Τσάμης Καρτάσος, ἔδωκεν ἀργότερον ἀφορμὴν νὰ δημιουργηθῇ τὸ γνωστὸν ἐπεισόδιον Μουσοῦρου.

αὐτῶν εἰς βάρος τῶν πτωχῶν. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ποὺ ἔδει νὰ προστατεύουν. Τοῦτο εἶναι μία τῶν αἰτιῶν τοῦ μίσους ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Ὁ κ. Blunt δὲν ἐπέστρεψεν ἀκόμη ἐκ Λαρίσσης. Ἄν δυνηθῶ νὰ μεταβῶ (αὐτόσε) τὴν Δευτέραν, θὰ τὸ πράξω καὶ θὰ σᾶς μεταδώσω ὅσας πληροφορίας δυνηθῶ νὰ λάβω. Ὁ ἐπιδότης τῆς παρούσης εἶδεν ἀπὸ Melcos (=Μηλεῶν;) τὰς φλόγας καὶ ἤκουσε τοὺς πυροβολισμούς, τοῦθ' ὅπερ μὲ πείθει ὅτι ἡ δῆλωσις εἶναι ὀρθή».

Μεταξὺ τῶν δρακοντίων μέτρων, τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθησαν τότε νὰ λάβουν οἱ Τούρκοι, θορυβηθέντες τὰ μέγιστα ἐκ τῆς ἀπροσδοκίτου ταύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων, ἦσαν ἀπὸ ξηρᾶς μὲν ἡ ἐνίσχυσις τῶν θέσεών των δι' ἐπιπροσθέτων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀπὸ θαλάσσης δὲ στενὸς ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Ὁ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας ἀνετέθη τότε εἰς «τέσσαρα τουρκικὰ καὶ δύο αἰγυπτιακὰ πολεμικὰ βαρέως ἐξοπλισμένα εἰς τὸν κόλπον τῆς Κοντέσσας (Ὁρφانوῦ) καὶ πέντε ἄλλα πολεμικὰ, ἐν τῶν ὁποίων ἀγγλικόν, εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης».¹ Τὸν ἀποκλεισμόν τῶν παραλίων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἀνέλαβον μοῖραι ἐκ γαλλικῶν καὶ ἀγγλικῶν πολεμικῶν, τῶν δύο τούτων Δυνάμεων ἐξεληθουσῶν πλέον ἐπισήμως εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Ρώσων περὶ τὰ μέσα Μαρτίου 1854.

Στοιχεῖα περὶ τῆς περαιτέρω δράσεως τῶν Μακεδόνων ἀνεύρομεν εἰς μίαν ἀνταπόκρισιν ἀμερικανικῆς ἐφημερίδος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἡμ. 30ῆς Ἀπριλίου/12ης Μαΐου 1854.²

«Ἡ ἐπανάστασις ἐν Ἑλλάδι δὲν εὗρίσκει παρὰ ὀλίγην συμπάθειαν ἐνταῦθα, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν φίλα διακειμένων πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Πολὺ ὀλίγα πρόσωπα ἐν Εὐρώπῃ ἐγκρίνουν τὰς ἐπιθετικὰς διαθέσεις τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσίας, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἐγένετο ἐξ ὀλοκλήρου, ἵνα προαγάγῃ τὰς μεγαλομανεῖς ἀπόψεις του καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀρχῶν τοῦ δεσποτικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ, τὰ δύο πηγαίνουν χέρι μὲ χέρι εἰς τὴν λαϊκὴν ἐκτίμησιν... Ἀμερόληπτα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν πολὺ εὐτυχῇ νὰ ἴδουν τὴν Ἑλλάδα ἐκτεινομένην καὶ ἀνθοῦσαν καὶ πεπρωκυμένην μὲ μίαν ὀλιγώτερον ἀργυρώνητον καὶ διεφθαρμένην κυβέρνησιν,³ θεωροῦν τὴν συμπεριφορὰν των ὡς ἀδιάκριτον, ἄωρον καὶ παραγῶγον ἀσυνήθους τालαιπωρίας καὶ ἀναστατώσεως εἰς τὸν πτωχὸν λαόν, ὅστις ἐξηπατήθη ἀπὸ τὰς φιλικὰς διαβεβαιώσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας⁴ καὶ ὅστις ἐπίστευσεν

¹ Βλ. New York Daily Tribune τῆς 24ης Μαρτίου 1854, σελ. 6, στήλη γ'.

² Βλ. New York Evening Post τῆς 9ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β'.

³ Ἐνταῦθα ὁ ἀγαθὸς ἀνταποκριτὴς παρασύρεται ἀπὸ ἀδίκους καὶ ἀβασίμους διαδόσεις.

⁴ Ἀρχικῶς ἀφῆνετο νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι αἱ δύο αὗται Δυνάμεις δὲν θὰ ἤναντιοῦντο εἰς ἕν τοιοῦτον κίνημα.

ἀκόμη ὅτι εἶχε τὴν συμπάθειαν τοῦ λαοῦ τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν...¹ Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἢ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία νὰ στείλουν πρὸ τῆς παρελεύσεως πολλοῦ χρόνου εἰς τὸν Μωρέαν² στρατιωτικὴν δύναμιν ἀρκετὰ ἰσχυράν, οὕτως ὥστε νὰ πείσουν τοὺς πλανηθέντας κατοίκους, ὅτι αἱ δύο αὐταὶ Δυνάμεις δὲν σκοπεύουν νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ τοὺς σύρουν ἀπὸ τὴν μύτην καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πολιτικὴν τῶν σπεύδουσαι πρὸς σωτηρίαν καὶ ὑποστήριξιν τῶν, διὰ νὰ διευκολύνουν τὰς ἀώρους καὶ φιλοδόξους ἀπόψεις τῶν.

Ὁ προξενικὸς πράκτωρ τῆς Ἀμερικῆς ἐν Σύρῳ, ὀνόματι Εὐαγγελίδης, ἔχων τὸν διορισμὸν τοῦ ἀπὸ τὸν προξενον - ἱεραπόστολον ἐν Ἀθήναις,³ ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν διὰ τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας, ἵνα ἐξεύρῃ ὕλικὴν βοήθειαν ἀπὸ τὸν λαὸν ἢ τὴν κυβέρνησιν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Ὡς ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν ἔπραξε τοῦτο περιβεβλημένος δι' οἰουδήποτε ἐπισήμου χαρακτῆρος ἐκ μέρους τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν... Οἱ Ἕλληνες τοῦ Λονδίνου, Μασσαλίας, Τεργέστης, Βιέννης, Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης, ἀκόμη καὶ τῆς Σύρου, ἔστειλαν χρήματα εἰς τοὺς ἐπαναστάτας... Τὰ πράγματα εἰς τὴν Θεσσαλίαν εἶναι πλέον συγκεχυμένα, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν αὐτόθι Ἑλλήνων ἀρχηγῶν ὄντος πολὺ μεγαλυτέρου. Εὐρίσκονται νῦν αὐτόθι περὶ τὰς 12.000 ἐνόπλων. Οἱ κυριώτεροι ὄρχηγοὶ εἶναι ὁ Στράτος καὶ ὁ Ράγκος εἰς τὰ περίχωρα τῶν Τρικάλων, ὁ Χατζῆ Πέτρος εἰς Καλαμπάκαν, ὁ Ζιάκας (Zaka) εἰς τὸν Δομοκὸν. Ὁ Παπακώστας μετὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ Πλατάνου ἐβάρδισε πρὸς τὸ Βελεστίνον (Pebstino), ἔνθα ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.⁴ Ὁ Γριζάνος καὶ Βαϊδάκης εἶναι ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὸ χωρίον Valo, ἐνῷ ὁ Χουρμούζης καὶ Πανουργιάς, οἵτινες ἦσαν ὡσαύτως εἰς τὸν Πλάτανον, περιφέρονται τώρα εἰς τὴν χώραν ὡς μικρολῆσταί.⁵ Ὁ Τσάμης Καρατάσος, κατορθώσας νὰ διαφύγῃ τὰ ἀγγλικά

¹ Ἀναφέρεται εἰς τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν ὁ ἐντιμ. Hugh Maxwell ἐκ Νέας Ὑόρκης ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις προξενεῖῳ τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῇ 22^ῃ Φεβρουαρίου 1854, ἐπετεῖω τῶν γενεθλίων τοῦ Βάσιγκτων, ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ πολλῶν Ἑλλήνων ἐπισήμων. Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει μετ' ἐπαινετικῶν διὰ τὴν Ἀμερικὴν σχολίων ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος «Πανελλήνιον» τῆς 3^{ης} Μαρτίου 1854, ἐκεῖθεν δὲ ἀνεδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος New York Evening Post τῆς 4^{ης} Ἀπριλίου 1854, σελ. 1, στήλῃ α' - β'. Ἐπικριτικὴ ὅλων τούτων ἀνταπόκρισις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἡμερ. 12 Μαρτίου 1854 ἐδημοσιεύθη εἰς New York Herald, 17^{ης} Μαΐου 1854, σελ. 2, στήλῃ β'.

² Ἐνταῦθα ὁ γεωγραφικὸς ὅρος Μωρέας χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τῆς Ἑλλάδος.

³ Πρόκειται περὶ τοῦ αἰδ. Jonas King.

⁴ Οἱ πατριῶται τοῦ Ρήγα νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων; Μᾶλλον ὥς ἄσπετον δύναται νὰ ἐκληφθῇ!

⁵ Καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀγαθὸς ἀνταποκριτὴς ἀπηχεῖ τὰς συνήθεις εἰς τοιαύτας περιστάσεις μωρολογίας τῶν Τούρκων.

καὶ γαλλικὰ καταδρομικά, ἄφησε τὴν νῆσον Σκόπελον καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Συκιὰν τῆς Μακεδονίας...

Τὰ αὐστηρὰ μέτρα, ποὺ ἔλαβον ἤδη αἱ κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, διὰ νὰ καταστείλουν τὴν ἐπανάστασιν, ἐκλόνισαν ἤδη κατὰ τὸν βασιλέα Ὁθωνα. Ἡ κατάταξις τῶν Ἑλλήνων ἐσταμάτησε πρὸς στιγμὴν, ἀλλ' ἤδη ἐπανήρχισε... Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα ὁμιλοῦν περὶ ἀποχωρήσεώς των ἐξ Ἑλλάδος εἰς Βαυαρίαν, ἐν ἣ περιπτώσει ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ἤθελον θεσπίσει ἔνοπλα μέτρα πρὸς καταστολὴν τῆς ἀώρου ἐπαναστάσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος θὰ παύσῃ καὶ πάλιν νὰ ὑφίσταται. Προτείνεται ἀκόμη ὅπως ἀναπροσαρτηθῇ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ σουλτάνου. Τὸ ρωσόφιλον κόμμα ἐν Ἀθήναις φαίνεται τόσον προσηλωμένον εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε μένει κωφὸν εἰς τὰ ἥδη μεγάλα δεινοπαθήματα τῶν πτωχῶν Ἑλλήνων. Τὰ παράλια των εἶναι ἀποκεκλεισμένα ὑπὸ ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν καταδρομικῶν. Ἀρκετὰ ἑλληνικὰ πλοῖα συνελήφθησαν καὶ ἤχθησαν εἰς Μάλταν καὶ Μασσαλίαν καὶ οἱ πτωχοὶ Ἕλληνες εὐρίσκονται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προβαίνουν εἰς πειρατικὰς πράξεις, ὅπως καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν των...

Κάπου 1.500 Ἕλληνες ἀπεβιβάσθησαν εἰς Συκιάν, πλησίον τοῦ Ὁρους Ἀθω, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἐνθυμῆσθε, εἶναι ἐν ἐκ τῶν ἱερωτέρων ὁρέων εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἡ ἀπόβασις αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Τσάμη Καρατάσου. Ὁ γενναῖος οὗτος ἀνὴρ, εὐθύς ἀμέσως ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας κατοίκους τοῦ Πολυγύρου, διὰ τῆς ὁποίας καθιστᾷ εἰς αὐτοὺς γνωστὸν ὅτι θὰ κατάρχη τὰς περιουσίας των, ἐν ἣ περιπτώσει δὲν ἐγερθοῦν ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Ἕλληνες¹ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας διετάχθησαν νὰ φύγουν ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῆς Πύλης δοθείσης προθεσμίας δεκαπέντε ἡμερῶν. Τὸ μέτρον τοῦτο θεωρεῖται γενικῶς ὡς πολὺ ἀπερίσκεπτον καὶ μὴ προοριζόμενον νὰ φέρῃ εἰς τὴν Πύλιν οἰονδήποτε καλόν. Ἐστείλει μόνον χιλιάδας κλεπτῶν καὶ πειρατῶν, ὡς καὶ στρατιωτῶν, ὅπως διαπράξουν σκληρότητας ἐπὶ ἀθώων μουσουλμάνων εἰς ἀνυπεράσπιστα μέρη, ποὺ συνορεύουν μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ αὐστηρότης τοῦ μέτρον τούτου ἀποδίδεται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν κακοβουλίαν τοῦ Ἀγγλου πρεσβευτοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ, ὅστις τοιοῦτοτρόπως εὐρίσκει τὴν ἀντιρωσικὴν πολιτικὴν του προσβαλλομένην εἰς τὸ πλεόν τρωτὸν μέρος. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ ἀγγλικὴ προστασία εἶναι συχνάκις ὀλέθριον δῶρον,² τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας διαπρατούσης συχνάκις χονδροειδῆ σφάλματα.

¹ Ὑπονοοῦνται βεβαίως ἐνταῦθα οἱ ἔχοντες τὴν ἰθαγένειαν τοῦ Ἑλλήνος πολίτου. Ἐξηρέθησαν μόνον οἱ τοῦ καθολικοῦ δόγματος.

² Ἡ λέξις baneful gift, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα, ἔχει καὶ τὴν σημασίαν τοῦ δηλητηριώδους δώρου.

Οἱ Ἀμερικανοὶ θεωροῦνται γενικῶς ὡς συμπαθοῦντες πρὸς τοὺς Ἑλληνας, εἶναι δὲ ἀντιληπτὸν ὅτι ὁ Ἀμερικανὸς πρεσβευτὴς παρὰ τῇ Πύλῃ, ὡς καὶ ὁ γενικὸς πρόξενος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς Αἰγύπτου, ἐπενέβησαν, ἵνα ἐλαττώσωσι κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἀκαμψίαν καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν προμνημονευθέντων μέτρων...».¹

* *

Λόγου γινομένου ἤδη περὶ τῆς δι' Ἠνωμένας Πολιτείας ἀναχωρήσεως τοῦ ἐν Σύρῳ Ἀμερικανοῦ ὑποπροξένου Χρήστου Εὐαγγελίδου, σκόπιμον θεωροῦμεν ὅπως ἀφήσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ θέατρον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ παρακολουθήσωμεν τὰς κινήσεις τοῦ λαμπροῦ τούτου Μακεδόνα, μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ὁποίου ἡσχολήθημεν καὶ ἄλλοτε.² Ἐπιστρατευθεὶς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως,³ ὁ Εὐαγγελίδης, ἂν οὐ διεξεπεραίωσεν ἐν Γερμανίᾳ κλπ. ὑποθέσεις τινάς, ἄμεσον ἐχούσας σχέσιν μὲ τὸ ἐνδοξον ἐκεῖνο κίνημα τῶν Ἑλλήνων,⁴ διέβη εἰς Λονδίνον. Τὴν 8ην/20ήν Μαΐου 1854 ἐπέβη ἐν Λιβερπούλῃ τοῦ ἀτμοπλοίου Asia καὶ ἔφθασεν εἰς Νέαν Ὑόρκην τὴν 21ην Μαΐου/2αν Ἰουνίου 1854.⁵ Τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπάτησε τὴν φορὰν ταύτην, δὲν ἦτο τόσον πρόσφορον, ὅσον ἦτο κατὰ τὸ ἔτος 1827, ὁπότε εἶχε θέσει πόδα διὰ πρώτην φορὰν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀμερικανικοῦ ἐδάφους.⁶ Ὡς ἐκ τῶν

¹ Δύο σχετικαὶ ἐπιστολαὶ ἐδημοσιεύθησαν εἰς New York Morning Express, 16ης Ἰουνίου 1854, σελ. 1, στήλη η'. Ὁ Α.Ρ., ἀποστολεὺς τῆς πρώτης, ἣτις ἐγράφη ἐν Σύρῳ τῇ 17ῃ Μαΐου 1854, ἐκφράζει τὴν χαρὰν τοῦ ἐπὶ τῇ ἐπιδειχθείσῃ ἐν προκειμένῳ ἀνθρωπίνῃ διαγωγῇ ἐκ μέρους τῶν ὡς ἀνωτέρω Ἀμερικανῶν ἀντιπροσώπων, τονίζει τὸ αἶσθημα τῆς ἐνθαρρύνσεως, ὅπερ ἐδημιούργησεν ἡ ἀναγγελία τῆς ἀφίξεως μοίρας ἀμερικανικοῦ στόλου ἐν Ἑλλάδι, ὡς καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, ὃν διήγειραν οἱ ἐν Μεσολογγίῳ ὁμιλήσαντες Ἀμερικανοὶ ρήτορες, ἐν τέλει δὲ περιγράφει τὴν ἐλπεινὴν κατάστασιν τῶν ἀπελαυνόμενων. Ἡ δευτέρα ὑπὸ ἡμερομ. 20ης Μαρτίου 1854 εἶναι ἀποχαιρετιστήριος ἐπιστολὴ τοῦ Ἀμερικανοῦ Henry D. Gilpin πρὸς τινὰ ἑλληνικὴν προσωπικότητα, ἐλήφθη δὲ ἐκ τοῦ Spectateur de l' Orient. Ἐν αὐτῇ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἀμερικανὸς περιγράφει τὰς ἐντυπώσεις του ἐξ Ἑλλάδος, ἐπαινεῖ τὰς ἐπιτελεσθείσας προόδους «εἰς πολιτικά καὶ κοινωνικά ἰδρύματα» καὶ δὴ εἰς διάστημα 20 μόλις ἐτῶν, βεβαίῳ ὅτι ἡ Ἀμερικὴ θὰ χαρῇ νὰ ἴδῃ ὅλους τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνας ἀπολαμβάνοντας τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, ἐν τέλει δὲ ἀναμνησκει καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Μπότσαρη, Μιαούλη καὶ Κουντουριώτου, ὅπερ καθοδηγεῖ τοὺς μαχομένους ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ.

² Βλ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον. Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 161 κἑξ.

³ Τῇ ὑποδείξει αὐτοῦ τούτου τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Ἀνδρονίκου Παΐκου, συμπατριώτου τοῦ Εὐαγγελίδου.

⁴ Ἀφεώρων αὗται κυρίως εἰς προμήθειαν ὀπλῶν καὶ πολεμοφοδίων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

⁵ Βλ. New York Times 2ας Ἰουνίου 1854, σελ. 8, στήλη στ'. Πρβλ. καὶ New York Herald ἰδ. ἡμ. σελ. 4, στήλη στ'.

⁶ Ὁ ἴδιος θὰ δώσῃ ἐξήγησιν τοῦ πράγματος ὀλίγον κατωτέρω.

διεστρεβλωμένων ἀφ' ἑνὸς δημοσιευμάτων τῶν ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν ἐφημερίδων, τὰ ὁποῖα αἱ περισσότεραι ἀμερικανικαὶ ἐφημερίδες ἀνεδημοσίευσαν σχεδὸν ὅλως ἀβασανίστως, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι λόγῳ τῆς ἐνόπλου πλεον ἐπεμβάσεως τῶν Ἀγγλογάλλων τὸ ὅλον κίνημα εὐρίσκετο εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν του, οἱ Ἀμερικανοὶ ἤτο ἐπόμενον νὰ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἁπλῶς ἐπιφυλακτικοί.¹ Δὲν παρέλειψεν ἐν τούτοις ὁ Εὐαγγελίδης νὰ ἐξαποστείλῃ ἀπὸ τῶν στηλῶν ἐγκρίτων ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων τῆς Νέας Ὑόρκης τὰ ἀκόλουθα δημοσιεύματα.

1. ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΑΜΕΡΙΚΗ *

Μία ἐκκλησις πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Τρομεραὶ ἐξελίξεις τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Δημοσίότης τῶν Ἀγγλων, Γάλλων κλπ., κλπ., κλπ.

Ἐλεύθεροι πολῖται τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν.

Δὲν ὑπάρχει λαὸς, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ Μακεδόνες, Θεσσαλοὶ, Ἡπειρώται, Θρᾷκες, Κρητες, Σουλιῶται, Ρόδιοι, Κύπριοι καὶ οἱ κάτοικοι τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ τοιοῦτοι τῆς Συρίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, αἵτινες διατελοῦν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Μωαμεθανῶν, νὰ δύνανται ν' ἀποβλέψουν διὰ βοήθειαν, παρὰ μόνον σεῖς. Ἐπὶ τετρακόσια ἔτη ὁ λαὸς οὗτος στενά-

¹ Ὡς ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος, τὸν ὁποῖον μοιραίως εἶχε προσλάβει ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, δὲν ἔλειψαν ἀκόμη καὶ κύρια ἄρθρα γεγραμμένα εἰς ἄκρως ἀνθελληνικὸν τόνον. Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς νὰ κτυπήσῃ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἡ ἐφημερίς New York Daily Tribune (φύλλον 29ης Μαρτίου 1854 σελ. 4, στήλη δ' - ε') δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπικαλεσθῇ ἕνα διάλογον, ὅστις διημείφθη μεταξὺ τοῦ διαβοήτου Φαλλμεράϋερ (Orientalische Briefe) καὶ ἐνὸς Ἑλλήνου ἱερέως, ἐκπλαγέντος δὴθεν ἐπὶ τῇ πληροφορίᾳ, ὅτι οἱ Λατίνοι ἱερεῖς δὲν εἶχον κοινωνικὴν ἐξουσίαν καὶ δὲν ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ μετέρχωνται δυσσεβεῖς ἐργασίας, καὶ ἐρωτήσαντος: «Πῶς τότε οἱ Λατίνοι ἀδελφοί μας σκοτώνουν τὸν καιρὸν των;»!

* Ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ἐφημερίδος New York Herald (φύλλον 8ης Ἰουνίου 1854, σελ. 8, στήλη α'), ἥτις προέταξε καὶ ἴδιον ἀρθρίδιον, διὰ τοῦ ὁποίου συνίστα τὴν ἀνάγνωσιν τῆς «ἐκκλήσεως ἐνὸς Ἑλλήνου πατριώτου», οὗ ἐπλεξε καὶ τὸ ἐγκώμιον. Ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον ἡ ἐφημερίς New York Morning Express (φύλλον 13ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β') ἐδημοσίευσεν ἐκτενὲς φιλελληνικὸν ἄρθρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐχρησιμοποίησεν ὀλόκληρα ἀποσπάσματα ἐκ τῆς ὡς ἀνωτέρω «ἐκκλήσεως» τοῦ Εὐαγγελίδου. Αὕτη εἶναι δι' ἡμᾶς λίαν ἐνδιαφέρουσα καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς κάμνει συχνὰς ἀναδρομὰς εἰς γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὧν ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς. Ἐξ αὐτῆς μανθάνομεν ὡσαύτως διὰ πρώτην φορὰν ἐν πλήρει ἀκριβεῖ τὰ ὀνόματα τῶν Ἀμερικανῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν ἔσωσαν ἀπὸ τὰς σφαγὰς τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ἔτος τῆς ἀφίξεώς του ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ, τὰ τῶν σπουδῶν του ἐν Ἀμερικῇ, τὰ πρῶτα βήματα τῆς σταδιοδρομίας του ἐν Ἑλλάδι κλπ.

ζει γοερῶς ὑπὸ τὸν τυραννικὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων. Ὑπέφερον ὅσα κανεῖς ἄλλος λαὸς δὲν ὑπέφερεν. Ὅκτῳ γενεαὶ ἐσαρώθησαν, ἀφ' ὅτου οἱ πρῶτοι δυνάσται των, οἱ Τοῦρκοι, ἐπέδραμον εἰς τὴν χώραν των, κατέστρεψαν τοὺς ναοὺς των ἢ τοὺς μετέτρεψαν εἰς τζαμιά, ἔκοψαν τὰς γλῶσσας πλείστων ὧσων παιδιῶν των, οὕτως ὥστε νὰ λησμονήσουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν των, τοὺς ἀπεστέρησαν ὅλων τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, ἐραγιαδοποίησαν τὸν λαὸν τῆς χώρας καὶ μετέβαλον εἰς ἐρημίαν ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτὲ ὠραῖον καὶ πλούσιον.

Πολῖται τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν.

Εἰρηνικαὶ κατοικίαι καὶ ἀνθοῦντα χωρία ἐσαρώθησαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, πλούσιαι καὶ μεγάλαι πόλεις μετεβλήθησαν εἰς ἐρείπια καὶ κατέστησαν ἄσημοι. Οἱ Τοῦρκοι, ἀφ' ὅτου ἐκυρίευσαν τὰς χώρας ταύτας, καταστρέφουν πᾶν ὅ,τι εὖρον καὶ δὲν ἐδημιούργησαν τίποτε. Τὸ πᾶν μαραίνεται ἐνώπιόν των. Σχολεῖα, ἐκπαίδευσις, τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι, ἐμπόριον καὶ πολιτικὰ δικαιώματα παρακμᾶζουν ἐνώπιόν των. Ἡ χώρα μας εἶναι ἔρημος καὶ ἐκεῖ, ὅπου κάποτε ἤκούετο ἡ φωνὴ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν εὐχαριστιῶν, τώρα δὲν ἀκούομεν εἰμὴ μόνον τὸν κρωγμὸν τῆς γλαυκὸς καὶ τοῦ θωός. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι γνωστὰ εἰς ὅλους μας. Ἐπισκεφθῆτε τὴν Νάουσαν, τὴν Βέροian καὶ τὴν Κασσάνδραν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ θὰ ἴδῃτε τοὺς λίθους καὶ τὰ ἐρείπια κηλιδωμένα καί, ἐὰν ἐρωτήσῃτε τὸν λαὸν πῶς ἐκηλιδώθησαν, θὰ λάβῃτε τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ταῦτα ἐκηλιδώθησαν μὲ τὸ αἷμα μυριάδων παιδιῶν, γυναικῶν καὶ γερόντων, ποὺ κατεκρεουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀμπουλουμπούτ - Πασᾶ τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης. Μάλιστα, ἀγαπητοὶ Ἀμερικανοί, εἶδον μὲ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς μου τὰ ὦτα χιλιάδων Ἑλλήνων νὰ κοποῦν καὶ νὰ μεταφερθοῦν ἐντὸς καλαθίων εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν οἶκον τοῦ Πασᾶ. Καὶ μὲ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς μου εἶδον φορτώματα ἀνδρικῶν κεφαλῶν νὰ μεταφερθοῦν καὶ νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς σωροὺς ἐνώπιον τοῦ Πασᾶ καὶ τοῦ λαοῦ του. Ἐπισκεφθῆτε τὰ Ψαρὰ καὶ τὴν Χίον καὶ θὰ ἴδῃτε τὰ ἐρείπια βαμμένα μὲ αἷμα καὶ θὰ ἴδῃτε τὰ μαρμάρινα πατώματα τῶν Ἐκκλησιῶν μέχρι σήμερον κηλιδωμένα μὲ τὰ αἱματηρὰ ἀποτυπώματα τῶν σφαγέντων ἐπὶ τόπον.

Ἀμερικανοί! Εὐτυχησμένε λαέ! Υἱοὶ τοῦ Washington καὶ τοῦ Franklin! Δεκατρία ἑκατομμύρια ἀθανάτων ψυχῶν μὲ ἔστειλαν ἐνταῦθα νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν βοήθειάν σας. Θέλουν τὴν ἐνίσχυσίν σας. Χρειάζονται τὴν βοήθειάν σας. Φθάνει πλέον, ἀνακράζουν. Τετρακόσια ἔτη δουλείας εἶναι ἄρκετὰ νὰ ὑποφέρωμεν καὶ δὲν ἤμποροῦμεν νὰ ὑποφέρωμεν περισσότερον. Σᾶς καλοῦν, ὦ Ἀμερικανοί, νὰ στρέψῃτε τοὺς συμπαθητικούς ὀφθαλμούς σας πρὸς αὐτούς. Σεῖς ἔχετε βοηθήσει τοὺς ἐλευθέρους ἀδελφούς μας Ἑλλήνας· βοηθήσατε τώρα καὶ ἡμᾶς. Ἡμεῖς εἴμεθα ποὺ ἐπολεμήσαμεν εἰς τὰς μάχας τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ πατέρες μας ἔχυν

σαν τὸ αἷμα των, οἱ γέροντές μας ἐσφάγησαν, αἱ μητέρες, οἱ ἀδελφοί μας ἤχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν.

Ἀμερικανοί! Τὸ πρόσωπον, ποὺ σᾶς προσαγορεύει τώρα ἐν ὀνόματι δεκατριῶν ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων Χριστιανῶν,¹ εἶναι τὸ μόνον ποὺ ἐπέζησεν ἀπὸ μίαν πολυμελῆ οἰκογένειαν ἐν Μακεδονίᾳ, σωθὲν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὑπὸ Ἀμερικανῶν πολιτῶν. Μάλιστα, Ἀμερικανοί, εὐγενεῖς υἱοὶ τῆς Ἀμερικῆς ἦσαν ἐκεῖνοι, ποὺ μὲ ἀφήρπασαν ἀπὸ κατὰ χειρότερον καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν θάνατον καὶ μὲ ἔφεραν εἰς Νέαν Ὑόρκην, μὲ ἐξεπαίδευσαν καὶ μὲ ἐδίδαξαν περὶ ἀληθείας καὶ περὶ ἐλευθερίας. Οἱ κ.κ. P. H. Vandervoort, R. E. Glover, G. Whiting καὶ Daniel Jeptson εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ μὲ ἔφεραν εἰς τὴν χώραν τῶν ἐλευθέρων.

Σεῖς ὅλοι μὲ ἐδέχθητε τότε καὶ ὅλοι μὲ ἐμακαρίσατε καὶ προσεπαθήσατε νὰ μὲ φωτίσητε καὶ νὰ μὲ κάμετε εὐτυχῇ. Δι' ἐν πτωχὸν ὄρφανὸν Ἑλληνόπουλον ἡσθάνθητε εὐσπλαγχνίαν. Ἐπράξατε δι' αὐτὸ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἔπραττεν ἓνας πατέρας. Καὶ τώρα, ὅτε ἔρχεται ἐνώπιόν σας ὡς ἀντιπρόσωπος δεκατριῶν ἑκατομμυρίων δεινοπαθούντων συμπατριωτῶν του, οἱ ὅποιοι διψοῦν διὰ τὰς εὐλογίας, τὰς ὁποίας σεῖς ἀπολαμβάνετε καὶ τὰς ὁποίας ἐδιδάχθησαν παρ' ἐκείνου, ὅστις ἐδιδάχθη καὶ ἠυλογήθη παρ' ὑμῶν, καὶ τὸν ὅποιον σεῖς οἱ ἴδιοι ἐπεφορτίσατε νὰ πράξῃ διὰ τοὺς συμπατριώτας ὅ,τι σεῖς ἐπράξατε δι' αὐτόν, δὲν θὰ δώσητε εὐήκοον οὗς εἰς τὴν ταπεινὴν φωνήν μου; Τί; Νὰ αἰσθανθῇτε τοσαύτην εὐσπλαγχνίαν δι' ἐν πτωχὸν Ἑλληνόπουλον καὶ ὅχι διὰ μίαν ὀλόκληρον φυλὴν; Γνωρίζω ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ εἶναι πολὺ εὐγενεῖς. Γνωρίζω ὅτι δὲν θὰ ἐγκαταλείψητε ἓνα γενναῖον λαόν. Ὡ! Εἰσθε πολὺ εὐγενεῖς. Θὰ πράξητε καλὸν εἰς τὴν πατρίδα μου. Εἶναι θεσπέσιον νὰ κάμνῃ κανεὶς καλόν. Εἶναι καθήκον μας νὰ κάμνωμεν καλόν.

Ὅταν ἄνδρες τῆς Μακεδονίας ἐκάλεσαν νύκτωρ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, οὗτος ὑπῆγε καὶ ἐδίδαξεν εἰς αὐτοὺς τὸ Εὐαγγέλιον. Τώρα ἄνδρες τῆς Μακεδονίας μὲ ἔστειλαν νὰ σᾶς ἐκλιπαρήσω ἐν ὀνόματι παντός, ὅ,τι εἶναι ἀγαπητὸν καὶ ἱερόν, νὰ τοὺς βοηθήσητε πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀγνῶν δογματῶν, ποὺ ἐδίδαξεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Οἱ ἴδιοι Μακεδόνες σᾶς καλοῦν νὰ ἔλθῃτε καὶ νὰ τοὺς βοηθήσητε. Ἐκαλέσαμεν τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθημεν. Οὗτοι ἠνώθησαν μετὰ τῶν δυναστῶν τῆς φυλῆς μας. Ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία πολεμοῦν ἐναντίον μας. Ἀγγλοὶ καὶ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐνδεδυμένοι μὲ τουρκικὰς στολὰς ἡγοῦνται τῶν στρατιῶν τῶν Τούρκων ἐναντίον μας. Ἀγγλικά καὶ γαλλικά πολεμικὰ μεταφέρουν ἐφόδια εἰς τοὺς ἐχθρούς μας καὶ συνοδεύουν τὸν στόλον των ἐναντίον

¹ Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 κατωτέρω δημοσίευσμά του ὀνομάζει μίαν πρὸς μίαν τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας κατοικοῦσαν τὰ ὡς ἀνωτέρω 13.000.000 Ἑλλήνων χριστιανῶν.

μας.¹ Γαλλικὰ καὶ ἀγγλικὰ πολεμικὰ ἐπισκέπτονται τοὺς λιμένας μας ἀπειλοῦντα ὅτι θὰ μᾶς κρεμάσουν ἀπὸ τὰ κατάρτια, ἐὰν πολεμήσωμεν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Κατέστρεψαν δεκαεπτὰ χωρία εἰς τὴν Παραμυθιὰν² καὶ ἐφόνευσαν ὅλα τὰ παιδιά, τοὺς γέροντας καὶ τοὺς ἀδυνάτους. Ἐνας Ἀγγλος πρῶκτωρ ὑπὸ τὸ πρόσχημα Ἀμερικανοῦ ἢ Χριστιανοῦ φιλανθρώπου ὑπῆγεν εἰς τὸ μέσον τοῦ λαοῦ μας, ἐκφράζων τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐσπλαγχνίαν του καὶ (εὐχόμενος) διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐλευθερίας. Ἐσημείωσε τὰ ὀνόματα ὄλων, ὅσοι ἐκ συμπαθείας ἤνοιξαν πρὸς αὐτὸν τὰ αἰσθήματά των, καὶ ἔδωσε τὸν κατάλογον εἰς τὸν Πασᾶν, ὅστις ἐτιμώρησε ὅλον τὸν λαὸν τοῦτον.

Ἀμερικανοί! Τὰ παθήματά μας εἶναι μεγάλα, περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἡ σὰρξ καὶ τὸ αἷμα ἡμποροῦν νὰ ἀνθῇξουν. Ἐζητήσαμεν βοήθειαν ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους Ἑλλήνας. Εἰσφοραὶ ἔγιναν, βοήθεια ἐστάλη, ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφούς μας εἰς τὸ πεδῖον (τῶν μαχῶν), οἱ Χριστιανοὶ τῆς Γαλλίας συνέλαβον τὸ πλοῖον καί, ὦ οὐρανέ!, αἱ προσφοραὶ τῶν πτωχῶν διὰ τοὺς ταλαιπωρουμένους ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν.³ Μάλιστα, Ἀμερικανοί, εἶναι ἀληθές! Τοῦτο ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν. Καὶ ὅταν ἡ εἵδησις ἔφθασεν εἰς τὰ ὄψα τοῦ λαοῦ, ἔκλαυσαν.⁴ Καὶ ὅμως οἱ Ἀγγλοι, οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Τούρκοι ἐγελοῦσαν χλευαστικῶς!

¹ Ἀγγλογαλλικὰ πολεμικὰ προέβαινον ἀκόμη καὶ εἰς ἐχθρικὰς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων πράξεις. Εἰς ἀνταπόκρισιν ἐξ Ἀθηνῶν ὑπὸ ἡμ. 16ης/28ης Ἀπριλίου 1854, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐβδομαδιαίαν ἐφημερίδα τῆς Νέας Ὑόρκης The Citizen (φύλλον 20ης Μαΐου 1854, σελ. 323, στήλη γ'), τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸν τομέα τῆς Ἀρτης, ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς: «Πολλοὶ Ἕλληνες, προσπαθοῦντες νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, συνελήφθησαν ὑπὸ γαλλικῶν πλοίων καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸν Φουὰτ Ἐφέντην». Καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα Morning Courier and New York Enquirer (φύλλον 23ης Μαΐου 1854, σελ. 2, στήλη ε') ἀναγινώσκωμεν: «Κωνσταντινούπολις 18η/30η Ἀπριλίου. Γαλλικὸν ἀτμόπλοιον μὲ μίαν τουρκικὴν μεραρχίαν ἔστειλεν εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, τρία σκάφη κατὰμεστα ἀπὸ Ἑλλήνας ἐθελοντάς».

² Βλ. George Fowler, ἔνθ' ἄν. σελ. 162. Διαπίστωσις τῶν ὁμοτήτων τούτων ἐγένετο καὶ ὑπὸ ἀνταποκριτοῦ τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου (βλ. φύλλον 31ης Μαΐου 1854, σελ. 9, στήλη ε'), λέγοντος ὅτι ἐλήφθησαν ἤδη μέτρα ὑπὸ τοῦ Φουὰτ Ἐφέντη, ὅπως οἱ ἔνοχοι πεμφοθῶν εἰς Ἰωάννινα διὰ νὰ δικασθοῦν.

³ Βλ. λεπτομερείας εἰς τοὺς Καιροὺς τοῦ Λονδίνου (φύλλον 2ας Μαΐου 1854, σελ. 10, στήλη α'). Εἰς τὴν θάλασσαν ἐρρίφθησαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, 205 βαρέλια πυρίτιδος, 120 κιβώτια μὲ φυσίγγια, ὀβίδες πυροβόλων, τουφέκια κλπ.

⁴ Δὲν περιορίσθησαν μόνον εἰς κλάμματα. Προέβησαν καὶ εἰς ἀντίποινα. Εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν ἀνταπόκρισιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἡμ. 1ης/12ης Μαΐου 1854, ἥτις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ New York Evening Post (φύλλον 9ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β'), εἶδομεν νὰ γίνεταί λόγος περὶ τῆς συλλήψεως ἐλληνικῶν πλοίων ὑπὸ τῶν Ἀγγλογάλλων καὶ περὶ τοῦ ἐξανασκασμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὅπως προβαίνουν εἰς τὴν διάπραξιν πειρατειῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἀναγράφονται αὐτόθι καὶ τὰ ἑξῆς: «Τὸ ἀγγλικὸν βρίκι Sarah ὑπὸ τὸν καπετὰν Cole προσεβλήθη εἰς τὸν κόλπον

Ἄμερικανοί ! Τοῦτο πάλιν εἶναι περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἡμποροῦμεν νὰ ὑπομείνουμεν. Μὴ πιστεύετε εἰς ὅ,τι γράφεται εἰς τὰς ἀγγλικὰς καὶ γαλλικὰς ἐφημερίδας περὶ ρωσικοῦ χρυσοῦ καὶ ρωσικῶν σκευωριῶν. Ὅσακις οἱ Ἕλληνες δὲν καθίστανται τυφλὰ ὄργανα τῶν θελήσεων τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, τοὺς κατηγοροῦν ὅτι πληρώνονται ἀπὸ τοὺς Ρώσους. Οἱ Ἕλληνες εἶναι καλοὶ μόνον, ὅταν πράττουν ὅ,τι ἀπαιτοῦν τὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ὅταν ὁμως οἱ Ἕλληνες ἐνεργοῦν διὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἰδίας των πατρίδος, εἶναι πληρωμένοι ἀπὸ τὴν Ρωσίαν. Εἶναι ὄργανα τῆς Ρωσίας. Ρωσικὸς χρυσὸς καὶ ρωσικαὶ σκευωρίαι λέγεται ὅτι εἶναι ἡ αἰτία παντὸς ὅ,τι δὲν εὐχαριστεῖ τὰς Λυτικὰς Δυνάμεις.

Ἄμερικανοί ! Παρηγγείλαμεν 8.000 ὅπλα νὰ μᾶς ἔλθουν ἀπὸ τὴν Ἀμβέρσαν.¹ Ἐπληρώσαμεν δι' αὐτά. Ἄλλ' οἱ Ἀγγλοὶ τὰ κατέσχον καὶ τὰ μετέφερον εἰς τὴν Μάλταν.² Εἰμαι ἓνας ἐλεύθερος πολίτης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Μετεφέρθην ἐδῶ, ὅταν ἤμην μικρὸ παιδί.³ Ἐσπούδασα εἰς τὸ Mount Pleasant Classical Institution ἐν Amherst, Mass.⁴ Ἀπεφοίτησα ἀπὸ τὸ Columbia College.⁵ Δὲν δύναμαι νὰ εἶμαι ποτὲ φίλος τοῦ δεσποτισμοῦ. Δὲν εἶμαι Ρώσος. Δυστυχῶς ὁμως, ἔτσι εἶναι, ἡ Ρωσία ἔδειξε περισσότερον χριστιανικὸν αἷσθημα ἀπὸ ὅ,τι ἔδειξαν εἰς τὴν προκειμένην περί-

---

τῆς Ἀλαγκάτας καὶ τὸ Harriet (τῆς αὐτῆς ἐθνικότητος) εὐρέθη ἐπὶ τὰς ἡμέρας ἀργότερον ἄνευ πληρώματος, τοῦ καταστρώματός του ὄντος κεκαλυμμένου δι' αἵματος ἔξωθεν τῆς νήσου Ἀνδρου».

¹ Ὅθεν σφάλλεται ὁ ἀείμνηστος Παῦλος Καρολίδης, ὅστις εἰς τὴν Συμπλήρωσιν τῆς Ἱστορίας Κ. Παπαρηγοπούλου (ἔκδ. 1925, τόμ. 6ος, σελ. 290) ὁμιλεῖ περὶ «ἐννέα χιλιάδων ὀπλων, ἀγορασθέντων ἐν Γαλλίᾳ ἀντὶ 200 χιλ. φράγκων πρὸς λογαριασμόν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κτλ.». Εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ ἀείμνηστος Καρολίδης δέχεται ἀμέσως προσηγουμένως ὅτι «ἐν ταῖς ἐχθρκαῖς νῦν ἐπιδείξεσι τὰ πρῶτα εἶχεν ἡ Γαλλία», ἡ ἀγορὰ ὀπλων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἡμπορεῖ νὰ γίνῃ νοητή.

² Εἰς τὴν ἐφημερίδα New York Morning Express (φύλλον 2ας Ἰουνίου 1854, σελ. 1, στήλη 9) ἀναγινώσκομεν σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ὁ Μηνύτωρ τῶν Παρισίων δηλοῖ ὅτι τὰ τελευταῖα νέα ἔξ' Ἡπείρου εἶναι ἱκανοποιητικά... Ὅκτὼ χιλιάδες ὅπλα βελγικῆς κατασκευῆς, προοριζόμενα διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐπαναστάτας, κατεσχέθησαν πλησίον τῆς Μάλτας». Τὴν εἰδησιν ἀνέγραψε καὶ ἡ ἐφημερίς New York Commercial Advertiser (φύλλον ἰδίας ἡμ. σελ. 2, στήλη 8'). Κατὰ τοὺς καιροὺς τοῦ Λονδίνου (φύλλον 2ας Μαΐου 1854, σελ. 9, στήλη 8') εἰς τὴν Μάλταν κατεσχέθη τὴν αὐτὴν περιπὺ ἐποχὴν καὶ τὸ ἐλληνικὸν πλοῖον Σπυρίδων, φέρον φορτίον πυρίτιδος.

³ Προσωπογραφίαν τοῦ Εὐαγγελίδου, ἡ ὁποία ἐλήφθη κατὰ τὴν πρώτην ἀφίξίν του εἰς Ἀμερικὴν, ἐδημοσιεύσαμεν εἰς Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 165.

⁴ Εἰς τὸ προπαρασκευαστικὸν τοῦτο σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδασκε τότε καὶ ὁ μετέπειτα καθηγητὴς τοῦ Harvard University Σοφοκλῆς, ὁ Εὐαγγελίδης ἐφοίτησεν ἀπὸ τοῦ 1828 μέχρι τοῦ 1832, ὁπότε ἐνεγράφη εἰς τὸ New York University, ἐκ τοῦ ὁποίου μετὰ τινα ἔτη μετεπήδησεν εἰς τὸ Columbia University.

⁵ Ἀπεφοίτησε τῷ 1836.

πτωσιν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία. Οἱ Ἕλληνες καὶ ὅλοι οἱ συμπατριῶται μου δὲν εἶναι Ρῶσοι. Ὅφειλον ὅμως νὰ συμπαθοῦν οἰονδήποτε συμπαθεῖ πρὸς αὐτούς. Αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις τοὺς ἀναγκάζουν νὰ προσηλωθῶνται εἰς τοὺς Ρώσους.¹ Θέλουν ὅμως νὰ εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἐν φιλόφρον μειδίᾳ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν τοὺς εἶναι ἀρκετόν.

Ἀμερικανοί ! Ἄν εἶναι πολὺ νὰ προσδοκᾷ ὁ ἀνδρεῖος οὗτος λαὸς προσάρτησιν, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν κάμῃτε, θὰ τοὺς εἶναι εὐπρόσδεκτον. Σεῖς, ὦ Ἀμερικανοί, ἠγοῖσθε σχολεῖα ἐν Ἑλλάδι, ἐνεφυσήσατε εἰς τὴν καρδίαν μας τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, ἐφυτεύσατε τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας. Τώρα ὑποστηρίζατέ το. Αἱ ἀγγλικαὶ καὶ γαλλικαὶ ἐφημερίδες μᾶς κακοπαριστάνουν. Ἐστείλαμεν ἀναιρέσεις, ἀλλ' ἠρνήθησαν νὰ τὰς δημοσιεύσουν. Ἄν σκοπὸς τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Γάλλων εἶναι νὰ περιορίσουν τὴν δύναμιν τῆς Ρωσίας καὶ νὰ κρατήσουν τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, διατί δὲν πράττουν αὐτό, ποῦ ἐπρότειναν οἱ Χριστιανοί ; Ὑπάρχουν 12.000.000 Χριστιανῶν καὶ 3.000.000 Τούρκων. Οἱ Ἕλληνες εἶναι πρόθυμοι νὰ ἔχουν τοὺς Τούρκους συζῶντας ὡς συμπολίτας των. Ζητοῦν μόνον ἰσότητα καὶ νόμους καὶ ἀνεξίθρησκειαν, νὰ χωρίσουν τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸ Κράτος, καὶ νὰ κυβερνῶνται συνταγματικῶς. Τότε δὲν θὰ ὑπάρξῃ αἰτία νὰ ἐπεμβαίνει ἡ Ρωσία, ἐν ἧ δὲ περιπτώσει τὸ πράξῃ, θὰ ὑπάρχουν 15.000.000 διὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν χώραν των. Ἐν ἧ περιπτώσει πάλιν εἶναι ἀδύνατοι νὰ ὑπερασπίσουν τοὺς ἑαυτοὺς των ἐναντίον τῶν Ρώσων, θὰ εἶναι εὐκολώτερον διὰ τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις νὰ βοηθήσουν ἐν ἔθνος ἐκ 15.000.000 ἐν πλήρει συμφωνίᾳ ἀναμεταξύ των ἀπὸ ὅ,τι εἶναι τώρα μὲ οὐχὶ περισσοτέρους τῶν 3.000.000 Τούρκων ἐν τῷ μέσῳ 12.000.000 ἐχθρικῶς διακειμένων χριστιανῶν.

Ἀμερικανοί ! Ἀναγινώσχετε τὰς ὑπὸ Ἀγγλῶν γραφείσας ἐπιστολάς τῶν ἀγγλικανῶν. Ἀντὶ ὅμως νὰ πιστεύσῃτε εἰς ὅ,τι γράφουν αἱ ἀγγλικά καὶ γαλλικά ἐφημερίδες, στείλατε μίαν ἐπιτροπὴν ἀπὸ Ἀμερικανοὺς πολίτας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ ὑπακούσωμεν εἰς τὴν ἀπόφασίν των.

Ἀμερικανοί ! Προσεπάθησα καὶ προσπαθῶ νὰ κάμω πᾶν ὅ,τι δύναμαι.

---

¹ Εἰς ἀνταπόκρισίν του ἐκ Λονδίνου ὑπὸ ἡμ. 3ης Μαρτίου 1854 πρὸς τὴν ἐφημερίδα New York Daily Tribune (φύλλον 18ης Μαρτίου 1854, σελ. 4, στήλη γ' - δ') ὁ διαβόητος Karl Marx, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἀρχικῶς ἦτο σφόδρα ἐναντίον τῶν Σλαύων, ἐτόνισε μεταξὺ τῶν ἄλλων : « Ἐν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ δέον νὰ φοβῆται περισσότερον ἡ Πύλη, θὰ ἦτο ἡ εὐκαιρία, ποῦ δίδει εἰς τὰς Δυτικὰς δυνάμεις, νὰ ἐπέμβουν μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν ὑπηκόων του, ἀντὶ νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῶν Ρώσων καὶ τοιοῦτοτρόπως ὠθήσουν τοὺς Ἕλληνας χριστιανούς εἰς συμμαχίαν μὲ τὸν Τσάρον». Πρὸς ἀποτελεσματικωτέραν καταπολέμησιν τῆς τάσεως ταύτης ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις προέβη τότε εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς «Μυστικῆς Ἀλληλογραφίας», ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ Τσάρος ἀντετίθετο σφόδρα εἰς τὴν ἐπανάδρυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὑπὲρ τῆς ὁποίας εἶχε συνηγορήσει ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τῶν Λόρδων ὁ Earl of Winchelsea.

Ἐθυσίασα τὸ πᾶν. Τώρα συνηγορῶ ὑπὲρ τῶν δυναστευομένων. Ἐὰν ἐπιτύχω, ὅλοι θὰ αἰσθανθῶμεν ἀγαλλίαςιν. Ἐὰν ὄχι, θὰ ἔχω πράξει πᾶν ὅ,τι ἡδυνάμην. Ἦμπορεῖ νὰ φυτεύσωμεν καὶ νὰ ποτίσωμεν. Ὁ Θεὸς ὅμως πρόπει νὰ δώσῃ τὴν αὔξῃσιν. Πρὸς τὸ μέγα τοῦτο Ὅν παραδίδω τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἡδικομένης Πατρίδος μου. Εἴθε τοῦτο νὰ φωτίσῃ τὰς καρδίας μας καὶ τὸν νοῦν μας, διὰ νὰ πράξωμεν τὸ ὀρθόν.

Ἀμερικανοί! Ἡ τελευταία λέξις μου εἶναι: Ἐνθυμηθῆτε ὅτι 13.000.000 λαοῦ, πού ἀντιπροσωπεύω καὶ ὑπὲρ τοῦ ὁποίου συνηγορῶ, εἶναι πλασμένος ἀπὸ σάρκα καὶ αἷμα, ὅπως καὶ σεῖς, καὶ ὅτι εὐρίσκεται ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ.

Μένω εἰλικρινῶς ὑμέτερος καὶ εὐγνώμων

ΧΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

Υ. Γ. Σκέπτομαι νὰ ἐκδώσω ἐν φυλλάδιον «Ἡ Κατήχησις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας», διὰ νὰ ἴδῃτε ἐὰν οἱ Ἕλληνες εἶναι εἰδωλολάτραι καὶ χειρότεροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς ἐπαρουσιάσθησαν ὑπὸ τινων.¹

2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ²

Μία ἔκκλησις πρὸς τὸ ἐλεύθερον καὶ ἀγαθοεργὸν Ἔθνος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἠπείρου, Θράκης, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Νήσων.

Τετρακοσίων ἐτῶν δυσβάστακτος δουλεία, ἀναρίθμητα καὶ ἀνυπόφορα δεινά, πού ἐπεσώρευσεν εἰς ἡμᾶς ὁ μουσουλμανικὸς ζυγὸς—ἐνας ζυγός, πού ἔκαμε τὸ ποτῆρι νὰ ἐκχειλίσῃ ἀπὸ πικρίαν—μᾶς ἀναγκάζουν νὰ λάβωμεν τὰ ὅπλα διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν καὶ οὕτως ἐπιβεβαιώσωμεν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι.

Χριστιανοὶ τῆς Ἀμερικῆς, ἐλεύθερε καὶ τρισευτυχῇ λαὲ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν!

Τὸ παρὸν πανελλήνιον κίνημα δὲν εἶναι παρὰ -συνέχεια τοῦ μεγάλου ἔργου, πού ἤρχισε τὸ 1821 καὶ πού ὅλοι σας ἐβλέπατε μὲ ἀγαλλίαςιν.

Ὅταν οἱ πολῖται τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἤκουσαν περὶ τῶν δει-

¹ Ἀγνωστον ἂν ἡ σκέψις τοῦ αὐτοῦ ἐπραγματοποιήθη ἢ ὄχι.

² Βλ. New York Herald 9ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλη στ'. Τὴν δημοσίευσιν ἡ ἐφημερίς αὕτη συνώδευσε δι' ἑκτενοῦς κυρίου ἀρθροῦ τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. Ἡ ἑλληνικὴ ἀποψις τοῦ ζητήματος». Ἐν αὐτῷ δηλοῦται ὅτι καὶ ἡ ἔκκλησις αὕτη προῆλθεν ἀπὸ τὸν κάλαμον τοῦ Εὐαγγελίδου, ἐλθόντος ἐνταῦθα μὲ συστατικὰς ἐπιστολάς πολλῶν διακεκριμένων συμπατριωτῶν του καὶ μέλλοντος νὰ πηγαίῃ εἰς Washington, ἵνα ἐκθέσῃ τὴν ὅλην ὑπόθεσιν ἐνώπιον τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν.

νοπαθημάτων μας, μᾶς εὐσπλαγχνίσθησαν καὶ μᾶς ἐβοήθησαν. Ὁ παρὼν πόλεμος εἶναι δίκαιος πόλεμος. Εἶναι δίκαιος πόλεμος ἐκ μέρους μας. Πολεμοῦμεν ἐναντίον τῆς τυραννίας. Ὁ παρὼν πόλεμος εἶναι ἡ μεγάλη πάλη μεταξὺ φωτὸς καὶ σκοτὸς, μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Κορανίου.

Ἀμερικανοί! Ἡ εὐσπλαγχνία, τὴν ὁποίαν ἐδείξατε εἰς τὸ παρελθὸν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐλησμονήθη ὑπ' αὐτῶν. Τὸ ἀμερικανικὸν ὄνομα ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἀγαπητὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν. Ἡ εὐγνωμοσύνη μας διὰ τὴν εὐσπλαγχνίαν σας ἐκείνην ὑφίσταται μέχρι σήμερον.

Ὁ ἑλληνικὸς λαός, στρέφων τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τὸ παρελθόν, βλέπει ὅτι δὲν ἔπραξε τίποτε πού νὰ τοὺς ἐμποδίζη ἀπὸ τοῦ νὰ ζητήσουν καὶ πάλιν τὴν βοήθειάν σας.

Καὶ σεῖς, ὦ Ἀμερικανοί, δύνασθε μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεώς σας νὰ μᾶς βοηθήσητε καὶ πάλιν, μὴ ἔχοντες αἰτίαν νὰ μετανοήσητε διὰ πᾶν ὅ,τι ἔπραξατε πρότερον ὑπὲρ ἡμῶν.

Ἀμερικανοί! Ἔχετε πληροφορηθῇ περὶ ὧλων, ὅσα ὁ λαὸς τῆς ἐλευθερωθείσης Ἑλλάδος ἔπραξεν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς του πρὸς προαγωγὴν τῆς παιδείας. Καὶ δὲν ἀγνοεῖτε πᾶν ὅ,τι ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες.

Αἱ ἀλήθειαι αὗται, καλῶς γνωσταὶ εἰς ὑμᾶς, τρέφομεν τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ κινήσουν τὰς εὐγενεῖς καρδίας σας εἰς τὸ νὰ μᾶς ἐνθαρρύνητε μὲ τὴν ἔγκαιρον βοήθειάν σας.

Ἀμερικανοί! Χάριν τῶν πατέρων μας, αἱ διδachaὶ τῶν ὁποίων τοσοῦτον ὑπῆρξαν χαιρετιστήριοι εἰς τὰ ἔθνη καὶ ὑπεράνω ὧλων εἰς τὴν μεγάλην δημοκρατίαν σας, βοηθήσατέ μας.

Ἀγαθοεργοί Ἀμερικανοί! Χάριν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ βοηθήσατέ μας.

Ἐλεύθεροι Ἀμερικανοί! Χάριν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἐκ θεοῦ δικαιωμάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πού σεῖς ἀπολαμβάνετε, βοηθήσατέ μας.

Χριστιανοί Ἀμερικανοί! Χάριν Ἐκείνου, πού σεῖς καὶ ἡμεῖς λατρεύομεν καὶ πού ἀπέθανε δι' ὅλους καὶ τοῦ Ὁποίου τὴν διαθήκην ἀναγινώσχετε εἰς τὴν γλῶσσαν σας, ὡς ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ, βοηθήσατέ μας.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΥ ΕΛΑΒΟΝ ΤΑ ΟΠΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ ΤΩΝ

3. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ¹

Πρὸς τοὺς συντάκτας τοῦ New York Morning Express :

Οἱ λαοί, πού νῦν ἐπικαλοῦνται τὴν συμπάθειαν τῶν Ἀμερικανῶν, κατοικοῦν εἰς τὰς ἑξῆς χώρας: Πρῶτον οἱ κάτοικοι τῆς Ρουμελίας, πού εἶναι

¹ Βλ. New York Morning Express 17ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β'. Ἐγρῶφη προφανῶς τὸ ἄρθρον τοῦτο πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ σθεναροῦ ἀγῶνος, τὸν ὁ-

τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰς ἐξῆς ἐπαρχίας: Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Ἡπειρον, Ἀλβανίαν, Θράκην, Βουλγαρίαν καὶ ὅλας τὰς ἡγεμονίας.

Δεύτερον αἱ νῆσοι μεταξὺ Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, ἀνατολικῶς τῆς Ἰταλίας.

Τρίτον δολόκληρος ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία πρὸς τὸν Εὐφράτην καὶ ἡ Αἴγυπτος μετὰ τῶν παρακειμένων χωρῶν.

Τέταρτον αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ ζητοῦν δικαιώματα ἀνθρώπων. Ἐπιθυμοῦν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι, νὰ ζήσουν ὑπὸ νόμους. Ἀγωνίζονται διὰ τὰ ἐκ θεοῦ δικαιώματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ μαζί μὲ τοὺς κατοίκους τῆς σημερινῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἔλαβον τὰ ὅπλα κατὰ τὸ 1821.¹

Μετὰ μακροετῆ αἱματηρὸν πόλεμον συνεφωνήθη ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων νὰ ἐλευθερώσουν ἓν μικρόν, πολὺ μικρόν, μέρος τοῦ ὅλου.

Ἠλευθέρωσαν μόνον τὴν Πελοπόννησον ἢ Μωρέαν, τὴν νότιον ἀκτὴν

ποῖον διεξήγαγεν ἡ ἐφημερίς αὕτη ἐναντίον ἐνὸς Ἀγγλοῦ ὀνόματι Chevy Chase καὶ ἐνὸς «Τούρκου», ὑποστηρίζοντων τὴν ἀγγλογαλλοτουρκικὴν ἀποψιν τοῦ ζητήματος. Τὴν ἐπομένην ἐδημοσίευσεν τὸ ἄρθρον τοῦτο καὶ ἡ ἐφημερίς New York Herald (φύλλον 18ης Ἰουνίου 1854, σελ. 6, στήλη γ') ὑπὸ τὸν τίτλον: «Οἱ Ἕλληνες—Οἱ Χριστιανοί, ποὺ ἀγωνίζονται διὰ τὴν ἐλευθερίαν». Ἀμφότεραι αἱ ἐφημερίδες αὗται συνώδευσαν τὸ δημοσίευμα τοῦτο διὰ θερμοτάτων φιλελληνικῶν ἄρθρων.

¹ Πρβλ. τὰς ὅσας βαρυσημάντους παρατηρήσεις ἔκαμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Κυρία Fanny Janet (Sandison) Blunt, θυγάτηρ προφανῶς τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἀγγλοῦ προξένου Charles Blunt, εἰς τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐκδοθὲν ἀνώνυμος ἔργον: The People of Turkey: Twenty Years' Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians. By A Consul's Daughter and Wife. London, 1878, τόμ. Α', σελ. 35 - 36: «Ὅλοι οἱ ὀφθαλμοὶ στρέφονται νῦν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν ὡς ἓνα ἐκ τῶν σπουδαιότερων παραγόντων εἰς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα. Τὸ μέλλον τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἔγκειται εἰς τὸ ἰσοζύγιον μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Σλαύου. Αἱ γνώμαι τῶν λαῶν κλίνουν πρὸς τὸ ἐν ἡ τὸ ἄλλο μέρος, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν λαμβάνει παρ' αὐτοῖς ὑπεροχὴν ὁ φόβος τῆς Ρωσίας ἢ ἡ ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν «ἑλληνικὴν δολιότητα». Τίποτε δὲν ἔχω νὰ εἰπῶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Δέον νὰ εἰπῶ μόνον περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἐν Τουρκίᾳ, ὧν ὑπῆρξα μάρτυς. Οὗτοι, ἂν καὶ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐθνικὴν προσπάθειαν τοῦ 1821 - 29, ὀλίγον ἐγεύθησαν τοῦ καρποῦ. Οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ Θράκης δὲν ἀπέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν, ποὺ παρεχωρήθη εἰς τὸν λαὸν τῆς «Κυρίως Ἑλλάδος», μολονότι ἡ κατάστασις τῶν ἐβελτιώθη κάπως. Ἀναμένουν ὁμως τὴν ὥραν των. Γνωρίζουν ὅτι οἱ ἐλεύθεροι ἀδελφοὶ των ἀνυπομονοῦν νὰ μοιρασθοῦν μαζί των τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐν δόξῳ ἀγῶνος τοῦ 1821. Γνωρίζουν ὅτι ὑποταγὴ καὶ τυραννία αἰῶνων ἔχουν παραλύσει καὶ ὑποβιβάσει τὸ ἔθνος των καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀγωνίζονται μὲ ὅλην τὴν δύναμιν των νὰ προετοιμάσουν τοὺς ἑαυτοὺς των διὰ τὴν ἐλευθερίαν».

τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τὴν μικρὰν λωρίδα γῆς, ποὺ κεῖται πρὸς βορρᾶν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἢ Λεπάντου καὶ νοτίως τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἑπείρου.

Μία γραμμὴ, χαραχθεῖσα ἀπὸ τὸν κόλπον τοῦ Βόλου καὶ τὸν τῆς Ἀρτης, ἀποτελεῖ τὴν βόρειον συνοριακὴν γραμμὴν μεταξὺ τοῦ μικροῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀγωνίζονται ἤδη δι' ὅ,τι ἔπραξαν κατὰ τὸ 1821. Ἀγωνίζονται δι' αὐτό, ποὺ ἐδόθη μόνον εἰς μίαν δράκα Ἑλλήνων, κατοικούντων εἰς ἓν μικρὸν μέρος ὁρεινῆς χώρας, ποὺ ὀνομάζεται Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Ἦτο δίκαιον τότε νὰ ἐλευθερώσουν τὸ μικρὸν τοῦτο μέρος τοῦ συνόλου. Εἶναι ἐξίσου δίκαιον νὰ ἐλευθερωθῇ καὶ τὸ ὑπόλοιπον καὶ νὰ ἐνωθῇ εἰς ἓν δυνατὸν ἔθνος ὑπὸ μίαν ἐλευθέραν συνταγματικὴν κυβέρνησιν.

Εἶναι διὰ τὸ συμφέρον τοῦ κόσμου νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ λαὸς οὗτος.

Εἶναι διὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἐμπορίου, τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι δίκαιον νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ λαὸς οὗτος.

Ἄν οἱ κάτοικοι τῆς ἐλευθερωθείσης Ἑλλάδος, οἵτινες, ἐργαζόμενοι ὑπὸ πολλὰς δυσμενεῖς περιστάσεις, ἀπέβησαν τὸ μέσον τῆς μέχρι τοῦδε ἑξαπλώσεως τῆς Ἑλλάδος, τί δὲν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἀπὸ ἑκατομμύρια δλόκληρα τῶν ἀδελφῶν των, ἀγωνιζομένων νῦν ἢ καὶ στεναζόντων δι' ὅ,τι εἶναι εὐγενές ;

Ὁ λαὸς οὗτος εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ θὰ βαστάσῃ τὸ φῶς καὶ τὸν πολιτισμὸν μέσα εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ὧν εἶναι ὁ πλησιέστερος γείτων, μὲ τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς παιδείας καὶ ὅχι μὲ τὰ ὄπλα τῶν δυνατῶν.

Ἦτο λυπηρὸν λάθος νὰ ἐλευθερώσουν μόνον ἓν πολὺ μικρὸν μέρος τῆς χώρας, ποὺ τόσον ἡρωϊκῶς ἐπολέμησε, μὲ πληθυσμὸν κάτωθεν τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου. Πράξαντες τοῦτο, ἐδημιούργησαν ἀδύνατον βασίλειον πρὸς λύπην τῶν ἐλευθέρων κατοίκων του, καθότι «τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἀδύνατος, εἶναι ἄθλιον».

Οἱ νῦν ἀνεξάρτητοι Ἕλληνες εἶχον δυνατοὺς προστάτας, προστάτας μὲ συμφέροντα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα. Μερικοὶ ἐρωτοῦν : διατί δὲν ἐπολεμήσατε ἐναντίον τῶν Τούρκων πρὸ τοῦ σημερινοῦ πολέμου μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας ;

Ἐλάβομεν, ὦ Ἀμερικανοί, τὰ ὄπλα συχνὰ πρὸς τοῦτον, ἀλλ' ἤμποδίσθημεν καὶ πάντοτε θὰ μᾶς ἐμποδίζουν καὶ θὰ μᾶς κακοπαρουσιάζουν, μέχρ' ὅτου βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κάποια πλέον γενναιόδωρος δύναμις καὶ ὡς ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ δώσῃ εἰρήνην εἰς τὸν κόσμον.

Ἀμερικανοί ! Αἱ λῦπαι τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς εἶναι πολὺ με-

γάλοι. Εἴμεθα ἡδικοημένοι. Εἴμεθα εἰς λαὸς τραυματισμένος.

Λέγουν ὅτι πληρωνόμεθα ἀπὸ τοὺς Ρώσους. Λέγουν ὅτι ἐλάβομεν ρωσικὸν χρυσόν. Λέγουν ὅτι ἡ παροῦσα ἐπανάστασις εἶναι ἀπόρροια ρωσικῶν σκευωριῶν.

Ἀμερικανοί! Ἄν αὐτοί, ποὺ γράφουν αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ πιστεύουν συγχρόνως, ἀπατῶνται. Ἄν ὄχι, εἶναι κακοήθεις. Θάττον ἢ βράδιον ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ θριαμβεύσῃ.

Ἀμερικανοί! Ἀδικούμεθα, τραυματιζόμεθα, κακῶς μᾶς παρουσιάζουν.

Ποῖος ἐφόνευσε τὸν Πρόεδρον Καποδίστριαν;

Ποῖος ἠμπόδισε τὴν προσπάθειάν μας, ὅταν ἐλάβομεν τὰ ὅπλα κατὰ τὸ 1840;

Ποῖος κατέστρεψε τὸ ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1850, συνέλαβε ὅλα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ ἀπέκλεισε τοὺς λιμένας τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος;

Ποῖοι εἶναι τώρα ἐν γλυκεῖα συμμαχία μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοὺς τυράννους τῶν χριστιανῶν;

Ποῖοι στέλλουν τώρα τὰς στρατιάς των εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, διὰ νὰ θραύσουν τὸ αἶσθημα τῆς συμπαθείας τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν των ὑποδούλων ἀδελφῶν των; Ὅλοι γνωρίζομεν ποῖοι εἶναι.

Τὸ πλεόν κακότηδες ὅμως εἶναι τοῦτο. Ἄν καὶ εἶναι συνεργοὶ τοῦ τοι-

---

¹ Ἐκ μέρους τοῦ δηκτικοῦ καλάμου τοῦ ἀρχισυντάκτου τῆς ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ ἐκδιδομένης ἐβδομαδιαίας ἐφημερίδος *The Citizen* (βλ. φύλλον 17^{ης} Ἰουνίου 1854, σελ. 377, στήλη α') τὸ εὐλογοφανὲς τοῦτο ἐρώτημα εὔρε τὴν πλέον ἐκφραστικὴν ἀπάντησίν του: «Καθ' ὃν χρόνον ὁ ἰσχυρὸς Τσάρος ἐκτελεῖ τοιοῦτοτρόπως τὴν θέλησίν του, ὁ ἀδύνατος βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Ὅθων λαμβάνει πικρὸν μάθημα. Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐν Τουρκίᾳ εἶναι δυναστευομένη φυλὴ. Ἡ χώρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας οἱ Ὅθωμανοὶ τύραννοι ἔχουν «στρατοπεδεύσει», ἀνῆκει δικαιοματικῶς εἰς αὐτούς. Εἶναι χριστιανικὴ φυλὴ, ἀφωπλισμένη, ἐστερημένη πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἡ ὑπαρξίς της ἀναγνωρίζεται μόνον εἰς τὰς διαχειρίσεις τῶν φοροσυλλεκτῶν. Ἐγείρονται ἐναντίον τῶν αὐθεντῶν των καὶ οἱ συγγενεῖς των εἰς τὸ μικρὸν Ἑλληνικὸν βασίλειον τοὺς παρέχουν συμπάθειαν καὶ βοήθειαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀνταποκρίνεται ποτὲ εἰς τὰς ἀπόψεις τῶν εἰρηνιστικῶν Δυνάμεων, αἵτινες δὲν ἀνέχονται ἐξέγερσιν τῶν «δυναστευομένων ἐθνότητων». Ὅχι αὐταί. Εἶναι ἐπικίνδυνον παράδειγμα. Τῆς Οὐγγαρίας ἡ σειρὰ ἤμπορεῖ νὰ ἔλθῃ ὕστερον τῆς Ἰταλίας ὕστερον τῆς Σικελίας. Ποῖος γνωρίζει ποῦ θὰ τελειώσῃ; Αἱ Ἀθῆναι λοιπὸν θὰ καταληφθοῦν ὑπὸ χριστιανικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Προφήτου, καὶ ὁ Πάπας τῆς Ρώμης ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τῶν μουφτήδων τῆς Σταμπούλ προσεύχεται εἰς τὸν Ἀλλάχ, ὅπως κρατήσῃ τοὺς νοσηροὺς τούτους Ἕλληνας ὑπὸ τὴν μουσουλμανικὴν πτέρναν. Ἥμπορεῖ νὰ εἶναι χριστιανοί. Ἀλλ' ἐκεῖνο, ποῦ ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ Πάπας τῆς Ρώμης γνωρίζουν περὶ τούτων, εἶναι ὅτι εἶναι ἐπαναστάται, ὅτι εἶναι ἐχθροὶ τοῦ ἐνὸς μου καὶ τῆς τάξεως καὶ ὅτι ἤμπορεῖ ἴσως νὰ ἀποδειχθῶν καὶ ἐρυθροὶ δημοκράται. *Kyrie Eleison! Allah Kerim!*».

οὔτου ἐγκλήματος, χλευάζουν τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἐπινοοῦν ἐπιχειρήματα, διὰ νὰ ρίψουν ἐπάνω μας τὴν ἀπέχθειαν καὶ τὴν περιφρόνησιν, ποὺ ἀνήκει εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους.

ΧΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ

4. ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΟΥ ΕΙΣ ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥΣ

Ἐνώπιον τῶν τοιούτων καὶ τηλικούτων ἀντιξόων περιστατικῶν ὁ Εὐαγγελίδης δὲν ἀπέβαλε τὸ θάρρος του. Ὅλως τοῦναντίον, τὸ ἔργον τῆς διαφωτίσεως τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ μετὰ πολλῆς ἐξηκολούθησε ζέσεως, ἀποστέλλων πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ αὐτογράφους ἐκκλησίαις πρὸς πλεῖστα ὅσα διακεκριμένα πρόσωπα. Χάρις εἰς τὴν φιλοφροσύνην τῆς κυρίας Dorothy C. Barck καὶ τῶν κ.κ. Wayne Andrews καὶ Wilmer R. Leech, ἀνεῦρον εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς New York Historical Society μίαν τοιαύτην ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν καὶ παραθέτω ἐνταῦθα ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει :

Νέα Ὑόρκη τῇ 19ῃ Ἰουνίου 1854

Ἐντιμ. κύριε G. C. Verplanck.

Διαρκούσης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἣτις ἤρξατο εἰς τὰ 1821, ἡ ἀμερικανικὴ φιλανθρωπία καὶ τὸ ἔλεος μὲ ἔσωσαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ μὲ ἐξεπαίδευσαν ἐν Ἀμερικῇ.

Εὐθὺς ὥς ἀπεφοίτησα τοῦ Κολομβιανοῦ Κολλεγίου κατὰ τὸ ἔτος 1836, ἐπέστρεψα εἰς Ἑλλάδα διὰ νὰ πράξω ὑπὲρ τῶν συμπατριωτῶν μου ὅ,τι οἱ υἱοὶ τοῦ Φραγκλίνου καὶ τοῦ Βασιγκτῶνος εἶχον πράξει ὑπὲρ ἐμοῦ.

Ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη προσεπάθουν νὰ πράξω τὸ καθήκόν μου. Ἡρχισα ἐν πρώτοις νὰ παραδίδω ἰδιωτικὰ μαθήματα. Ἀκολουθῶς ἤνοιξα νηπιαγωγεῖον. Μετέπειτα ἐπρόσθεσα προπαρασκευαστικὸν (ἀλληλοδιδασκικόν). Κατόπιν ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ τέλος κολλέγιον (γυμνάσιον). Ἐδίδαξα ἐν αὐτοῖς ὅ,τι εἶχον διδαχθῇ ὁ ἴδιος καὶ διεπαιδαγώγησα τοὺς ὁποίους οἱ γονεῖς ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὴν φροντίδα μου νέους, ὅσον καλύτερον ἡδυνάμην, ἐν φόβῳ Θεοῦ καὶ ἀγάπῃ τῆς πατρίδος, ὑποδεικνύων τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ καθήκον καὶ τὴν τιμὴν.

Πλέον τῶν 400 νεαρῶν Ἑλλήνων ἐκ Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Χίου, Θράκης, Αἰγύπτου, Μικρᾶς Ἀσίας, Κρήτης καὶ ἄλλων μερῶν τῆς πάλαι ποτὲ ἐλευθέρως καὶ εὐδαίμονος χώρας τῶν προπατόρων μου ἐξεπαίδεύθησαν ὑπ' ἐμοῦ. Τοὺς ἐδίδαξα πᾶν ὅ,τι ἐθεώρουν καλόν, πάντοτε δὲ ἐξεθείαζον εἰς αὐτοὺς τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὰ ἰδρύματά της ὥς πηγὴν ἐνατενίσεως καὶ ἐμπνεύσεως. Ἐδίδαξα εἰς αὐτοὺς τὴν Βίβλον, μετέφραζον δὲ καὶ τοὺς λόγους σας πρὸς τέρψιν καὶ διδαχὴν.

Ἐπραξαν βεβαίως καὶ ἄλλοι ὅ,τι ἔπραξα ἐγώ. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι οὗτοι ἐδίδαξαν τὸ ἴδιον εἰς ἄλλους καὶ ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπιθυμοῦν νὰ

ἐλευθερωθῶσι. Ὁ λαὸς ὑφίστατο ἀλγεινὰς πιέσεις. Ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ πληρώσῃ φόρους τεσσάρων ἐτῶν προκαταβολικῶς. Ὡς ἐκ τῶν ὁμοτήτων τούτων καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ των νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἔλαβον τὰ ὅπλα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι λέγουν ὅτι πληρωνόμεθα ὑπὸ τῆς Ρωσίας. Λέγουν ὅτι ρωσικὸς χρυσὸς καὶ ρωσικαὶ σκευωραὶ μᾶς ἔκαμαν νὰ ἐγερθῶμεν. Καὶ πολλοὶ Ἀμερικανοὶ τὸ πιστεύουν.

Οἱ συμπατριῶται μου μὲ ἔστειλαν ἐνταῦθα νὰ τοὺς ὑπερασπισθῶ. Ἀλλὰ ποῖος εἶμαι ἐγώ ; Καὶ τί δύναμαι νὰ πράξω ; Πρὸς τίνα ν' ἀποτανηθῶ ; Ποῖος θὰ μᾶς ὑπερασπισθῇ ; Ἄγγλοι, Γάλλοι καὶ Τοῦρκοι πολεμοῦν ἐναντίον μας. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Ὄθων ἐδέχθη τὰς προτάσεις (γρ. ἀπαιτήσεις) τῶν Ἀγγλων, Γάλλων καὶ Τούρκων καὶ ἀφένθημεν μόνοι. Οἱ συμπατριῶται μου ἐγκατελείφθησαν καὶ καταδιώκονται ὑπὸ ἐκείνων, οἵτινες ἔπρεπε νὰ τοὺς βοηθήσουν. Ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἀνακούφισιν. Καὶ τοῦτο, διότι ἐστηρίξαμεν ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην μας εἰς τὴν Δύσιν, αἱ δὲ Δυτικαὶ Δυνάμεις δι' ὅσους ἐξισχύριζονται ὅτι πληρωνόμεθα ὑπὸ τῆς Ρωσίας, οὕτως ὥστε εὐρισκόμεθα ἐν ἀπογνώσει. Ἀπασα ἡ σταλεῖσα πρὸς ἡμᾶς βοήθεια ὑπὸ τοῦ καλοῦ λαοῦ τῆς ἐλευθερωθείσης Ἑλλάδος ἡρπάγη ὑπὸ τῶν Ἀγγλων καὶ Γάλλων χριστιανῶν καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν.

Δεκατρία ἑκατομμύρια λαοῦ μὲ ἔστειλαν. Ἀποτείνομαι πρὸς ὑμᾶς. Ἐρευνήσατε τὸν σκοπὸν μας. Ἐὰν δὲ εἶναι δίκαιος, ἐὰν εἶναι ἀπελευθερωτικός, τότε δώσατέ μας ὅ,τι οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι πρέπει νὰ δίδωσιν εἰς ὅσους ὑποφέρουν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Λέγω, Κύριε, πρὸς ὑμᾶς τὴν ἀλήθειαν. Εἴμεθα ἀθῶοι. Εἴμεθα εἰλικρινεῖς. Δὲν πολεμοῦμεν ὑπὲρ τῆς Ρωσίας. Ἀγωνιζόμεθα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας.

Ἡ εὐκαιρία ἦτο μοναδική. Ἀλλ' οἱ Εὐρωπαῖοι, οἵτινες δὲν θέλουν νὰ ἐλευθερωθῶμεν, πάντοτε εὐρίσκουν προφάσεις. Ἠγέρθημεν κατὰ τὸ 1836, 1840 καὶ 1843, ὅπως πρᾶττομεν καὶ τώρα κατὰ τὸ 1854, ἀλλὰ πάντοτε ἐπαναλαμβάνουσι τὰς προφάσεις των.

Κύριε, ὁ ἐνεστὼς ἀγὼν δὲν εἶναι εἰμὴ συνέχεια τοῦ κατὰ τὸ 1821 ἀρξαμένου. Ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος δὲν ἐτελείωσεν. Ἡ Μακεδονία, Θεσσαλία, Ἡπειρος, Θράκη κλπ. δὲν ἡλευθερώθησαν ἀκόμη.

Εἴμεθα εἰλικρινεῖς, Κύριε. Ἀγωνιζόμεθα διὰ τὰ ἐπίζηλα δικαιώματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἄν σφάλλωμεν ὥς πρὸς τοῦτο, τότε σφάλλεται αὐτὴ αὕτη ἡ ἀρετὴ καὶ πᾶν ὅ,τι εἶναι εὐγενές.

Πιστεύομεν εἰς ὑμᾶς. Ἡ μόνη ἐλπίς μας ἐπὶ γῆς εἶναι ἡ Ἀμερικὴ. Ἐὰν ἡ Ἀμερικὴ στρέψῃ συμπαθητικὸν βλέμμα πρὸς τὴν πτωχὴν καὶ τραυματισμένην Ἑλλάδα, τότε θὰ εἴμεθα εὐτυχεῖς, ἀκόμη καὶ ἐὰν πρόκειται νὰ ἀπολεσθῶμεν.

Ἀμερικανοί, λάβετε οἶκτον δι' ἡμᾶς. Οὐδεὶς ὑπάρχει νὰ μᾶς βοηθήσῃ. Εἵμεθα μόνοι.

Εὐσεβάστως ὑμέτερος

ΧΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ

5. ΕΛΛΑΣ¹

Πρὸς τοὺς συντάκτας τοῦ Ἑσπερινοῦ Ταχυδρόμου.

Εἰς τὴν ἐφημερίδα σας τῆς 27ης Ἰουνίου 1854 ἐκάματε μερικὰς παρατηρήσεις περὶ ἐμοῦ, ταυτοχρόνως δὲ μεταφέρατε καὶ μίαν σχετικὴν περιοχὴν ἐκ τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου. Αἱ παρατηρήσεις σας ἀρχίζουσιν ὡς ἑξῆς:

«Τὴν προσοχὴν τῶν ἐνταῦθα ἀναγνωστῶν μας θὰ προσεέλκυσε κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας ἡ παρουσία κολοσσιαίων εἰδοποιήσεων, κολλημένων ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ φρακτῶν ἀνὰ τὴν πόλιν μας, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται μεθ' ὅλης τῆς εὐγλωττίας τύπου μαμμουὺ ἐκκλησίαι εἰς τοὺς συμπολίτας μας διὰ χρήματα καὶ συμπάθειαν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων».

Ἐπιτρέψατέ μου, παρακαλῶ, νὰ ἐπιφέρω τὰς ἀντιπαρατηρήσεις μου πρῶτον ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου τοῦ ἄρθρου σας καὶ μετέπειτα νὰ προχωρήσω ἐπὶ τοῦ ὑπολοίπου αὐτοῦ μέρους πρὸς μέρος, οὕτως ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ εἴρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἡ ὁποία δέον νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς παντὸς καλοῦ πολίτου καὶ πρὸ παντὸς τῶν χριστιανῶν, καθήκον τῶν ὁποίων εἶναι νὰ δεικνύουν ὅσον τὸ δυνατόν εὐκρινέστερον τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἀνέγνωσα τὰς περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖτε κολοσσιαίας προκηρύξεις (ἐπιγραφάς) νομίζω ὅτι γνωρίζω τὰ πάντα περὶ αὐτῶν.

Ἦτο τίποτε τὸ ἄτοπον εἰς τὴν τοιχοκόλλησιν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων;

Ἦτο τίποτε τὸ ἀνάρμοστον δι' ἓνα δυναστευόμενον λαὸν ἐκ 13.000.000 νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συμπάθειαν τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ;

Δεκατρία ἑκατομμύρια κόσμου στενάζουν ὑπὸ σκληρὸν ζυγόν, τόσον σκληρόν, πὺν εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸν περιγράψῃ κανεὶς, καὶ στρέφουν ἐν δεήσει τοὺς ἱκετευτικούς ὀφθαλμούς των πρὸς ὑμᾶς.

¹ Βλ. New York Evening Post 14ης Ἰουλίου 1854, σελ. 1, στήλη β'. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη εἰς ἀπάντησιν ἐνὸς ἐλεεινοῦ δημοσιεύματος, ὃπερ εἶδε τὸ φῶς ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ἐν λόγῳ ἐφημερίδος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς, ἀοιδίου William Cullen Bryant, παλαιοῦ φίλου καὶ ὕμνητοῦ τοῦ Εὐαγγελίδου, ἀπουσιάζοντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰς Μεσοδυτικὰς Πολιτείας καὶ συγκεκριμένως εἰς Illinois (βλ. Sarke Godwin, A Biography of William Cullen Bryant, New York 1883, τόμ. Β', σελ. 77). Κατόπιν τῆς σθεναρᾶς ταύτης ἀπαντήσεως, ὅχι μόνον οἱ ποικιλώνυμοι καλοθελεῖται ἀπεστομώθησαν, ἀλλὰ καὶ αἱ φιλικώταται σχέσεις Εὐαγγελίδου - Bryant ἐξηκολούθησαν ἐφ' ὅρου ζωῆς (βλ. σχετικὴν πραγματείαν τοῦ γράφοντος ἐν τῷ ἀφιερῶματι εἰς Κεραμόπουλον).

Πράττουν τίποτε τὸ ἄτοπον μὲ τοῦτο ; Δέον νὰ περιφρονῶνται καὶ νὰ χλευάζωνται, ἐπειδὴ πράττουν τοῦτο ἐν τῇ ταλαιπωρίᾳ των ; Εἶναι χριστιανοί, κύριοι, εἶναι ἕνας εὐγενὴς λαός, εἶναι ἕνας λαὸς ζημιωμένος (ἡδικοημένος). Ἡ Τουρκία ἀσκεῖ ἐπ' αὐτῶν τυραννίαν διὰ τῆς σιδηρᾶς ῥάβδου καὶ αἱ χριστιανικαὶ Ἀγγλία καὶ Γαλλία βοηθοῦν τὴν Τουρκίαν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν μὲ χρήματα, πολεμοφόδια, καθοδήγησιν, ἀξιωματικούς καὶ στόλους.

Ἐὰν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες δὲν ζητήσουν συμπάθειαν ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν, ὅπου τὸ φῶς, ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐλευθερία εὖρον κατοικίαν καὶ ὅπου ἡ φύσις καὶ ὁ Θεὸς τῆς φύσεως πάντοτε φαίνονται νὰ προσμειδιοῦν, τὴν γενέτειραν τοῦ Washington, τοῦ Franklin, τοῦ Webster, τοῦ Clay, τοῦ Jackson, τοῦ Ingraham καὶ τόσων ἄλλων, ποῦ εἶναι ἡ δόξα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὑπερασπισταὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν λαῶν, εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παραδείγματα εἰς ὅσους ἔχουν φιλοδοξίαν διὰ τὰ μεγάλα, ποῦ δέον νὰ ζητήσουν τοιαύτην συμπάθειαν ; Δέον νὰ τὴν ζητήσουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν ; Τὸ ἔπραξαν, ἀλλ' ἀπεγοητεύθησαν πικρῶς, καθότι εἰς τὴν Ἀγγλίαν δὲν ὑπάρχει τῶρα Γεώργιος Canning, οὔτε Λόρδος Βύρων, οὔτε Hastings, οὔτε Hamilton. Δὲν ὑπάρχει πλέον αὐτόθι κανεὶς νὰ συμπαθῇ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Δὲν ὑπάρχει καμμία βοήθεια ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν. Δὲν ὑπάρχει ἐλπίς ἀπὸ τὸν λαὸν αὐτόν, καθότι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις διὰ τοῦ τύπου ἐξέτρεψε τῆς εὐθείας ὁδοῦ τὸν λαὸν τῆς Ἀγγλίας. Ὁ Ἀγγλικὸς λαὸς ἀποπλανᾶται ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες θὰ ἔπρεπε νὰ τοῦ δείξουν τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς δόξης. Ἐδιδάχθησαν νὰ πολεμοῦν ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου Του, ἐναντίον τῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν των, ἐναντίον ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ προστατεύουν. Οὗτοι ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Μουσουλμάνων προσπαθοῦν νὰ ἐξολοθρεύσουν τοὺς χριστιανούς τούτους, νομίζοντες ὅτι προσφέρουν ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως ἔπραξε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὁ Σαοὺλ τῆς Ταρσοῦ ἐναντίον τῶν Ἀποστόλων τοῦ Λυτρωτοῦ μας !

Ὅθεν δέον οἱ Ἕλληνες νὰ ζητήσουν συμπάθειαν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν ; Ἀλλοίμονον, ἀργὰ πλέον ἀνεκαλύψαμεν τὸ λάθος μας, ὅτι ἐλυπήσαμεν τὸν εὐγενῆ ἐκείνον αὐτοκράτορα, ὅτι εἰς ἀνταπόδοσιν ὅλων τῶν καλῶν καὶ εὐεργετικῶν ὑπηρεσιῶν του πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἔλαβε γενικῶς δριμείας ἐπικρίσεις ! Εἴχομεν διδαχθῇ ἀπὸ ἐκείνους, ποῦ ἐπαγγέλλονται τὸν φίλον τῆς ἀνθρωπότητος, τὰς ἐλευθέρas καὶ πεφωτισμένας Δυνάμεις τῆς Δύσεως, ὅτι ἡ Ρωσία εἶναι μηχανορράφος, ἄπιστος καὶ ἀπηνὴς καὶ ὅτι ἐξαποστέλλει εἰς τὴν Σιβηρίαν καὶ πολλὰ ἄλλα τρομερὰ πράγματα ἐναντίον τοῦ ὑψηλόφρονος, τιμίου καὶ ἐντίμου χριστιανοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου. Εἶθε ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλέων νὰ τοῦ δώσῃ ὅ,τι τοῦ ἀξίζει καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Δύσεως ὅ,τι τοὺς ἀξίζει. Ὁ Νικόλαος εἶναι ὁ πατὴρ τῆς χώρας του καὶ ἐὰν

ἦτο Πρόεδρος, ἀντὶ νὰ εἶναι Αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας, θὰ ἦτο ὁ Washington τῆς Ρωσίας, τὸ δεύτερον καύχημα τῆς ἀνθρωπότητος.¹ Ἐδιδάχθημεν νὰ κοιτάζωμεν διὰ συμπάθειαν εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερία καὶ χριστιανοσύνη καὶ στοργικὴ εὐσπλαγχνία. Ἄλλ', ὃ οὐρανοί, ἐξηπατήθημεν. Ἐδιδάχθημεν ἐν ψεῦδος.

Ἔτσι εἶναι, ὦ Ἀμερικανοί. Μάλιστα, ἔτσι εἶναι, ἀδελφοί ἐν Χριστῷ· καὶ τώρα εἴμεθα ἐν ἀπογνώσει. Εἴμεθα ἀπολωλότες. Οὐδεὶς ὑπάρχει νὰ μᾶς λυπηθῇ ἐν τῇ ἀγωνίᾳ μας, οὐδεὶς νὰ μᾶς συμπαθήσῃ. Εἴμεθα ὑβριζόμενοι καὶ ὀνειδιζόμενοι. Ἐκάμαμεν τότε ἔκκλησιν εἰς τὴν Ἀμερικὴν οὐχὶ διὰ χρήματα, ὅπως φαίνεται νὰ λανθάνεσθε, ἀλλὰ διὰ συμπάθειαν, ὅχι πῶς οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν ὡσαύτως ἀνάγκην χρημάτων, διὰ νὰ πάρουν ψωμί νὰ φάγουν καὶ ροῦχα νὰ ἐνδυθῶν καὶ ὅπλα νὰ πολεμήσουν, πράγματα ποὺ ἀκόμη δὲν ἐζητήσαμεν. Εὐθὺς ὡς ἴδω ὅτι ὑπάρχει ἐλπίς νὰ μεταφερθῇ ἀσφαλῶς ὅ,τι χρειάζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ πράξω πᾶν ὅ,τι δύναμαι νὰ τὸ προμηθευθῶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν. Εἶναι καθήκον σας ὡς χριστιανοὶ νὰ βοηθήσητε τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην Ἑλλήνας. Ὡς δημοκρατικοὶ καὶ Ἀμερικανοὶ εἶναι καθήκον σας νὰ βοηθήσητε τὴν πνευματικὴν μητέρα σας Ἑλλάδα, ἥ ὁποία σᾶς ἔδωσε τόσα πολλὰ.

Οἱ ἐλεύθεροι, οἱ χριστιανοὶ δημοκράται, εἶναι πλησιέστεροι πρὸς τὸν Θεόν, πρέπει νὰ ὁμοιάζουν τὸν Θεόν, εἰς αὐτοὺς ἀΐζει, ὅπως ὁ Θεὸς των, νὰ παρέχουν χάριτας εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα θὰ ἀπολεσθῶν, ἀλλ' ἡ ἀρετὴ εἶναι αἰώνια.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἄρθρου σας ἔχει οὕτω :

«Τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνταπόκρισιν ἐξ Ἑλλάδος τῶν Λονδινίων Καιρῶν τῆς 7ης Ἰουνίου (1854) δίδει μερικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀτόμου, ὅπερ ἐνεργεῖ ὡς πράκτωρ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καὶ δέχεται χρήματα ἀπὸ τοὺς συμπαθοῦντας συμπατριώτας μας πρὸς ἴδιον ὄφελος».

¹ Μεταστροφὴν τινὰ εἰς τὰ φιλορωσικὰ φρονήματα τῶν Ἑλλήνων ἐσημείωσεν ἡ δημοσίευσίς τῆς «Μυστικῆς Ἀλληλογραφίας», περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος καὶ προηγουμένως. Εἰς ἀνταπόκρισιν Ἀμερικανικῆς ἐφημερίδος ἐκ Λονδίνου ὑπὸ ἡμ. 24ης Μαρτίου 1854 (βλ. New York Journal of Commerce 11ης Ἀπριλίου 1854, σελ. 2, στήλη β') ἀναγινώσκομεν ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Εἶναι ὁδυνηρὸν ὅτι αἱ Σύνμαχοι Δυνάμεις κατέφυγον εἰς ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν ἀδελφῶν των χριστιανῶν, λίαν δὲ ἐπιθυμητὸν θὰ ἦτο νὰ ἐλαμβάνοντο μέτρα τινὰ πρὸς διαφώτισιν τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὰ ἀληθῆ αὐτῶν συμφέροντα. Οὕτε καὶ εἶναι τοῦτο τώρα τόσον ἀκατόρθωτον. Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι τοῦ Λονδίνου μεγάλως ἐξεπλάγησαν ἀπὸ τὰς ἀποκαλύψεις τῆς «μυστικῆς ἀλληλογραφίας», πολλοὶ δὲ τούτων, ποὺ ἦσαν ἔνθερμοι ὁπαδοὶ τῶν Ρώσων, διακηρύττουν τώρα ἀνοικτὰ ἀλλαγὴν γνώμης καὶ ἀποκηρύττουν σφόδρα τὴν προδοσίαν τοῦ Τσάρου. Ἀναμφιβόλως θὰ σπεύσουν νὰ μεταδώσουν τὰ μεταβληθέντα αἰσθημάτων των εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι συμπατριώτας των καὶ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ἀληθῶς σπουδαῖον».

Οἱ Καιροὶ τοῦ Λονδίνου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐλήφθη τὸ ἀπόσπασμα ταῦτο, εἶναι ἐφημερίς, ἣ ὁποία νομίζω ὅτι ἔχει τὴν πλέον μεγάλην κυκλοφορίαν ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας ἐφημερίδας ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ μέσον περισσοτέρου καλοῦ ἀπὸ ὅ,τι ὅλοι οἱ στόλοι καὶ οἱ στρατοὶ δύνανται νὰ κάμουν. Πρὸς δυστυχίαν τῆς Ἑλλάδος ὅμως καὶ τοῦ κόσμου γενικῶς ἔχουν διάφορον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι.

Ποῖον εἶναι τὸ ἄτομον, ποὺ εἶναι ἀνταποκριτὴς τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου ἐν Ἑλλάδι; Νομίζω ὅτι τὸ γνωρίζω. Ἄν πράγματι εἶναι αὐτό, δὲν θὰ ἤθελα νὰ εἶμαι εἰς τὴν θέσιν του. Ὡς πρὸς τὸ λεγόμενον ὅτι ἐδέχθη οἰαδὴποτε χρήματα, τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας, ποὺ ἄφησα τὸ Columbia College, μέχρι τῆς παρούσης στιγμῆς τὰ μόνα χρήματα, ποὺ ἔλαβα, ἦσαν ἐν πρώτοις πέντε doubloons¹ καὶ δεκαεὶ νομίσματα τῶν δύο δολλαρίων, τὰ ὁποία μοῦ ἔδωσεν ὁ εὐεργέτης μου, ὁ ἄνθρωπος, ὅστις με ἐσπούδασεν, ὁ ἀξιότιμος Samuel Ward, εἰς μίαν μικρὰν σακκοῦλαν διὰ χειρὸς τῆς συζύγου τοῦ νῦν κατοικοῦντος εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 Bond Street οἰκίαν ἱατροῦ J. W. Francis². Ἀπαξ ἔτι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤμην ἐν Ἑλλάδι πολὺ πτωχός, πρὶν ἀρχίσω νὰ ἐργάζωμαι, κατατρυχόμενος ἀπὸ πολλὰς δυσμενεῖς περιστάσεις (μειονεκτήματα)³... Ἐνας λειτουργὸς τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ παιδικὸς μου φίλος αἰδ. J. Tucker, μοῦ ἄφησε κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἕξ Ἀθηνῶν ἐντὸς ἐνὸς βιβλίου, ποὺ τοῦ εἶχα δανείσει, εἴκοσι χρυσᾶ φράγκα. Ἄμα τῇ ἀναχωρήσει του εὗρον τὸ χρυσοῦν νόμισμα. Ἐσκέφθην νὰ τρέξω νὰ τοῦ τὸ δώσω, ἀλλ' ἤμην πολὺ νηστικός καὶ τὸ ἐκράτησα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔδωσα, οὐδέποτε ἔλαβον, καθότι ὁ Ἐπουράνιος Πατὴρ ὑπῆρξε καλὸς εἰς ἐμέ. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ κανεὶς ἄνθρωπος, ὅστις μοῦ ἔδωκε χρήματα καὶ ἐγὼ τὰ ἐδέχθην, τὸν καλῶ νὰ τὸ φέρῃ εἰς γνῶσιν τοῦ κόσμου. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ μέλλον δεχθῶ οἰανδὴποτε βοήθειαν ἐκ μέρους τῶν συμπατριωτῶν μου, ὅπερ θὰ γίνῃ, ἀφ' οὗ ἐγὼ αὐτὸς ἐξοδεύσω πρῶτα τὰ ἰδικά μου χρήματα, τὸ πρᾶγμα θὰ εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ καὶ ἀρμόζον.

Λέγεται ὅτι εἶμαι πράκτωρ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Δὲν δύναμαι νὰ ἴδω τί τὸ ἐπιβλαβὲς ὑπάρχει εἰς τὸ νὰ εἶναι κανεὶς πράκτωρ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος. Οὔτε καὶ ὑπάρχει τίποτε, ποὺ νὰ με ἐμποδίξῃ νὰ εἶμαι τοιοῦτος. Δὲν βλέπω διατί νὰ στερηθῶ τῆς τιμῆς ταύτης, ἐκτὸς ἂν πρό-

¹ Τὸ δουβλόνι εἶναι χρυσοῦν ἰσπανικὸν νόμισμα ἀξίας κατὰ περισσότερον τῆς στεργλίνας.

² Πρόκειται περὶ τῆς πρῆν δεσποινίδος Ἑλίζας Cutler, γυναικαδέλφης τοῦ Ward, ἥτις κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποθανούσης συζύγου του, ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων του, μετὰ τῶν ὁποίων συγκατοικοῦσεν ἐπὶ τινι ἔτη καὶ ὁ Εὐαγγελίδης. Περὶ ὧν τούτων βλ. σχετικὴν πραγματείαν τοῦ γράφοντος εἰς Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1934, σελ. 164.

³ Τὰ ἀποσιωπητικὰ τοῦ συντάκτου τῆς ἐφημερίδος.

κεῖται νὰ εὐχαριστήσω τὸν διακεκριμένον κύριον, ποὺ γράφει τὰς ἀνταποκρίσεις ἐξ Ἑλλάδος διὰ τοὺς Καιροὺς τοῦ Λονδίνου.

Εὐτυχὴς θὰ εἶμαι πάντοτε νὰ ὑπηρετήσω τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν εὐγενῆ Βασιλέα καὶ Βασίλισσάν της. Εἶναι εὐσεβεῖς, εἶναι χριστιανοί, ἐπομένως δὲν ἡμποροῦν νὰ εὐχαριστήσουν ὅσους δὲν εἶναι ἢ δὲν φέρονται ὡς χριστιανοί, καθότι «ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν θὰ τοὺς γνωρίσητε».

Ζῆθι αἰωνίως, ὦ βασιλεῦ Ὁθων! Ζῆθι αἰωνίως, ὦ βασίλισσα Ἀμαλία! Ἀπὸ τὴν χώραν τῆς ἐλευθερίας ἕνας δημοκράτης προσεύχεται διὰ σᾶς. Εἴθε νὰ μακροζωήσητε καὶ νὰ εὐλογήσητε τὴν χώραν καὶ τὸν λαόν, οὗ εἰσθε βασιλεὺς καὶ βασίλισσα. Εἴθε τὰ τετρακόσια ἰδρύματα ποὺ ἐφύτρωσαν ὑπὸ τὴν πατρικὴν φροντίδα σας νὰ ἀνθέξουν εἰς αἶι καὶ εὐλογοῦν τὴν γῆν μὲ ἀφθονίαν καρπῶν.¹

Ἡ Ἑλλάς, ὁ βασιλεὺς, ἡ βασίλισσα καὶ ὁ λαὸς της ἐξημιώθησαν. Ἡ ἀλήθεια ἡμπορεῖ νὰ ἀργήσῃ νὰ γνωσθῇ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κάποτε θὰ γνωσθῇ. Ἴσως νὰ μὴν ἐπανάιδω τὴν πατρίδα μου, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ παύσω νὰ προσεύχωμαι καὶ νὰ ἐργάζωμαι διὰ τὸ καλόν της καὶ νὰ ἐλπίζω διὰ τὴν ὥραν, καθ' ἣν τὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς γῆς θὰ δικαιώσουν τὴν Ἑλλάδα, τὸν λαόν της καὶ τὸν εὐγενῆ βασιλέα καὶ βασίλισσάν της.

Λέγεται ὅτι ἔδωσα διαβατήρια εἰς Ἑλλήνας πρὸς εἴκοσι καὶ τριάκοντα δολλάρια.² Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές! Ὁ γυναικάδελφός μου, ἔμπορος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς Αἰγύπτου, μοῦ ἔγραψε νὰ τοῦ στείλω ἐν ἀμερικανικὸν διαβατήριον—τοῦθ' ὅπερ ἡρνήθην—δὲν τοῦ ἔδωσα. Δὲν τοῦ ἔδωσα οὔτε κἂν προστάσιαν, μόνον διότι ἦτο Ἕλλην καὶ γυναικάδελφός μου. Ἐναντίον τῆς Αὐστρίας καὶ Ρωσίας ἐπροστάτευσα Οὐγγρους καὶ Ἰταλοὺς. Ἐναντίον ὅμως τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας οὐδέποτε ἐπροστάτευσα Ἑλλήνας.

Λέγεται ὅτι δὲν εἶμαι Ἀμερικανὸς πολίτης. Ἐγὼ λέγω ὅτι εἶμαι. Ἐζήσα δέκα ἔτη ἐνταῦθα, ἐσπούδασα ἐνταῦθα, ὅταν ἤλθον ἡμῖν δώδεκα ἔτων

¹ Εἰς ἐπιστολὴν γραφεῖσαν «ὑπὸ ἄλλου ἐπιστολογράφου» (τῇ ἐμπνεύσει προφανῶς αὐτοῦ τούτου τοῦ Εὐαγγελίδου) καὶ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ New York Morning Express τῆς 23ης Ἰουνίου 1854, σελ. 1, στήλη 9, ἀπαριθμοῦνται τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς Ἑλλάδος, περιγράφονται αἱ ἐπιτελεσθεῖσαι εἰς ὄλους τοὺς κλάδους τῆς μαθήσεως πρόοδοι ἐντὸς 20 μόλις ἐτῶν καὶ ὑπομνησκεται ὁ βράχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστάθη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν ἐκήρυξε τὸν Ἄγνωστον θεὸν καὶ «ὅπου οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι εἶναι ἤδη ἐστρατοπεδευμένοι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Μωάμεθ, τοῦ κορανίου καὶ τῆς τουρκικῆς τυραννίας».

² Κυρίως εἰπεῖν, εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνταπόκρισιν τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου γίνεται λόγος περὶ τινος προσώπου, στήσαντος τὸ πρακτορεῖον του εἰς Μύκονον καὶ ἐκδίδοντος Ἀμερικανικὰ διαβατήρια πρὸς 20 καὶ 30 δολλ. ἑκαστον. Ἐκ τοῦ τρόπου ὅμως, καθ' ὃν εἶναι αὕτη γεγραμμένη, εἶναι εὐκόλον νὰ παραπλανηθῇ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Εὐαγγελίδου.

καὶ ὅταν ἔφυγα ἤμην εἴκοσι δύο.¹ Ἄν ὅλα ταῦτα δὲν ἐπαρκοῦν, θὰ προσπαθήσω νὰ συμμορφωθῶ μὲ ὅ,τι εἶναι ἐπάναγκες νὰ γίνω. Ἐψήφισα καὶ ἐκλήθην νὰ ὑπηρετήσω εἰς τὸν στρατόν. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀρκετόν ; Ἄν ὅχι, θὰ πράξω περισσότερον.

Ἐν Σύρῳ οὐδεὶς ἄλλος κύριος κατοικεῖ, πὺν νὰ εἶναι πολίτης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἐκτὸς τοῦ κ. Πάϊκου,² εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἄφησα τὸ προξενικὸν πρακτορεῖον. Οὗτος εἶναι τοῦλάχιστον κύριος, τοῦθ' ὅπερ εἶναι περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἰπώμεν διὰ τὸν καταδότην. Ὡς πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἄρθρου τῶν Τάϊμς, αἱ ἐξ Ἑλλάδος ἀνταποκρίσεις τῶν δὲν εἶναι παρὰ μία χονδροειδὴς μᾶζα ἀμαθείας, ὅπως γενικῶς συμβαίνει μὲ ὅ,τι δὴποτε γράφεται ὑπὸ τῶν τοιούτων «devil—snuff—boxes» — μαῦρος κονιορτός, πέρα ὡς πέρα καπνὸς καὶ τίποτε περισσότερον. Ἡμποροῦμεν νὰ θέσωμεν κατὰ μέρος τὴν «πληροφορίαν» ἐνὸς τοιούτου ἀθλίου γραφῆως ὡς πρὸς «τὸ ἄτομον πὺν ἐστάλη ὡς πράκτωρ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως». Ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη ἔζησα καὶ ἐδίδαξα ἐν Ἑλλάδι, ὅπως ἐδιδάχθη ἐν Ἀμερικῇ.

ΧΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΗΣ

Washington City, D. C. 4 Ἰουλίου 1854

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὁ Εὐαγγελίδης ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑλλάδος δι' Ἡνωμένας Πολιτείας, ἐγένετο εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν μία ἀλλαγὴ τακτικῆς. Ταύτην ἔσπευσεν ὁ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλος πρεσβευτὴς ν' ἀναγγεῖλῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας διὰ τῶν ἐξῆς.³ «Ἐν τῷ μεταξύ ἡ ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῆς ρωσικῆς πρεσβείας ἀτελείωτος καθοδήγησις τοῦ Μεταξᾶ εἶναι νὰ ἐξακολουθήσουν, ν' ἀφήσουν τὰς παραμεθορίους καὶ τὰς ἰσχυρὰς πόλεις ὀπισθεν, νὰ σκορπίσουν εἰς μικρὰς συμμορίας καὶ νὰ ἐπαναστατήσουν ὅλοκληρον τὸ ἄνω μέρος τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας». Πράγματι, συμφώνως πρὸς τὴν νέαν ταύτην τακτικὴν οἱ γενναῖοι οὗτοι πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας δὲν ἤργησαν νὰ μεταφέρουν τὸν πόλεμον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν

¹ Δοθέντος ὅτι ὁ Εὐαγγελίδης ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ φθινόπωρον τοῦ 1837, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ χειρογράφου ἡμερολογίου, ὅπερ θὰ φέρωμεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος προσεχῶς, ἔπεται ὅτι εἰς Νέαν Ὑόρκην εἶχεν ἀφικθῇ τὸ πρῶτον τὸ 1827. Δοθέντος πάλιν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο δώδεκα ἔτων, ἔπεται ὅτι εἶχε γεννηθῇ τὸ 1815 καὶ ὅχι τὸ 1810, ὅπως διατείνεται ἐσφαλμένως ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1936, τόμ. Β' σελ. 88.

² Κατὰ τὸν ἀνταποκριτὴν τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου, οὗτος ἦτο συγγενὴς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος Ἀνδρονίκου Πάϊκου, ὑπεγράφετο δὲ κακῶς εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ὡς Chargé d' Affaires des États Unis. Εἰς ἔντυπον κατάλογον μαθητῶν τοῦ ἐν Ἐρμουπόλει τῆς νήσου Σύρου Ἑλληνικοῦ Λυκείου τοῦ Εὐαγγελίδου διὰ τὸ ἔτος 1846 ἀνεύρομεν καὶ ἕνα Πάϊκον.

³ Βλ. Correspondence... σελ. 264 (ἀριθ. ἐγγρ. 239).

νότιον Μακεδονίαν. Πρὶν ἢ ὅμως ἐπιτευχθῇ τοῦτο, ἀμφοτέρω τὰ μακεδονικὰ σώματα, ἦτοι τοῦ Ζάκα καὶ τῶν Ὀλυμπίων, ἔδωσαν χεῖρα βοηθείας εἰς τὸν ἐν Καλαμπάκᾳ μαχόμενον γενικὸν ἀρχηγὸν Χριστόδουλον Χατζηπέτρου, συντελέσαντα καὶ αὐτὰ εἰς τὸν μεγαλύτερον θρίαμβον, τὸν ὁποῖον ἐσημείωσαν οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1854, ἐξολοθρευόμενοι μεγάλην δύναμιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.¹

Ἀκολούθως τὸ μὲν σῶμα τοῦ Ζάκα ἐβάδισε πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Γρεβενῶν, τὸ δὲ σῶμα τῶν Ὀλυμπίων ὀλίγον ἀνατολικῶς πρὸς τὰ Σέρβια διὰ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, περὶ τῆς καταλήψεως τῶν ὁποίων εἶχεν ἤδη ἐκφράσει πολὺν φόβον ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἄγγλος πρόξενος Charles Blunt, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω. Εἰς τὴν ἐν Λαρίσῃ γραφεῖσαν τὴν 28ην Μαρτίου 1854 τρίτην ἔκθεσιν τοῦ Blunt ἀπαντᾷ ἡ πληροφορία,² ὅτι «ὁ υἱὸς τοῦ Βλαχάβα ἐνεφανίσθη εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Δεσκάτης μετὰ πενήντα ἀνδρῶν, ἐλπίζεται ὅμως ὅτι θὰ ἡττηθῇ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ τῶν Χασίων, τῶν τελευταίων γραψάντων εἰς τὸν Mushir (= Μουδὶρ ;) τοῦ Τυρνάβου καὶ λεγόντων ὅτι θὰ πράξουν τὸ καλύτερον διὰ νὰ φονεύσουν ἢ συλλάβουν τὸν Βλαχάβαν καὶ τοὺς ἀνδρας του...».

Καὶ ἡ μὲν ἐξόντωσις τοῦ σώματος τοῦ νεαροῦ Βλαχάβα, τὸ ὁποῖον ἀπετέλῃ τρόπον τινὰ τὴν πρωτοπορίαν τῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δράσεως τῶν ἐπαναστατῶν, οὐδέποτε συντελέσθη διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι τὸ τοιοῦτον ἦτο μόνον εὐσεβὴς πόθος τῶν Τούρκων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἄγγλος πρόξενος ἔλαβε τὰς σχετικὰς (ὄρα καὶ τὰς περὶ Ζάκα μυθώδεις) πληροφορίας του. Ὅλως τοῦναντίον μάλιστα ἡ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δράσις τῶν ἐπαναστατῶν καθίστατο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν πλέον ἐντονωτέρα. Εἰς ἀνταπόκρισιν ἀγγλικῆς ἐφημερίδος ἐξ Ἰωαννίνων ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1/13 Μαΐου 1854 γίνεται λόγος περὶ καταλήψεως τῆς Ὀσσης ὑπὸ ἰσχυρᾶς δυνάμεως Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ρητῶς μνημονεύεται ὅτι «ἐν σῶμα ἐκ 1.500 ἔφθασεν ὡσαύτως εἰς τὴν βορειοδυτικὴν ὁροσειρὰν τοῦ Ὀλύμπου».³ Πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα περὶ τοῦ σώματος τῶν Ὀλυμπίων, τὸ ὁποῖον ἦλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν τουρκικὸν στρατὸν Σερβίων ἐν τῇ θέσει Σάπκα.⁴ Πολυήμερον μάχην τοῦ σώματος Ζάκα ὑπερμεσοῦντος τοῦ Μαΐου 1854, τὴν ὁποίαν Ἄγγλος περιηγητὴς⁵

¹ Βλ. Ἑπαμ. Κυριακίδην, ἐνθ' ἀν. Α' σελ. 652.

² Βλ. Correspondence... σελ. 184.

³ Βλ. London Times 31ης Μαΐου 1854, σελ. 9, στήλη στ'.

⁴ Βλ. Ἑπαμ. Κυριακίδην, ἐνθ' ἀν. σελ. 654. Πρβλ. καὶ Γεώργ. Γκουρομίχον εἰς Ἡμερολόγιον τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Κοζάνη 1932, σελ. 196.

⁵ Βλ. Rev. Henry F. Tozer, Researches in the Highlands of Turkey, London 1869, τόμ. Β', σελ. 165.

ἐχαρκτηρίσεν ὡς «σπουδαίαν μάχην», μνημονεύει τὸ ἀκόλουθον δημῶδες ᾠσμα.¹

- Ἔσεῖς, βουνὰ τοῦ Γρεββενοῦ καὶ πεῦκα τοῦ Μετσόβου,
λίγο νὰ χαμηλώσετε, κἄνα ντουφέκι τόπο,
γιὰ νὰ φανῇ ἀπ' τὸ ζυγὸ τὸ παινεμένο Σπήλιο,
νὰ ἰδοῦμε τὸ Ζακόπουλο πῶς πολεμάει τοὺς Τούρκους.
- Βάστα, καϋμένε Θεόδωρε, βαστάξου ἔς τὸ ντουφέκι,
μὴ σὲ φοβίζουν τίποτες τοῦ Ἀβντῆ πασοᾶ² τὰ τόπια.
- Πῶς νὰ βαστάξω, μπρὲ παιδιά, καὶ πῶς νὰ πολεμήσω;
Μπαροῦτι δὲν ἔχω σπειρί, δὲ μῶμειν ἕνα βόλι,
καὶ χίλια γυναικόπαιδα κρεμιοῦνται στὸ λαιμό μου!
Ἄϊστε, παιδιά μ', ἄς φύγουμε, στὴν Καλαμπάκ' ἄς πᾶμε,
ναῦροῦμε τοὺς συντροφους μας κι' αὐτὸν τὸν Χατζῆ Πέτρο.
- Ζάκα μου, καὶ πῶς τῶπαθες; Ζάκα μου, πῶς ἐστάθῃ;
πῶς ἄφησες ταῖς ἐκκλησιαῖς κι' αὐτὸ τὸ μοναστήρι;
- Κάλλιο ν' ἀφήσω τς' ἐκκλησιαῖς κι' αὐτὸ τὸ μοναστήρι,
παρὰ ν' ἀφήσω στὴ σκλαβιά χίλια γυναικοπαῖδια.
- Ἐκεῖ τὸ λένε Ἀρβανιτιά, τὸ λένε Ἀρβανίταις,
ποῦ γιὰ νὰ κάμουν πλιάτσικα καὶ γιὰ νὰ πάρουν σκλάβους
δὲν συλλογιοῦνται σκοτομόν, ζωὴ δὲν συλλογιοῦνται.³

Μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ ὑπὸ τὸν Τσάμην Καρατάσον ἄλλου μακεδονικοῦ σώματος ἐν Χαλκιδικῇ ἡσχολήθη διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς σχετικὴν διακοί-

¹ Βλ. Παναγιώτου Ἀρβαντινοῦ, Συλλογὴ Δημῶδων Ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου. Ἐν Ἀθήναις 1888, σελ. 23 (ἀριθ. 27).

² Ὁ ἐνταῦθα μνημονευόμενος Ἀβδῆ Πασᾶς ἦτο διοικητὴς ἐν Ἀσίᾳ, μετατεθεὶς εἰς Μοναστήριον τῆς Μακεδονίας εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ, ἀναλαβόντος τὴν ἀρχηγίαν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἐναντίον τῶν Ρώσων εἰς τὰς Παραδουναβίους χώρας (πρβλ. New York Morning Express 24ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 3, στήλῃ ε').

³ Παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ ἀνωτέρω ᾠσματος γίνεται λόγος περὶ φόνου τοῦ Ζάκα εἰς τὴν μάχην τοῦ Σπηλαίου τῶν Γρεβενῶν κατὰ τὸ 1854, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ κανονικῆς ὀπισθοχωρήσεως αὐτοῦ εἰς Καλαμπάκαν. Ἡ ὀπισθοχώρησις αὕτη δὲν ὀφείλετο μόνον εἰς τὴν ἔλλειψιν πολεμοφοδίων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις Γάλλου προξένου, κομίσαντος εἰς τὸν Ζάκαν τὴν διαταγὴν τῆς νέας Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀνακαλούσης αὐτὸν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Ὁρθότατα ὄθεν ὁ καθηγητὴς κ. Μιλτ. Παπαϊωάννου (βλ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, Θεσσαλονίκη 1940, σελ. 182) ἀπέρριψε τὴν περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος ἐσφαλμένην γνώμην τοῦ Δ. Κορομηλά. Ὁ Θεόδωρος Ζάκας ὄχι μόνον ἐπέζησε τῆς μάχης τοῦ Σπηλαίου τῶν Γρεβενῶν κατὰ τὸ 1854, ἀλλ' ἐδειξε σημεῖα ζωῆς καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878, ἀποθανὼν ἐκ φυσικοῦ θανάτου περὶ τὸ 1882 (βλ. W a c e a n d T h o m p s o n, The Nomads of the Balkans, London 1914, σελ. 25). Σφάλλεται ὄθεν καὶ ὁ κ. Παπαϊωάννου, θέλων τὸν Θ. Ζάκαν λαβόντα μέρος εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1897!

νωσίν του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2^{ας} Μαΐου 1854 πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας ὃ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς αὐτῆς διὰ τῶν ἐξῆς.¹ «...Εἰς ἀντιστάθμισμα τῶν ἀποθαρρυντικῶν τούτων πληροφοριῶν εἶναι γνωστὸν ὅτι μία δύναμις ἐκ 3.000 ἐθελοντῶν ἐνεφανίσθη εἰς τὴν γειτονίαν τῆς Θεσσαλονίκης, μερικοὶ νομίζουν ἐκ Σκιάθου καὶ τῶν πλησίων νήσων, ἄλλοι ἐξ Εὐβοίας, Μήλου κλπ. Εἶχεν ἀνακοινωθῇ πρὸ πολλῶν μηνῶν ὅτι βαθμιαίως ἐσχηματίζετο ἐν πολυπληθὲς σῶμα εἰς τὸν Ἄθω, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐλέγετο τότε ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔδωσε τὴν συγκατάθεσίν του (countenance) εἰς ἀκρόασιν μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Μυτιλήνης. Βεβαιοῦται ὡσαύτως ὅτι ὁ Μακεδὼν ἀρχηγὸς Καρατάσος, ὅστις ἐστρατολόγει τελευταίως ἐν Εὐβοίᾳ, ἦτο εἰς συνεννόησιν μὲ πολλοὺς ἐκ τοῦ σώματος τούτου πρὸ τῆς ἐμφανισέως του εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν του. Φαίνεται ὅθεν ὅτι ἦτο μακρᾶς προπαρασκευῆς καὶ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἑλληνικὴ ἐπίθεσις εἰς τουρκικὸν ἔδαφος, χωρὶς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐπιτοπίου ἐπαναστάσεως. Ἐν τούτοις δὲν ἀναμένεται σοβαρὸν ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ τῆς εἰσβολῆς ταύτης. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἐνεργοῦσα μὲ ταχύτητα, ἔστειλεν ἀμέσως δύο τάγματα τακτικῶν ἐπὶ μιᾷ ἀτμοφρεγάτας καὶ ἐνὸς μικροτέρου ἀτμοπλοίου, ὅπερ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπαρχούσης ἤδη δυνάμεως ἐλπίζεται νὰ εἶναι ἀρκετὸν νὰ καταβάλλῃ τὸ ἐγχεῖρημα».

Τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἐγχεῖρημα τοῦ Καρατάσου, ὅσον καὶ τὸ τοῦ Ζάκα καὶ τῶν Ὀλυμπίων, γενικῶς δὲ καὶ τὸ ὅλον ἐγχεῖρημα ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐπέπρωτο πράγματι νὰ λάβῃ μετ' οὐ πολὺ ἀπότομον τέλος. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἐπῆλθεν ἀπὸ καμμίαν πολεμικὴν ὑπεροχὴν τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, ὡς διΐσχυρίσθησαν μερικοὶ καλοθεληταί,² ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὰ δρακόντια μέτρα αὐτῶν τούτων τῶν Ἀγγλογάλλων, οἱ ὅποιοι, μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὸν διειτλῆ ἀποκλεισμόν τῶν ἑλληνικῶν παραλίων, τὴν σύλληψιν καὶ καταβύθισιν τῶν πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν πεμπομένων τροφίμων, πολεμοφοδίων κλπ., ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν καταβύθισιν πλοιαρίων μὲ ἐθελοντάς, πὺν ἔσπευδον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐπαναστατῶν, προέβησαν ἐν τέλει καὶ εἰς τὴν ἀποβίβασιν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς Πειραιᾶ. Τοῦτο, ὡς ἦτο ἐπόμενο, ἐπέφερεν αὐτομάτως τὴν παραίτησιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἀντικατάστασιν της δι' ἄλλης, ἣτις τῇ ἀπαιτήσῃ τῶν Ἀγγλογάλλων ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ὅλην ἐπανάστασιν, ἀνακαλέσασα εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὅλας τὰς ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους μαχομένας εἰσέτι δυνάμεις μας μὲ πρωτοπόρους τὰ μακεδονικὰ σώματα τοῦ Ζάκα, Ὀλυμπίων καὶ Καρατάσου.³

¹ Βλ. Correspondence... σελ. 264 (ἀριθ. ἐγγρ. 239).

² Προεξάρχοντος τοῦ George Finlay, History of Greece, Oxford 1877, τόμ. 7^{ος} σελ. 223 καὶ 225.

³ Εἶδομεν προηγουμένως ὅτι τὰ τῆς καθόδου τοῦ σώματος Ζάκα εἰς τὴν ἐλευ-

Ὁ ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας τερματισμὸς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 ἔδωσε μετὰ ταῦτα εἰς τοὺς Ἀγγλογάλλους καὶ τοὺς Τούρκους τὴν δυνατότητα νὰ μεταφέρουν τὸν πόλεμον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Κριμαίαν καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ ἀποσοβήσουν τὸν κίνδυνον τῆς καθόδου τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Μεσόγειον. Ὅτι δὲ ὁ κίνδυνος οὗτος ἦτο πραγματικός,¹ ἀπεδείχθη ὀλίγα ἔτη ἀργότερον, ὅτε, κατὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1878, ἡ Τουρκία, πολεμήσασα μόνη της καὶ συντριβείσα ἀπὸ τὰ ἄλλεπάλληλα κτυπήματα τῶν Ρώσων, ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Τὸ παλαιὸν ὄνειρον τοῦ Πανσλαβισμού² ἀσφαλῶς θὰ ἐπραγματοποιεῖτο τότε διὰ τῆς δημιουργίας τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας, ἃν ἡ ἐπέμβασις τῶν Ἀγγλογάλλων καὶ ἰδίως ἡ σθεναρὰ στάσις τῆς Ἀγγλίας δὲν ἀνέτρεπε τὴν ἐλκενὴν ἐκείνην συνθήκην τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Συμφῶνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ συνεδρίου τοῦ Βερολίνου παρεχωρήθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν Ἑλλάδα—τὴν φορὰν ταύτην ἀμαχητὶ—ἡ Θεσσαλία καὶ μέρος τῆς Ἡπείρου. Συνεπῶς τὸ αἶμα, τὸ ὁποῖον ἐχύθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854, δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ.³

Θέραν Ἑλλάδα εἶχε διαπραγματευθῇ ὁ ἐν Ἰωαννίνοις Γάλλος πρόξενος. Προσθέτομεν ἤδη ὅτι παρομοίως διαπραγματεύσεις μὲ τὸ σῶμα τῶν Ὀλυμπίων εἶχε κάμει ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἀγγλος πρόξενος Blunt, μεταβάς ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν θέσιν Σάπκα, μὲ τὸ σῶμα δὲ τοῦ Καρατάσου ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γάλλος πρόξενος. Κατόπιν τούτων τὰ μὲν δύο πρῶτα σώματα κατῆλθον εἰς τὴν ἐλευθεραν Ἑλλάδα διὰ ξηρᾶς, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Καρατάσου μετεκομίσθη αὐτόσε ἐπὶ τοῦ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου Colon (βλ. The Citizen, 22 Ἰουλίου 1854, σελ. 452, στήλῃ α').

¹ Τοῦτο κατενόουν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀρκετοί. Μεταξὺ αὐτῶν κατελέγοντο καὶ δύο διαπρεπεῖς ἐν Ἀθήναις Μακεδόνες, ἦτοι ὁ Κωνσταντῖνος Δόσιος (βλ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, ἐν Ἀθήναις 1911 σελ. 52 - 53) καὶ ὁ Σιατιστεὺς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Θεόδωρος Μανούσης, ὅστις κατὰ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγγλον πρεσβευτὴν (βλ. Correspondence... σελ. 231, ἀριθ. ἐγγρ. 204) ἐκακοποιήθη διὰ τοῦτο δις ὑπὸ ἀντιφρονούντων.

² Τοῦτο διέγινωκε καὶ ὁ Ἀμερικανὸς συγγραφεὺς William R. Alger, An American Voice on the Late War in the East, Boston 1856, σελ. 9 - 10: Ἡ Τουρκία ἀβοήθητος, εἶναι εἰς τὸ ἔλεος τῆς Ρωσίας. Πόλεμος λοιπὸν πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ βόρειος μονάρχης θὰ ἀπλώσῃ τὴν κολοσσιαίαν χεῖρά του νὰ δρέψῃ τὸ ὀθωμανικὸν βραβεῖον ὡς ὥριμον καρπὸν, θὰ καθάρῃ τὰ κατακαθίσματα τοῦ ἐξηντηλμένου Ἰσλαμισμού ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης, θὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀλησμόνητον σχέδιον τοῦ Μεγάλου Πέτρου, θὰ κάμῃ τοὺς στόλους του νὰ πλέουν εἰς ὅλα τὰ ὕδατα καὶ θὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν στερεᾷ πραγματικότητι τὸ γιγαντιαῖον ὄνομα τῆς Πανσλαβικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ Spitzbergen μέχρι Σμύρνης».

³ Ἐνδελεχὴς μελέτη τοῦ μυστικοῦ ἀρχείου τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1854 δυνάτουν νὰ ἐπιχύσῃ φῶς καὶ εἰς ἄλλας πτυχὰς τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου ἀγῶνος. Συλλογὰς τινὰς τοιούτων ἐγγράφων εἶχε διασώσει ἄλλοτε ἐκ βεβαίου ἀφανισμοῦ ὁ ἀείμνηστος Γιάννης Βλαχογιάννης (βλ. Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον. Ἐν Ἀθήναις 1901, τόμ. Α' σελ. ε').

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΧΡΗΣΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ

Ἐκ τῶν παρατεθέντων ἀνωτέρω αὐθεντικῶν στοιχείων ἀντιληπτὸς ἐγένετο τοῖς πᾶσιν ὁ ἔνθεος ζῆλος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Χρῆστος Εὐαγγελίδης εἶχεν ἐνστερνισθῇ τὴν εἰς αὐτὸν ἀνατεθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ¹ ἐντολήν, ὅπως μεταβῇ εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς καὶ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατησάντων κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο (1854) Ἑλλήνων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Εἰς συμπλήρωσιν παραθέντομεν ἐνταῦθα ἀγνώστους τινὰς λεπτομερείας ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὃπερ φυλάσσεται εἰς τὴν Hughton Library τοῦ ὀνομαστοῦ πανεπιστημίου Harvard. Γινώσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ χειρογράφου τούτου εἶχον λάβει τὸ πρῶτον ἐκ σχετικοῦ δημοσιεύματος ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (Κοζάνη 1933, σελ. 49 κ.ἐξ.). Τὴν ἐπιθυμίαν μου ὅμως, ὅπως μεταβῶ καὶ τὸ μελετήσω ἐπισταμένως, δὲν ἤδυνήθην νὰ ἐκπληρώσω εἰμὴ μόνον κατὰ τοὺς πρῶτους μῆνας τοῦ 1948. Κατόπιν ἐγγράφου ἀδείας τῶν οἰκείων ἀρχῶν, πρὸς ἃς πολλὰς ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω χάριτας, προβαίνομεν σήμερον εἰς τὴν δημοσίευσιν μερικῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ὥς καὶ 15 ἐπιστολῶν, ἐπιφυλασσόμενοι, ὅπως φέρωμεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ ἡμερολόγιον ἐν τῷ συνόλῳ του βραδύτερον. Πρόκειται περὶ ἐνὸς ὀγκώδους τετραδίου, τὸ ὁποῖον ὁ Εὐαγγελίδης ἀσφαλῶς θὰ

¹ Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐγγράφων, δι' ὧν ὁ Εὐαγγελίδης εἶχεν ἐφοδιασθῇ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκείνον, εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς:

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας

Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργεῖον

Πιστοποιεῖ ὅτι,

Ὁ κύριος Χ. Εὐαγγελίδης, καθιδρυτὴς τοῦ ἐν Σύρῳ ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος, ὀνομαζομένου «Ἑλληνικὸν Λύκειον», ἔδειξε καὶ δεικνύει ὁσημέραι ἀκάματον ζῆλον καὶ ἀδιάλειπτον μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προόδου τῶν εἰς αὐτὸ φοιτῶντων νέων, καὶ αὐτὸς διδάσκων καὶ ἡθοποιῶν τὴν νεολαίαν, καὶ ἄλλους δοκίμους λογίους ἀνδρας εἰς τὸ σπουδαῖον ἔργον βοηθοὺς καὶ συνεργάτας παραλαμβάνων ἑλευθέριος δ' ἐφάνη πάντοτε περὶ τὰς δαπάνας, ὡσάκις ἐπρόκειτο περὶ ἀντικειμένου συμβάλλοντος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σπουδαστῶν τοῦ Λυκείου.

Ὅθεν ὁμολογοῦντες ταῦτα περὶ τοῦ κυρίου Εὐαγγελίδου, τοῦ ἀριστα συμπράτοντος διὰ τοῦ ἰδίου καταστήματος εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐγκυκλίου Παιδείας παρὰ τοῖς ὁμοεθνήσιν αὐτοῦ, ἀπονέμομεν πρὸς αὐτὸν ἐπ' αὐτοῖς τὸν πρέποντα ἔπαινον καὶ τὰς ἐνθέρμους ἡμῶν εὐχαριστίας.

Ἀθήνησι τῇ 26 Μαρτίου 1854

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Ὑπουργός

ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΣ

Μ. Καλλιφρονᾶς

εἶχε φέρεи κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐξ Ἀμερικῆς εἰς τὴν Ἑρμούπολιν τῆς νήσου Σύρου, τόπον μονίμου διαμονῆς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1837 καὶ ἐντεῦθεν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τὸ ὀγκῶδες τοῦτο τετράδιον ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1856 ὡς εἶδος κώδικος, ἔνθα κατεχώρισεν ἰδιοχείρως τὸ κείμενον τῶν περαιτέρω δημοσιευομένων ἐπιστολῶν, ἀργότερον δὲ ὡς εἶδος ἡμερολογίου, ἔνθα κατεχώριζε καθ' ἑκάστην ἐσπέραν τὰς σκέψεις του ἢ καὶ τὰς πράξεις του κατὰ τὸ μόνις διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα, ἀκόμη δὲ καὶ διάφορα συμβάντα τῆς ἐποχῆς, καλύπτοντα τὴν περίοδον ἀπὸ 13^{ης} Σεπτεμβρίου 1859 μέχρις 11^{ης} Ὀκτωβρίου 1860. Τὸ σπουδαιότερον πάντων εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς προσφιλοῦς ταύτης ἐνασχολήσεώς του ὁ Εὐαγγελίδης ἔκαμνε καὶ συχνὰς ἀναδρομὰς εἰς τὸ παρελθόν, αἵτινες μεγάλως συντελοῦν εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ ἄλλων συναφῶν ἢ καὶ παρεμφερῶν ζητημάτων. Ἐκ τῶν ἀναδρομικῶν τούτων σημειωμάτων μεταφέρομεν ἐνταῦθα ὅσα συνδέονται κυρίως μὲ πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς Μακεδονίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον μὲ ἄλλα ἐπιφανῆ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς καὶ ἐπομένως δὲν στεροῦνται γενικωτέρου καὶ πῶς ἐνδιαφέροντος.

Πρὸς κατανόησιν γραμματικῶν τινων ἀτελειῶν, ἰδίως συντακτικῶν καὶ ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰ περαιτέρω δημοσιευόμενα κείμενα τοῦ Εὐαγγελίδου, κρίνομεν ἐπ' ἀνάγκης ὅπως προτάξωμεν μερικὰς ἐπεξηγήσεις, συνοψίζοντες ταυτοχρόνως καὶ ὅσας βιογραφικὰς γνωρίζομεν περὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῶν πληροφορίας. Ἐξ ὧν διεκλήρυσεν ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἀνωτέρω δημοσιευόμενα, προκύπτει τὸ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα, ὅτι ὁ Εὐαγγελίδης εἶχε γεννηθῇ ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸ ἔτος 1815 καὶ ὅχι τὸ 1810, ὡς ἐσφαλμένως ἔγραψεν ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης.¹ Εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναφέρεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 σημείωμά του. Τὸ ἀμέσως ἐπόμενον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τὴν ἐναντίον αὐτοῦ ἐκστρατείαν τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ περιβοήτου Χουρσίτ Πασᾶ. Ἀνάμνησιν τῶν παιδικῶν του χρόνων ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀποτελεῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 σημείωμα. Μνεία τῶν μαθητικῶν του χρόνων γίνεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 σημείωμα. Ἡ κήρυξις τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 τὸν εὔρεν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἄγοντα μόνις τὸ ἔβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Λόγω τῶν τραγικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ λάβῃ πλήρη καὶ συστηματικὴν μόρφωσιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

² Ἐγράφη κάπου ὅτι κατὰ τὰς σφαγὰς τῆς Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἐπη-

¹ Βλ. Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1936, τόμ. Β', σελ. 88.

² Σόλωνος Ἰ. Βλαστοῦ καὶ Νικολάου Γκορτζή, Ἱστορία τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, Νέα Ὑόρκη 1919, σελ. 274, σημ. 1.

κολούθησαν τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἐχάθησαν ἀμφότεροι οἱ γονεῖς τοῦ Εὐαγγελίδου. Τοῦτο ὅμως ἐν μέρει μόνον εἶναι ἀληθές. Τῶν σφαγῶν πλείστων ὧσων μελῶν τῆς οἰκογενείας του, ἐκτὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ μικροῦ τότε Εὐαγγελίδου, εἶχεν ἐπιζήσει καὶ ἡ μητέρα του, ὡς τοῦτο προκύπτει ἀναμφισβητήτως ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 σημειώματος. Ἐνδείξεις περὶ ἄλλων διασωθέντων συγγενῶν του εὐρίσκονται ὡσαύτως εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 4, 6, 7 καὶ 8 σημειώματα. Τεκμήριον τέλος τῆς διασώσεως καὶ ἄλλων Θεσσαλονικέων, ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν Ἑρμούπολιν, ἀποτελεῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 9 σημείωμα. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διασώσεως ὧσων τούτων οὐδεμία παρέχεται πληροφορία. Ἐξ ὧσων ὅμως λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἀνωτέρω δημοσιευθέντα γνωρίζομεν θετικῶς ὅτι ἡ ἰδική του διάσωσις ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τεσσάρων Ἀμερικανῶν, ὧν ἀναφέρει καὶ τὰ ὀνόματα. Παρ' αὐτῶν μετεφέρθη περὶ τὸ τέλος τοῦ 1827 εἰς Νέαν Ὑόρκην ἐπὶ ἑνὸς ἀμερικανικοῦ πλοίου, ἐξ ἐκείνων ποῦ μετέφερον τροφίμα καὶ ἄλλα βοηθήματα εἰς τοὺς πενομένους πληθυσμοὺς τῆς ἀπεγνωσμένως ἀγωνιζομένης εἰσέτι Ἑλλάδος. Εἰς τὴν περαιτέρω συλλογὴν τοιούτων βοηθημάτων ἔλαβεν ἕκτοτε μέρος καὶ ὁ δωδεκαετής τότε Εὐαγγελίδης διὰ τῆς προσωπικῆς ἐμφανίσεώς του εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ συγκροτούμενα συλλαλητήρια μὲ ὁμιλητὰς ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων Ἀμερικανῶν τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ μίαν τοιαύτην ἐμφάνισιν τοῦ Εὐαγγελίδου, ἐνδεδυμένου μὲ φουστανέλλαν,¹ ὁ ἐκ τῶν κορυφαίων ποιητῶν William Cullen Bryant ἐνεπνεύσθη τὸ θαυμάσιον ποίημα «Τὸ Ἑλληνόπουλο», οὗ μετάφρασιν ἐδημοσιεύσαμεν ἤδη ἄλλαχοῦ.² Νύξιν περὶ τοῦ ρόλου, ποῦ εἶχε παίξει κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην ὁ Εὐαγγελίδης, γίνεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 10 σημειώματό του. Ὡς ἐκ τῶν συμπαθειῶν, αἷς εἶχε κερδίσει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὠρισμένοι Ἀμερικανοὶ προσεφέρθησαν νὰ τὸν βοηθήσουν οἰκονομικῶς, ὅπως συνεχίσῃ τὰς σπουδὰς του κατ' ἀρχὰς μὲν εἷς τι δημοτικὸν σχολεῖον τῆς Νέας Ὑόρκης, κατόπιν δὲ εἰς τὸ κατωτέρω μνημονευόμενον κλασσικὸν σχολεῖον, ἔνθα ἐδίδασκε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ὁ πολὺς μετέπειτα καθηγητὴς τοῦ Harvard University Θεσσαλὸς Εὐαγγελινὸς Ἀποστολίδης Σοφοκλῆς. Ἐκ τοῦ ἀκολούθου σημειώματος μανθάνομεν ὅτι ὁ τελευταῖος τὸν ἐπεσκέφθη καὶ εἰς τὴν Ἑρμούπολιν τὴν 13^{ην} Μαΐου 1860.

«Ὁ κύριος Σοφοκλῆς Εὐαγγελινός, καθηγητὴς τοῦ Harvard University ἐν Cambridge, Mass. πλησίον Boston διδάσκαλός μου κατὰ τὰ ἔτη 1830, 31 καὶ 32 εἰς Mount Pleasant Classical Institution, Amherst, Mass. ἦλθε προχθὲς εἰς τὴν πόλιν μας καὶ σήμερον ἔτυχον τῆς γλυκείας εὐ-

¹ Ἔτσι τὸν ἐξωγράψισεν ὁ διάσημος Ἀμερικανὸς ζωγράφος Robert Weir, οὗ οἱ πίνακες στολίζουν καὶ αὐτοὶ τὸ Καπιτώλιον τῆς χώρας. Τὴν εἰκόνα ταύτην βλ. εἰς Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 165.

² Βλ. σχετικὴν πραγματείαν μας εἰς Γέγρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου, Ἀθήναι 1953, σελ. 373 κέξ.

χαριστήσεως νὰ τὸν ἀπαντήσω. Ἦλθε καὶ μὲ ἐξήτησεν εἰς τὸ ἐμπορικὸν ἐκπαιδευτήριον ἢ παιδαγωγεῖον τοῦ κ. Π. Ἀντωνιάδου, καθ' ἣν ὥραν παρέδιδον ἐν τῷ βασιλικῷ γυμνασίῳ εἰς τὸν Γεώργιον Ν. Πασπάτην, ἀνεψιὸν τοῦ ποτὲ συμμαθητοῦ μου Ἀλεξάνδρου Γεωργίου Πασπάτη εἰς τὸ Μ.Ρ.С.Ι. Am. Mass. τανῦν δὲ ἱατροῦ ἐν Κων)πόλει. Ἐδιωρίσαμε τὴν τετάρτην μ.μ. ὥραν νὰ ἔλθῃ νὰ μὲ εὔρῃ εἰς τὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦ Ἀντωνιάδου. Ἦλθε πρὶν καὶ εἰσῆλθε εἰς τὴν παράδοσίν μου, τῆς δευτέρας τάξεως τοῦ γυμνασίου. Εἰς τὰ θέματα ἐξέταζον ἕνα μαθητὴν, νομίζω ὅτι δὲν εἶχεν ἀκούσει μίαν ἐξήκωτησιν καὶ ἔκαμε παρατήρησιν διαφορετικὴν. Ἐνόμισα ὅμως εὐλογον ἐνώπιον τῶν μαθητῶν μου νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸν σεβαστὸν μου διδάσκαλον καὶ νὰ ἀναδεχθῶ τὸ παρόραμα ὅσον τὸ δυνατόν χωρὶς καὶ ἐγὼ νὰ ἐκτεθῶ πολὺ καὶ ἀδιορθώτως. Οὕτως ἔπρεπε. Τὸν ἐσυνώδευσα εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ἑλληνικῆς ἀτμοπλοίας, ὅπου ἀρκετὴν ὥραν ἐκαθήσαμε μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς γενικοῦ γραμματέως τῆς ἐταιρείας Κυρ. Α. Κάζηρα. Μετὰ τοῦ κυρίου Κάζηρα ἐσυνώδευσα τὸν σεβαστὸν διδάσκαλόν μου ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ πλοίου «Ἡ Πληξάρια», ἐφ' ἧς ὁ μαθητὴς μου Μάρκος Κ. Μπότσαρης εἶναι δεύτερος ἀξιωματικὸς, τῷ ὁποίῳ ἐσύστησα τὸν διδάσκαλόν μου. Ἐφάγομεν γλυκόν, ἐπίο(μεν) καφὲ καὶ νηρόν, κατόπιν δὲ ἐξήλθομεν ἐπὶ τῆς τοῦ πλοίου λέμβου, ὁ διδάσκαλός μου κρατῶν τὸ πηδάλιον. Εἰς τὴν ἄμμον ἐξήλθομεν, ὅπου εἰς καφενεῖον εἶδομεν τὸν Κωνσταντῖνον Κανάρην μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιλτιάδου. Ἐσύστησα τὸν σεβαστὸν μου διδάσκαλον τῷ ἡρωϊ Κανάρη. Μᾶς ἐφίλυνε λουκούμια...»

Τὸ 1832 ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς Νέαν Ὑόρκην. Μετὰ τριετῇ φοίτησιν εἰς τὸ New York University ἐνεγράφη τὸ 1835 δυνάμει ἐιδικῆς ὑποτροφίας εἰς τὸ ὀνομαστὸν Columbia University, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἀπεφοίτησε τὸ ἐπὶ δέκατος μὲ τὸ δίπλωμα Bachelor of Arts. Κατόπιν ἐνιαυσίου περιήκου ὑπηρεσίας εἰς τὸν χρηματιστικὸν οἶκον τοῦ ἐκ τῶν προστατῶν τοῦ Samuel Ward ἐπέστρεψε τὸ φθινόπωρον τοῦ 1837 εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ εὐγενὴς ὅμως φιλοδοξία του, ὅπως ἐργασθῇ πρὸς ὄφελος τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος εἰς τὸν ἐκπαιδευτικὸν τομέα, εἰς δύο προσέκρουσεν ἀμέσως δυσχερείας: Πρῶτον εἰς τὴν ἑλλιπῆ μόρφωσίν του εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, δι' ὃν ἐξηγήσαμεν ἥδη ἀνωτέρω λόγον, καὶ δεύτερον εἰς τὴν ἑλλειψιν ἔδρας τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας εἰς τὰ μόλις πρὸ ὀλίγου καταρτισθέντα ὀλίγα γυμνάσια τῆς ἐλευθερωθείσης μικρᾶς γωνίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ τὸ κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος (1837) ἀρξάμενον νὰ λειτουργῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μακεδόνο ἀρχιτέκτονος Κλεάνθους πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν. Πιστὴν εἰκόνα τῆς ἀπελπιστικῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει, μᾶς ἔδωσεν ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἀνωτέρω δημοσιευθέντα. Εἰς τὴν εὐαίσθητον καρδίαν τοῦ νεαροῦ Μακεδόνο εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐμφιλοχωρῇ ἡ ἰδέα, ὅτι ἀδίκως καὶ παραλόγως παρηγκωνίζετο ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας. Αὐτὸ τοῦλάχιστον

προκύπτει ἔκ τινος «πατριωτικῆς ὁμιλίας», τὴν ὁποίαν εἶχε κατὰ τὸ 1860 μετὰ τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ ἥρωος Κανάρη. Ἴδου τὸ ἀκριβὲς κείμενον τοῦ σημειώματος ὑπὸ χρονολογίαν 21 Ἀπριλίου 1860: «...Μετὰ τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ Κανάρη ὁμιλίαν πατριωτικὴν. Αἱ ἰδέαι ἡμῶν ταυτίζονταν. Παρελθόντα ἐπίσης τῆς ζωῆς περιστατικὰ ὁμοίως. Νέοι ἀνατρεφόμενοι εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου καὶ αὐτοὶ ἀνετράφη, ἤκουον τῶν ἐγχωρίων νὰ λέγωσι, ὅτι ὁ δεῖνα καὶ δεῖνα Ἕλλην θέλει τὰ μέγιστα συνδράμει τὴν πατρίδα αὐτοῦ εἰς τὴν προαγωγὴν αὐτῆς ἐπιστρέφων ἐκεῖ. Τοῦτο καὶ ἐν Ἀμερικῇ ἐλέγετο, διότι ἔλεγον «Ὅταν ἐπιστρέψει τὸ Ἑλληνόπουλο εἰς τὴν χώραν τῆς γεννήσεώς του, ἀσφαλῶς θ' ἀποβῇ μεγάλη εὐλογία εἰς τοὺς συμπατριώτας του! Καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἀγγλοὶ καὶ οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ εἰς ἔτη (=εἰσέτι) ἀποροῦσι λέγοντας «πῶς τάχα τόσους πολλοὺς καὶ ἐξόχους χαρακτῆρας ἔχει ἡ Ἑλλάς, ὥστε ἀνθρωποὶ ἐκπαιδευθέντες παρ' ἡμῶν καὶ ἐν ἡμῖν καὶ διαπρέψαντες ἐν ἡμῖν, ἐν Ἑλλάδι ἀφιχθέντες, κατὰ πάντα ἐσκιάζουσιν καὶ ἀσήμεντοι καὶ οὐδενὸς λόγου ἄξιοι διατελοῦσι!! Λύσεις. Ἡ ἀθλία κυβέρνησις οὐδέποτε εἰσδύει εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, ὅπως εὖρη καὶ ἀπαιτήσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν χρηστῶν ἀνθρώπων, ἐγκολποῦται δὲ τοὺς αὐθάδεις καὶ μέσα χρωμένους τυχοδιώκτας—Αἱ πούφ». Εἰς τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς κεντρικῆς βιβλιοθήκης τῆς Νέας Ὑόρκης ὑπάρχουν δύο ἐπιστολαί, δι' ὧν τεκμηριοῦται ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν Ἀμερικὴν εὗρον καταφύγιον καὶ δύο ἀνεψιοὶ τῆς συζύγου τοῦ ἥρωος Κανάρη. Περὶ τούτου ἄλλοτε καὶ ἀλλαχοῦ. Πρὸς ἀποτελεσματικωτέραν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως δὲν παρέλειψεν ὁ δραστήριος οὗτος Θεσσαλονικεὺς εἰς ἄμεσον νὰ ἔλθῃ ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις συμπατριωτῶν του Μακεδόνων, εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ ἄλλας κινήσεις τῶν ὁποίων ἐξηκολούθει ἕκτοτε νὰ λαμβάνῃ ζωηρὸν μέρος (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 9 σημείωμα).

Μεταξὺ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὧν τὴν γνωριμίαν εἶχεν ἐπιδιώξει καὶ τὴν φιλίαν τῶν ὁποίων εἶχε κερδίσει ὁ Εὐαγγελίδης κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἀθήναις παραμονῆς του, συγκατελέγοντο καὶ δύο διακεκριμένοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, ἦτοι ὁ Νεόφυτος Βάμβας (βλ. σημείωμα 12) καὶ ὁ Γεώργιος Γεννάδιος (βλ. σημείωμα 13). Τῇ ὑποδείξει προφανῶς τῶν δύο τούτων ἐκλεκτῶν φίλων του ὁ Εὐαγγελίδης ἐγκατεστάθη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1837 εἰς τὴν Ἑρμούπολιν τῆς νήσου Σύρου. Αὐτόθι τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 1842, ἡμέραν Δευτέραν καὶ δευτέραν τοῦ Πάσχα, ἐστεφανώθη «Χίαν ἀγαθὴν καὶ ἐνάρετον» ὀνόματι Μαριγῶ Καλουτᾶ,¹ μεθ' ἧς ἀπέκτησε πολλὰ τέ-

¹ Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀνεῦρον εἰς ἐπιστολήν, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸν Ἑθνικὸν Κήρυκα τῆς Νέας Ὑόρκης (φύλλον 6ης Ἀπριλίου 1933, σελὶς 3) ὑπὸ τοῦ ἐκ Σμύρνης καταγομένου Ἀνδρέου Ἀλεξάκη, ἡ ἀδελφὴ τοῦ ὁποίου εἶχεν ὑπανδρευθῇ τὸν Ἀριστοτέλη, νεώτερον υἱὸν τοῦ Χρήστου Εὐαγγελίδου. Εἰς τὸ περὶ οὗ ὁμοῦ ἐνταῦθα ὁ λόγος Ἡμερολόγιόν του ὑπὸ ἡμ. 30 Αὐγούστου 1860 ὁ τελευταῖος ὁμιλεῖ

κνα, ὧν ἐπέζησαν ὁ Ἀλέξανδρος, ἡ Καλλιόπη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Δύο ἀκριβῶς μῆνας μετὰ τὴν τέλεσιν τῶν γάμων τοῦ ἤρχισε τὴν λειτουργίαν τοῦ τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθῆν καὶ ἐπαξίως διευθυνόμενον Ἑλληνικὸν Λύκειον μὲ πλῆρες ἐπιτελεῖον διδασκάλων ἐκ τῶν καλυτέρων τῆς ἐποχῆς.¹ Εἰς τὴν θέσιν ταύτην τὸν εὔρεν ἡ κήρυξις τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854, ἥτις, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ τῆς Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Ἐντολῇ τότε τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἀνεχώρησε διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ἵνα ζητήσῃ παρὰ τῶν ἐκθρεψάντων αὐτὸν ὕλικήν καὶ ἡθικὴν βοήθειαν ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου σκοποῦ (βλ. τὸ σημεῖωμα 14). Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπισήμων ἐγγράφων, δι' ὧν ὁ Εὐαγγελίδης εἶχεν ἐφοδιασθῇ τότε ἐπὶ τούτῳ, συγκαταλέγεται καὶ τὸ ἐξῆς:

Πρωτ. 751

Διεκπ. 506

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ

Πρὸς τὸν κύριον Χρῆστον Εὐαγγελίδην
Διευθυντὴν τοῦ ἐν Ἑρμουπόλει Ἑλληνικοῦ Λυκείου

Ἡ Δημοτικὴ ἀρχὴ Ἑρμουπόλεως, πληροφορηθεῖσα ὅτι μέλλετε προσωρινῶς ν' ἀποδημήσητε ἐκ τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ τοῦ φιλέλληνο καὶ πεφωτισμένου ἔθνους τῶν Ἀγγλοαμερικανῶν, σπεύδει δι' ἐμοῦ, κύριε, ὡς δημότην Ἑρμουπόλεως καὶ ἓνα τῶν Διευθυντῶν τῶν ἐν αὐτῇ ἰδιωτικῶν ἐκπαιδευτηρίων νὰ ἐκφράσῃ πρὸς ὑμᾶς τὴν πλήρη αὐτῆς εὐαρέσκεϊαν, διὰ τὴν ὁποίαν παρέσχετε ὠφέλειαν καθ' ὅλον τὸ ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐνταῦθα ἐλεύσεώς σας, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1837, διάστημα. Παραδίδοντες κατ' ἀρχὰς ἰδιωτικῶς, ἀκολούθως δὲ συνεστήσατε τὸ Ἑλληνικὸν Λύκειον, ὅπερ παρήγαγεν ἀρίστους καρπούς, διότι διδάσκετε ἐν αὐτῷ, ἰδίως, τὴν Ἀρετὴν καὶ τὴν Ἀλήθειαν, βάσιν πάσης ἐκπαιδεύσεως.

Τὸ ἐκπαιδευτήριον ὑμῶν ἐγένετο ὠφέλιμον οὐ μόνον εἰς τοὺς παῖδας τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι γονέων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δούλῃ καὶ ἀλλαχόθεν.

Ἐπαινεῖ δὲ ἡ Δημοτικὴ αὕτη ἀρχὴ καὶ τὰ φιλάνθρωπα ὑμῶν αἰσθήματα, δι' ὧν καὶ πολλοὺς τῶν ἐν τῷ Λυκείῳ οἰκοτρόφων παιδῶν περιθάλαψατε ὡς ἀπόρους, ἄμισθον παρέχοντες αὐτοῖς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν τροφήν.

Τούτων πάντων ἔνεκεν ἐκρίναμεν δίκαιον νὰ ἐφοδιάσωμεν ὑμᾶς διὰ τοῦ παρόντος εὐχαριστηρίου μας, εἰς ἔνδειξιν τῶν πρὸς τὸν δῆμον καὶ τὴν πατριὸν ἐν γένει ἐκπαίδευσιν ὑπηρεσιῶν σας.

Σᾶς ἐγκλείομεν δὲ καὶ τὴν ὁποίαν ἐζητήσατε σημεῖωσιν τῶν παρὰ τοῦ

διὰ τὴν «οἰκογένεια Π. Καλουτᾶ συγγαμβροῦ μου». Τῆς ἀσυμφωνίας ταύτης δύο καὶ μόνον ὑπάρχουν ἐξηγήσεις: ἡ ὁ Εὐαγγελίδης κακῶς μετεχειρίσθη τὴν λέξιν «σύγγαμβρος», ἀντὶ «κουνιάδος» ἢ «γυναικάδελφος», ἡ ἡ συγγένεια τοῦ ἐν λόγῳ Καλουτᾶ θὰ ἦτο μακρυνὴ μὲ τὴν οἰκογένειαν τῆς συζύγου του.

¹ Εἰς τὰς μικροτέρας τάξεις ἐδίδασκε καὶ ἡ λογία σύζυγος τοῦ Εὐαγγελίδου, ὡς θὰ φανῇ ἐκ τῶν περαιτέρω δημοσιευομένων ἐπιστολῶν.

Δήμου δαπανομένων κατ' ἔτος ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἄλλων ἀγαθοεργῶν πράξεων.

Ἐν Ἑρμουπόλει τὴν 8 Ἀπριλίου 1854

(Τ.Σ.) Ὁ Δήμαρχος

Α. ΔΑΜΑΛΛΑΣ

Λεπτομερείας τινὰς τοῦ ταξειδίου ἐκείνου, τοῦ καὶ τρίτου κατὰ σειράν, εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 15 σημείωμα.

Μολονότι, ὡς ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἡ πατριωτικὴ ἐκείνη ἀποστολὴ δὲν ἐπέπρωτο νὰ στεφθῇ ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, ὁ Εὐαγγελίδης ἐθεώρησε καλὸν νὰ παρατείνῃ τὴν αὐτόθι παραμονὴν του ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐξελίξεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Τῆς παραμονῆς ἐκείνης ἐπωφελήθη, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνανεώσῃ παλαιὰς ἢ καὶ νέας συνάψῃ γνωριμίας μετ' ἐπισήμων καὶ μὴ Ἀμερικανῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ διάφορα ἰδρύματα τῆς Ἀμερικῆς πρὸς ὄφελος καὶ πάλιν τῆς ἀναξιοπαθούσης Ἑλλάδος (βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 15 ἐπιστολήν). Κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο ὁ Εὐαγγελίδης ἀνεκρήνυτο ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ American Institut τῆς Νέας Ὑόρκης, ἔλαβε δὲ τιμητικῶς παρὰ τοῦ τότε (1854) ἐορτάζοντος τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα του Columbia College, ἀπὸ τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἶχεν ἀποφοιτήσῃ κατὰ τὸ ἔτος 1836, τὸ δίπλωμα Master of Arts.

Συμπληρωματικὰς περὶ τῶν ἀνωτέρω πληροφορίας θὰ εὔρῃ ὁ ἀναγνώστης καὶ εἰς τινὰς ἐκ τῶν περαιτέρω δημοσιευομένων ἐπιστολῶν, τὰς ὁποίας ὁ Εὐαγγελίδης εἶχε γράψῃ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὴν Ἑρμούπολιν πρὸς τινὰς πρῶν μαθητὰς του ἢ καὶ ἄλλα σημαντικὰ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Κυρίως εἰπεῖν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ αὐτῶν τούτων τῶν πρωτοτύπων, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ σχεδίων ἢ καὶ ἀντιγράφων τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστολῶν, τὰ ὁποῖα ὁ Εὐαγγελίδης κατεχώρισεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ τετραδίου. Ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἐξετάσεως τοῦ κειμένου αὐτῶν ὁ μελετητὴς τῶν χρόνων ἐκείνων πολλὰς θὰ δυνηθῇ καὶ χρησίμους νὰ ἀρυσθῇ πληροφορίας. Καὶ τοῦτο, διότι ἐκτὸς τῶν ἐν αὐταῖς θιγομένων ἰδιωτικῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον φύσεως πραγμάτων ἄπτονται αἱ ἐπιστολαὶ αὗται καὶ σπουδαίων διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ζητημάτων. Ὅμιλουν δηλονότι περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, περὶ εἰσαγωγῆς ἀτμομηχανῶν εἰς ἀρτοποιεῖα τοῦ Πειραιῶς καὶ βυρσοδεψεία τῆς Ἑρμουπόλεως, περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ πάλιν τῆς Μεσογείου ὡς μεγάλης λεωφόρου τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας μὲ κυρίους συντελεστὰς τὴν ἰδρυσιν τοῦ σιδηροδρόμου Καΐρου - Ἀλεξανδρείας καὶ τὴν διόρυσιν τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ Σουέζ, περὶ βελτιώσεων εἰς τε τὸ ἔδαφος καὶ τὰς συνθήκας τοῦ βίου ἐν Ἑρμουπόλει κλπ.

Ὅλως ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος εἶναι ἀπὸ γενικωτέρας μὲν ἀπόψεως ἢ ὑπ' ἀριθ. 10 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρῶν μαθητὴν του Ἑμμανουὴλ Ροΐδην,

τὸν πολὺν μετέπειτα κριτικὸν καὶ συγγραφέα τῆς Παπίσσης Ἰωάννας, ἀπὸ μακεδονικῆς δὲ ἀπόψεως ἢ ὑπ' ἀριθ. 11 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν τότε (1855 - 6) διορισθέντα γυμνασιάρχην ἐν Θεσσαλονίκῃ Νικ. Νικολῆν, τὸν ἐκλεκτὸν τοῦτον Κοζανίτην ἐκπαιδευτικὸν λειτουργόν, οὗ τῆς παιδείας ἐγεύθη ἡ μαθητιῶσα νεολαία καὶ ἄλλων πόλεων τῆς τε ἐλευθέρας καὶ τῆς δούλης τότε Ἑλλάδος. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπιστολῇ ἀντικοποτρίζονται ὀλοζώντανα τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ τὸ ἄκρον ἐνδιαφέρον τοῦ Εὐαγγελίδου διὰ τὸ καλὸν καὶ τὴν προκοπὴν τῆς μαθητιώσης νεολαίας τῆς ἰδιαίτερας του πατρίδος.

Δέον ὁ ἀναγνώστης νὰ ἔξη πάντοτε ὑπ' ὄψιν του ὅτι τὰ κατωτέρω δημοσιεύμενα κείμενα τοῦ Εὐαγγελίδου ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἐρμούπολιν τῆς νήσου Σύρου καὶ ὅτι ἡ ἀρίθμησης τῶν σημειωμάτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐπιστολάς, ἐγένετο παρ' ἡμῶν οὐχὶ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς καταγραφῆς αὐτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὸν χρόνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνάγεται ἐν ἑκαστον. Ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 σημείωμα, ὅπερ παραθέτομεν ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἀναφέρεται εἰς ὑποτιθέμενον σεβραϊκὸν συμβὰν καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἄμοιρον ἐνδιαφέροντος ἀπὸ μακεδονικῆς ἀπόψεως.

Α'

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

1

(22 Νοεμ. 1859)...Πρὶν τῆς ἐπαναστάσεως πόσον ἐλυπούμεθα μὴ δυνάμενοι καὶ ἡμεῖς ὥς καὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ φορέσωμε κόκκινα σανδάλια, ἄσπρο σαρίκι ἢ πράσινα καὶ ἀνοικτὰ χρώματα. Τὸ πράσινον μάλιστα σαρίκι (τιάρα) δὲν ἐπετρέπετο καὶ εἰς τὸν τυχόντα Ὀθωμανὸν νὰ τὸ φέρῃ ἢ μόνον εἰς τοὺς λεγομένους *Ἰμίριδες*, ἢ τοῦ Μωάμεθ ἀπογόνους. Ὅπως τὴν σήμερον παρὰ τοῖς Εὐρωπαῖοις πληρώνουσι νὰ ἀποκτήσωσι τίτλους ὑψηλοῦς, οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπλήρωνον οἱ εὐκατάστατοι οἱ ἔχον(τες) τοιαύτην ἀδυναμίαν διὰ νὰ φέρωσι κίτρινα μέστια καὶ ἐρυθρὰ τζακτοῖρια καὶ ὑψηλὰ καλπάκια. Καλπάκια ὅμως ὑπῆρχον πολλῶν εἰδῶν.

2

(10 Ἰουλίου 1860)...Κακαὶ ἔξ ἀνατολῶν εἰδήσεις. Πλῆθος προσφύγων ἐνταῦθα ἐκ Συρίας... Εἴπομεν τὰ παράπονά μας μετὰ τοῦ Μιλτ. Κ. Κανάρη.¹ Ἐπείσθημεν ὅτι κακὸς εἶναι ὁ τοῦ καιροῦ δρόμος... Ὁ Πάϊκος (Γρηγόριος) μοὶ διηγῆθη τὴν τοῦ Ρουσὶτ² Πασᾶ τὴν ἱστορίαν εἰς Δαμασκὸν ὅτε

¹ Υἱὸς τοῦ ἥρωος Κανάρη. Ὁ Εὐαγγελίδης εἶχε προσωπικὴν γνωριμίαν μὲ αὐτὸν τοῦτον τὸν ἥρωα.

² Ὁ τύπος οὗτος ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἕτερον δημοτικὸν ἔσμα τῆς ἐποχῆς. Τοῦτον ὁ μακαρίτης Γιάννης Βλαχογιάννης εἰς τὸ περὶ Καραϊσκάκη ἔργον του ὀρθότατα διώρθωσεν εἰς Χουρσίτ (περὶ Νέα Ἑστία, τεῦχος 515 (Χριστούγεννα 1948), σελ. 137, σμ. 1).

πρὶν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡμῶν ἐστάλη νὰ καθ' ὑποτάξει τὴν Δαμασκὸν ἀφ' οὗ εἶχε ταπεινώσει τὸ Χαλέπι. Τοῦτο ἦτο 1818. Ἐνεθυμήθην τὸ ζῆσμα τὸ ὁποῖον ἐτραγοδούσαμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ :

Αἶ ποῦ πᾶς, μωρὲ Ροσίτ Πασᾶ
Δὲν εἶναι τὸ Χαλέπι
Ἔμένα μὲ λὲν Ἀλῆ Πασᾶ
Ποῦ θὰ τὸ κάμω φέτι

3

(26 Ὀκτ. 1859)...Σήμερον ἡ ἐκκλησία τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν ἡ καὶ Ἀνατολικῶν καλουμένων ἐορτάζει τὴν μνήμην τοῦ Ἀγίου Δημητρίου τοῦ Μακεδόνο· ἐν Θεσσαλονίκῃ μαρτυρήσαντος καὶ εἰς τοῦ ὁποίου καθιδρύθη ναὸς μέγας εἰς τὸν ὁποῖον νομίζω ἐὰν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη μου, ἐμέ- τηρσα ἑκατὸ καὶ δέκα καὶ ἑξ στήλας ἐκ μαρμάρου. Ὁ δὲ ἀδελφός μου ὁμο- μῆτριος ὀνομαζόμενος Δημήτριος¹ ἐορτάζει σήμερον. Οὗτος μὲν ὑπογράφε- ται Εὐαγγελίδης ὥφειλε δὲ νὰ ὑπογραφῇται Χαριτιάδης· ὄντος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τὸ ὄνομα Χαρίτος².

4

(7 Ἰουνίου 1860)...Ἐχὼν ἀετοῦ πτερὸν ἀπεσκοράκισα τὰς σιδηρὰς γραφίδας. Προτιμῶ τὰ πτερὰ τῶν σιδηρῶν γραφίδων. Ὅμως ἀνάγκη νὰ ἔχη τις καὶ μαχαίριδιον. Ἐνθυμοῦμαι πόσον κόπον οἱ τῆς Καλλιγραφίας διδά- σκαλοί μου τὸν παλαιὸν καιρὸν ὑπέφερον, ὁδηγοῦντες ἡμᾶς εἰς τὸ γραφεῖον καὶ διορθώνοντες τὰς πτερογραφίδας ἡμῶν. Ἐν Ἑλλάδι τὸ τῆς Καλλιγρα- φίας μάθημα εἶναι πολὺ ὀπίσω.

5

(8 Ἰουλίου 1860)...Ἑλληνικά πλοῖα καταπλέουσι εἰς τὴν Συρίαν, λέ- γεται δὲ (ὁ Αὐγερινὸς ἐκ Θεσσαλονίκης τὸ γράφει) ὅτι οἱ εἰς Σέρδδας Τοῦρ- κοι ἔσφαξαν ἓνα ἱερέα καὶ τέσσαρας τσιορβατσίδες...

6

(9 Αὐγ. 1860)...Εὗρων σήμερον μίαν ἐκ Βηρυττοῦ Θεσσαλονικέα συγγενῇ μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

7

(21 Αὐγ. 1860)...Ὁ θεῖος μου Ἐμμανουὴλ ἦλθεν ἐκ Μακεδονίας μέ- στον Ἀθηνῶν.

8

(1 Ὀκτ. 1860)...Ἦλθεν ἐκ Θεσσαλονίκης ἡ ἐξαδέλφη μου Ἑλένη με-

¹ Ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης (ἐνθ' ἀν. τόμ Β', σελ. 88) ἐσφαλμένως ὑπέλαβεν αὐτὸν ὡς υἱὸν τοῦ Χρ. Εὐαγγελίδου !

² Ἀλλαχοῦ προσθέτει ἐν παρενθέσει καὶ τὸ ἐπώνυμον Παπάζογλου.

τὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς, θυγατρίου, ἀνδραδέλφου καὶ πεθερᾶς...

9

(26 Αὐγ. 1860)...Ἀπέθανεν ὁ Σατολῆς [Σατολῆς:] Θεσσαλονικεὺς ἐξ εὐγενῶν καὶ συγγενῆς τοῦ Σίνα. Συνωδεύσαμεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ Θεσσαλονικεῖς...

10

(13 Νοεμβρ. 1859)...Τὴν ἐσπέραν ταύτην ἐπεσκέφθην τὴν Λέσχην¹ πρὸ τοῦ δείπνου ὅπου ἡ τοῦ λόγου σειρά ἀπήτησε νὰ διηγηθῶ τὰ εἰς τὴν Ἀμερικὴν ταξειδίᾳ μου. Ὅψεποτε ὁμιλήσω περὶ τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ μάλιστα ὅτε οἱ ἄκροαταί μου εἰσὶ νοήμονες καὶ φιλοπάτριδες—Luther Bradish² τις ἐκ New York City τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀνέφερον ὑπάρχει λίαν εὐγενὴς πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Αὐτὸς ἐπὶ τοῦ Ἀγῶνος προσέφερε διὰ προσπαθειῶν αὐτοῦ τοῖς δυστυχέσι Ἕλληνας πεντακόσια βαρέλια ἀλεύρου καὶ Wood τις ἐκ τῆς Καναδᾶγκουα περιεφέρετο ὑψώνων σταυροὺς μὲ ἐπιγραφὰς ἐπικαλούμενος τὴν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ συμπάθειαν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Μετ' αὐτοῦ ἀντήλλαξα ἐπιστολάς τινας ἔδωκα δὲ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις σὺν τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' εἰς μάτην. Πρὸς κατόρθωσιν μεγάλων ἔργων ἀπαιτοῦνται μεγάλοι ἄνδρες, ψυχαὶ φλογιζόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀθανάτου ἐκείνου πυρός, τὸ ὅποιον θερμαίνει τὰς ψυχὰς τὰς γεννηθεῖσας διὰ τὴν ζώσῃ αἰωνίως εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὅποιον ἐθέρμανες τὰς ἀθανάτους ψυχὰς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ 1821, πῶς δὲν θερμαίνεις καὶ τώρα τὰς ψυχὰς τῶν συμπολιτῶν εἰς ἔργα Ἀθανασίας; Διατὶ νὰ μὴ φουρήσῃ τώρα τὸ πνεῦμα τοῦ πατριωτισμοῦ εἰς ὅλων ἡμῶν τὰς καρδίας, ἵνα ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν προσφέρωμεν ἕκαστος μέρος τῆς περιουσίας ἡμῶν πρὸς ἀποπλήρωσιν τοῦ τῆς πατρίδος ἡμῶν χρέους ἵνα μὴ ἀκούωμεν πλέον τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀτιμάζεται καὶ περιφρονεῖται ἐν ταῖς τοῦ ἔξευγενισμένου κόσμου ἐφημερίσι; Καὶ φεῦ! Δικαίως! Ὁ Times ἐσχάτως ὀνομάζει τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν Dishonest! Τὸ νὰ εἶναι τις ἀδύνατος (ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν) εἶναι τῷ ὄντι Δυστύχημα. Ἀλλὰ νὰ εἶναι τις ἀδύνατος καὶ ἀπρόσεκτος εἰς τὰ κοινωνικὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς δοσοληψίας αὐτοῦ εἶναι τι χειρότερον δυστύχημα! Θεὲ πάτερ φώτισον ἡμᾶς καὶ ὁδήγησον ἡμᾶς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς.

¹ Πρόκειται περὶ τῆς ἐν Ἑρμουπόλει Λέσχης «Ἑλλάς», ἧς αὐτὸς ὑπῆρξε πρὸ ἐτῶν ὁ ἀνάδοχος.

² Εἰς αὐτὸν ὁ ἔκτος Πρόεδρος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Adams εἶχεν ἀναθέσει περὶ τὸ 1828 τὴν σύναψιν ἐμπορικῆς συνθήκης μετὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Κατὰ τὰ τελευταῖα 19 ἔτη τῆς ζωῆς του († 1863) διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας Νέας Ὑόρκης.

11

(17 Ὀκτ. 1859)...Καὶ ὁ μακαρίτης πατὴρ τῆς Προόδου¹ ἐφρόνει ὡς ὁ Θωμᾶς Παΐνης. Ἐνθυμούμαι ὅμως κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1843 ὅτε ἐσπέραν τινα συνήλθομεν οἱ τῶν Μακεδόνων ἐκλογεῖς εἰς τὴν (τοῦ) Σατιστέως² οἰκίαν πλησίον τοῦ Παλαιοῦ Πανεπιστημίου εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὴν γνώμην καὶ θέλησιν ὅλων ἡμῶν εἰσέδυσσε οὗτος ὁ πατὴρ τῆς Προόδου οἷ ἔνεκα δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ, αὐτὸς τοῦτο νοήσας, ὑπεκρίνετο τὸν ὑπνώμενον ἡμεῖς δ' ἐγελάσαμεν. Ὅτε πάλιν συνήλθομεν εἰς Ἀταλάντην³ καὶ ἐκλίσθημεν εἰς τὸν ναὸν τριάκοντα καὶ δύο ἐκλογεῖς ὁ Ἀθανασιάδης ἐπιθυμῶν νὰ ἀναδεχθῇ πληρεξούσιος ἡμῶν τῶν Μακεδόνων ἐξέτεινε τὰς χεῖρας αὐτοῦ διὰ τῶν παραθυρῶν ῥητορεύων: φίλοι συμπολίται τὴν λευκὴν ὑμῶν ψῆφον ζητῶ! Καὶ ὦ τοῦ θαύματος ἡ πρώτη λευκὴ ψῆφος ἦτο ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδεμία ἄλλη! Τότε κεκλισμένων ὄντων τῶν θυρῶν αὐτὸς ἔξωθεν διὰ τοῦ αὐτοῦ παραθυρίου ἐτύφλωσεν ἡμᾶς μὲ τὰς δύο χεῖρας αὐτοῦ, λέγων μεγάλη τῇ φωνῇ: Νά! Νά! Νά! Νὰ σὰς χέσω, ἀλλ' ἀμέσως ἰπεύσας ἐδραπέτευσσε. Ὁ Τσάμης Καρατάσιος καὶ ὁ Δουπιώτης εἶθελον νὰ τὸν σφάξωσι. Μανθάνω ὅτι ὁ δυστυχὴς πάσχει δυστυχεῖα. Πολὰ συνέβησαν ἡμῖν τότε καὶ λίαν περίεργα. Ἀνεδείξαμεν πληρεξουσίους τὸν Ἀνδρόνικον Παῖκον, τὸν μακαρίτην τὸν Ὀλύμπιον, τὸν Τσάμην Καρατάσιον καὶ τὸν Κ. Δώσιον, οὗ ὁ υἱὸς Ἀλέξανδρος μάχεται τώρα ὑπὲρ τῆς τῶν Ἰταλῶν ἐλευθερίας...

12

(15 Νοεμβρ. 1859)...Ὅτε πρῶτα ἤρχησε τὸ Πανεπιστήμιον ἐν Ἀθήναις εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὸ ἔτος 1837 καὶ ὁ φιλόσοφος Νεόφυτος (Βάμβας) παρέδιδε τὴν Ρητορικὴν, τὸν ὁποῖον ἐγὼ ὅμως εἰσέτι δὲν ἐγνώριζον, ἐπεθύμουν νὰ εἶδω αὐτόν. Ὑπάγων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἀπήντησα ἓνα γέροντα μοναχὸν μικροῦ ἀναστήματος καὶ ταπεινοῦς ὄψεως, ἠρώτησα αὐτὸν ἐὰν γνωρίζει τὸν γέροντα Βάμβα καὶ ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ μοῦ τὸν δείξῃ. Αὐτὸς δὲ μοὶ εἶπε· «Μάλιστα, Κύριε, ἀκολοῦθι μοι καὶ θέλετε τὸν εἶδεῖ παραδίδοντα εἰς θάλαμον εἰς τὸν ὁποῖον θέλομεν εἰσελθεῖν». Εἰσῆλθομεν, ἐκάθισα εἰς κατάλληλον θέσιν· μετ' οὐ πολὺ στρέψας τοὺς ὀφθαλμούς μου πρὸς τὴν ἔδραν, ἐθαύμασα, βλέπων τὸν παραδίδοντα Καθηγητὴν Νεόφυτον, ἦτο ὁ αὐτὸς μοναχὸς τὸν ὁποῖον ἐζήτησα νὰ μοὶ δείξῃ τὸν Νεόφυτον Βάμβα. Ἐκτοτε ἐγίνομεν φίλοι καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐζήσαμεν μέχρι

¹ Τὸ ὄνομά του θὰ φανῇ ὀλίγον παρακάτω.

² Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Σιατίστης κληρικοῦ Θεοφάνους τοῦ Σιατιστέως, ἀγωνιστοῦ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, μετέπειτα γραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τέλος μητροπολίτου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου καὶ ἀπέθανε.

³ Αὐτόθι, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἰδρυθῇ ἡ Νέα Πέλλα, ἐνθα συνφκίσθησαν ἀρκετοὶ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

τῆς θανῆς αὐτοῦ καὶ ἐγὼ τώρα καὶ ἔσαι σέβομαι καὶ τιμῶ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴν. Τελευταῖον εἶδον τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα τοῦτον πρὶν ἀναχωρήσω διὰ Ἀμερικὴν τὸ ἔτος 1854 μάλιστα καὶ γράμμα συστατικὸν μοὶ ἔδωκε τὸ ὁποῖον ἄφισα παρὰ τῷ Bishop Wainwright τῷ ἀποθανόντι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐδιωρίσαμεν νὰ συσχεφθῶμεν περὶ συνδρομῆς διὰ τὸν τότε ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Τοῦ Βάμβα τὸ ὄνομα ὑπάρχει γνωστὸν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἔνεκα τῶν ἱεραποστολῶν οἵτινες διέδωκαν μεγάλως τὴν φήμην αὐτοῦ ἐπαξίως.

13

(3 Δεκ. 1859)... Ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1837 ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρῶνης ἐπεσκέφθη τὴν παράδοσιν τοῦ μακαρίτου Γενναδίου Γυμνασιάρχου ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Β' Γυμνασίῳ, αὐτὸς παρέδιδε τὸν Β' Φιλιππικόν. Ὁ Στρατηγὸς ἐνθουσιάζετο σφόδρα σφόδρα τότε δὲ ὑπεσχέθη τῇ ἐπαύριον νὰ ποιήσῃ καὶ αὐτὸς λόγον καὶ ἐλθὼν τοιαύτη συρροὴ ἐγένετο ὥστε τὸ Γυμνάσιον δὲν ἐχώρει πλέον, οὐ ἔνεκα ἠκολουθήσαμεν αὐτὸν εἰς τὴν Πνύκα ὅπου μόλις ὠμίλησε ὀλίγους λόγους καὶ ἡ Χωροφυλακὴ, τῇ ἀνωτέρᾳ διαταγῇ, διεσκόρπισε τὸ πλῆθος καὶ τὸν Στρατηγὸν ἐκέλευσε νὰ παύσῃ. Χθὲς εἰς τὴν ἐσπερίδα τοῦ Κυρίου Α. Οἰκονόμου,¹ σχολαστικὸς τις διδάσκαλος παρακαθήμενος ἐπανειλημένως διέκοπτε τὴν τοῦ λόγου μου σειράν. Τότε λοιπὸν τοῖς εἶπον· «Βλέπω ὅτι ὁ Κύριος οὗτος ἐπιθυμεῖ αὐτὸς νὰ διηγηθῇ τὸ περιστατικὸν τοῦτο». Καὶ αὐτὸς ἔλαβε τὸν λόγον καὶ διηγήθη λόγους οὓς ὁ Στρατηγὸς δὲν εἶπε! ὦ! πόσον ὀπίσω οἱ διδάσκαλοι τῆς πόλεως ἡμῶν² καὶ κατὰ τὴν ἀνατροφήν! Πάτερ συγχώρησον αὐτούς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι.

14

(11 Ἰανουαρίου 1860)... Ἡ Κεντρικὴ Ἰταλία λέγουσι σχηματισθῆσεται εἰς ἀνεξάρτητον Βασίλειον, ὃ δὲ Πάπας τῆς Ρώμης, χάνων τὰς ἐξαρχίας εὐρίσκεται εἰς μεγίστην ἀδαιμονίαν. Λέγεται καὶ τὸ ἀνέγνωσα εἰς τὸ New York Herald ὅτι εἰς Ἀμερικὴν γίνονται συνδρομαὶ ὑπὲρ τῶν Ἰταλῶν ὅπως πέμψωσι ἑνὸς ἑκατομυρίου τουφέκια. Τοῦτο ἐσχεδιάζον καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν φίλων μου κατὰ τὸ 1854 ὑπὲρ τῆς φιλότητος μου πατρίδος.

15

(18 Ὀκτ. 1859)... Ὁ ποτὲ νέος Λεωνίδας Ν. Πρασακάκης μαθητὴς μου τανῦν δὲ Τραπεζίτης εἰς Παρισίους καὶ τῆς Ἑλλάδος Πρόξενος ἀφήχθη τὴν πρωΐαν ἐξ Ἀθηνῶν ἀπήντησα αὐτὸν μετὰ τοῦ γέρου Νικολάου πατρὸς αὐτοῦ καὶ Γερουσιαστοῦ εἰς τὴν Πλατείαν. Πρὸ τῆς εἰς Παρισίους μετοικεσίας τοῦ Λεωνίδου ἦτο εἰς New York Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος. Ἐν

¹ Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Καλαβρύτων πρωτοδίκου τότε Ἐρμουπόλεως καὶ ἐπιστηθίου φίλου τοῦ Εὐαγγελίδου ἐφ' ὅρου ζωῆς Ἀριστείδου Οἰκονόμου.

² Ὑπονοεῖται ἐνταῦθα ἡ Ἐρμούπολις.

ἔτει 1854 ἐπὶ τῶν Καλαβαρικῶν εὗρων αὐτὸν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ὅτε αὐτὸς μετὰ τοῦ Περικλέους Νεγρεπόντη καὶ Πέτρου Ροδοκανάκη (τοῦ τελευταίου οὐδέποτε μαθητεύσαντος παρ' ἐμοί,) ἤλθον εἰς τὸν Μῶλον τῆς Καισαριοπόλεως (Jersey City) ἀπέναντι τῆς New York πρὸς προϋπάντησίν μου—τὴν πρώτην ἡμέραν ἔμεινα παρ' αὐτοῖς κατῶπιν δὲ κατέλυσα εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχαίου φίλου μου Vandervoort 124 West 13th. Τὸ εἰς Ἀμερικὴν τοῦτο τὸ τρίτον ταξίδιον μου μέγα ὠφελος προέβλεπε, ἀλλὰ σχεδὸν παντάπασιν ἐματαιώθη· εἶχε δὲ καὶ τοὺς κινδύνους αὐτοῦ.

Περὶ τὸ μεσημέριον ἀνεχωρήσαμεν ἐπὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἀτμοπλοίου Arctic τῆς Ἀμερικανικῆς Ἑταιρείας μέγιστον πλοῖον, ἐπιβάται πρώτης τάξεως εἴμεθα 122 πλὴν αἱ κλῖναι καὶ τὰ δωμάτια ἦσαν τόσα ὥστε ὁ Lord Bury καὶ ἐγὼ ἴσως καὶ ἄλλοι εἴχομεν ἕκαστος χωριστὸν δωμάτιον ἀνὰ δύο κλῖνας—περὶ τὴν δωδεκάτην ὥραν ἀπεσύρθημεν ἐν καιρῷ δὲ τὸ δέοντι ἐν ἀνέσει τοῦ πλοίου καὶ τῆς θαλάσσης μὴ ἐνοχλόυσης ἐμέ, ἔκλινα καὶ ἐκειμήθην· ἐπὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἀνακλητηρίου ἄφισα τὸν σάκκον μου· περὶ τὴν ὀγδόην ὥραν ἐξύπνησα καὶ ἐγερεῖς εὗρον αὐτὸν πεπτοκότα, περὶ δὲ τὴν δεκάτην ὥραν ἐξῆλθον τοῦ δωματίου μου, ἔξωθεν τοῦ ὁποίου εὗρον τὸν Lord Bury καθήμενον καὶ εἰπόντα «Κᾶτι ἀργὰ εἰς τὸ πόδι, Κύριε» —«Τῷ ὄντι, ἐπανελάβον ἐγώ, ἀλλὰ καὶ διὰ σᾶς δὲν ἐπερίμενα τὸ ἴδιο» —«Εἶμαι εἰς τὸ πόδι καὶ ἐνδεδυμένος ἐπὶ δύο τώρα ὥρας» —«Καὶ ποῦ περίπου εὐρισκόμεθα; Καμμία χώρα ὄρατή;» —«Ἐπιστρέφωμεν εἰς Λίβερπουλ» —«Διατί τὸ τοιοῦτον;» —«Διὰ νὰ ἀγοράσωμεν σαλάταν!» —«Ν' ἀγοράσωμε σαλάταν; Τί ἐννοεῖται, Κύριε;» —«Μὰ δὲν τὸ μάθατε ἀκόμη ὅτι ἐχάσαμεν μέρος τῆς προπίδος ἐξ 74 ποδῶν καὶ ὅτι πηγαίνομεν ὀπίσω διὰ νὰ σώσωμεν τὴν ζωὴν μας;»¹

Καὶ οὕτως εἶχε τὴν νύκταν περὶ τὴν μίαν τὸ πλοῖον ἡμῶν ἐκτύπησε ἐπὶ Ἰρλανδικοῦ βράχου καὶ ἐξήλυσεν 74 ποδῶν μέρος τῆς προπίδος τοῦ πλοίου· τοῦτο τὸ κροῦσμα ἔρριψε καὶ τὸν σάκκον μου, εἰς τὸν ὕπνον μου ἡσθάνθην τὸν κρότον, ἀλλ' ἐφανταζόμην ὅτι ὑπῆρχε τρικυμία· ἐφθάσαμεν ἀσφαλῶς εἰς Λίβερπουλ· πῶς δὲ ἀνεχωρήσαμεν ἐκεῖθεν...²

Β'

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1

16 Ἰανουαρίου 1856 ἐν Ἐρμουπόλει

Ἀγαπητέ μου Ἰωάννη³

¹ Ἐν τῷ κειμένῳ ὁ διάλογος ἀγγλιστί.

² Μία λέξις δυσανάγνωστος. Ἐκ τῶν ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἐξηκριβώσαμεν ὅτι ὁ Εὐαγγελίδης ἀφίχθη εἰς Νέαν Ὑόρκην τὴν 2αν Ἰουνίου 1854 ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου Asia.

³ Ἀπευθύνεται εἰς τὸν ἐν Ὁδησῷ Ἰωάννην Γ. Βουτσινᾶν.

Πρό τινος καιροῦ σοὶ εἶχον γράφει ἀπάντησιν τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς σου, τὴν ὁποίαν ἐλπίζω ὅτι ἔλαβες. Μετὰ τοῦ Κυρίου Ἀναργύρου συχρὰ ἀναφέρομεν τὸ ὄνομά σου, καθὼς καὶ ὅλης τῆς οἰκογενείας σας. Πολλὰς ὥρας διασκεδάζομεν μαζή, διότι κατοικοῦμεν πλησίον, αὐτὸς μὲν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Ἐνιγγ, ἐγὼ δὲ εἰς τὴν τοῦ Κου Χίλδνερ, καὶ τὸ μέρος τῆς συνοικίας μας ἐπωνομάσαμεν Μαλακόφ, ἐπειδὴ καὶ φίλοι ἀκόμη δυσκόλως μᾶς πλησιάζουσι.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐλευσομένου μηνὸς ἦτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαρτίου διανοοῦμαι νὰ μεταβῶ εἰς Ἀθήνας πανοικεῖ, ὅπου προσκαλοῦμαι μὲ ἰσχυρὰς παρακινήσεις καὶ ὑποσχέσεις νὰ συστήσω τὸ Ἑλληνικὸν Λύκειον, τὸ ὁποῖον μὲ εὐχαριστεῖ τὰ μέγιστα, διότι ἤδη ἤρχισα νὰ αἰσθάνωμαι πρὸς τὸ Μακαρίτικον Λύκειον, ὡς ἐραστὴς αἰσθάνεται πρὸς παλαιὰν ἐρωμένην, ὅτε δὲ θεοῦ θέλοντος θέλει ἐκτελέσει τὸ νέον σχέδιον, θέλω σοὶ πέμψει κανονισμόν, καὶ ἐλπίζω μεγάλην συνδρομὴν ἐκ μέρους σου.¹

Ἰωάννη μου παρακαλῶ νὰ μοὶ ἐκτελέσης τὴν ἀκόλουθον ὑπόθεσιν πρὸς τὸν Κ. Ἀργύριον Κυδωνάκην, τὸν ράπτην, ἐπλήρωσα διακοσίας πενήκοντα τέσσαρας δραχμὰς, ἦτοι 254, διὰ λογαριασμόν τοῦ Κωνσταντίνου Διαμαντίδου, τὰς ὁποίας παρακαλῶ νὰ μοὶ τὰς συνάξητε.

Ἡ Μαριγῶ² σὲ ἀσπάζεται, καθὼς καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας σας, τὸ αὐτὸ ποιῶ καὶ ἐγὼ. Τὸ ἄνθος τῆς νεολαίας ὑπάρχει τοκιστής, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη σὲ προσκυνοῦν ἡ Σοφία εἶναι καλὰ, ἐγὼ δὲ σὲ ἀσπάζομαι.

Καὶ μένω ὁ ἀγαπῶν σε Χ. Εὐαγγελίδης

2

16 Ἰανουαρίου 1856

Ἀξιότιμε φίλε Κύριε Παπᾶ Γιάννη³

Εἰς τὸ γραφεῖον μου, ὑπάρχουσι τέσσαρα γράμματα, τὰ ὅποια κατὰ καιροὺς ἔγραψα πρὸς ὑμᾶς, ἀλλὰ τὰ ὅποια δὲν ἐπέμφθησαν ποτὲ ἕνεκα περιστατικῶν, ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένων καὶ λαμβανόντων ἄλλην μορφήν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς μελετωμένης ἀποστολῆς των.

Φίλε μου, ἀφ' οὗτου ἀνεχώρησα ἀπὸ τῆς πόλεώς σας εἶμαι εἰσέτι περιπλανώμενος, ἐπειδὴ ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ μου εἰς Σύρον, συγγενικαὶ ὑποχρεώσεις μὲ ἐβίασαν νὰ ἐπιχειρήσω ταξίδιον μέχρι Δρεσδης τῆς Σαξονίας, καὶ ἡ καθημερινὴ ἀβεβαιότης τῆς ἀποκαταστάσεώς μου καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα ταξειδίά μου εἰς τὴν πρωτεύουσάν καὶ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, δὲν μοὶ ἐ-

¹ Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μετοικεσία τοῦ Εὐαγγελίδου εἰς Ἀθήνας, ἦν ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστολάς, δὲν ἐπραγματοποιήθη εἰμὴ μόνον τὸ καλοκαίρι τοῦ 1877.

² Σύζυγος τοῦ Εὐαγγελίδου.

³ Γνωστὸς ἐν Liverpool τῆς Ἀγγλίας Ἑλληὴν ἐφοπλιστής.

πέτρεψαν εἰσέτι νὰ γράψω πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐκτάσει ἰδιαιτέραν ἐπιστολὴν ἢ νὰ σᾶς ἐκθέσω τὰ περὶ Ἑλλάδος καὶ σᾶς ἐκφράσω ταυτοχρόνως τὰς εὐχαριστήσεις μου, διὰ τὰς περιποιήσεις τὰς ὁποίας ὑμεῖς τε καὶ ὁ ἀξιότιμος ὑμῶν συνεταῖρος κύριος Μουσαβίνης μοὶ προσεφέρετε.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου μεταβαίνω εἰς Ἀθήνας πανοικεῖ ὅπου ἐλπίζω νὰ ἔχω περιεργότεραν ὕλην νὰ διαβιβάζω. Τὰ ὑμέτερα ἀτμόπλοια ἀπολαμβάνουσι τὰς εὐχὰς ὅλου τοῦ ἔθνους, ὁ δὲ κοινὸς λαὸς τὰ ὀνομάζει «τὰ Βαπόρια μας μετὰ τὴν Ἀγγλικὴν σημαίαν» ἡ δὲ εἰκὼν τῆς Ἀρκαδίας¹ στολίζει πολλῶν ἐπισήμων φίλων μου τοὺς τοίχους. Σᾶς πέμπω σήμερα καὶ τὸ τελευταῖον φύλλον τῆς Ἑνώσεως, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται μνεῖα τῆς ὑμετέρας ἐταιρείας. Νὰ σᾶς παρακινήσω, νομίζω περιττὸν ἀφοῦ γνωρίζω ἐντελῶς τὰ ὑμέτερα αἰσθήματα εἰς τὸ νὰ λάβητε μέτρα τινὰ περὶ βελτιώσεως καὶ προόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς μορφώσεως ἀνθρώπων δυναμένων νὰ διευθύνωσι ἀτμομηχανάς, ἐπειδὴ ἤδη ἐν Πειραιεὶ ὥς καὶ ἐν Ἐρμουπόλει ὁ ἀτμὸς εἰσέχθη εἰς ἐργοστάσια, εἰς μὲν τὴν πρῶτην πόλιν εἰς ἀρτοποιεῖα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν εἰς βυρσοδεψεῖα.²

Ἐν ὀλίγοις τὰ τῆς Ἑλλάδος καλῶς ἔχουσι. Τὰ τέκνα σας καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας σᾶς ἀσπάζονται ἢ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα μου, καθῶς καὶ τὸν κύριον Μουσαβίνην μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας του.

Δέχθητε καὶ ὑμεῖς ὅλων τοὺς ἀσπασμούς, καὶ ἐγὼ σᾶς ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω

Ὁ εἰλικρινὴς φίλος σας

X. Εὐαγγελίδης

3

18 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μου φίλε Γ. Ἰοχόμαχε,³

Ἐλαβον τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον εἴχετε παραδώσει εἰς τὸν λοχαγὸν κύριον Κορομηλᾶν καὶ σᾶς εὐχαριστῶ, μολοντί δὲν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐζήτησαν καὶ τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἔχασα. Καιρὸς εἶναι λοιπόν, φίλε μου, νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ἐπιστήσητε τὴν προσοχήν σας εἰς τὸ νὰ μοὶ εὑρῇτε οἰκίαν, διότι εἰς τὰς 23 Φεβρουαρίου λήγει ἡ τριμηνία μου, καὶ πρέπει πρὶν ἢ φθάσει ἡ ῥηθεῖσα ἐποχὴ ἐγὼ νὰ εἶμαι ἕτοιμος διὰ νὰ κάμω τὴν μετοίκησίν μου ἢ δὲ μετοίκησίς μου εἶναι βεβαία καὶ ὁ σκοπὸς μου ἀμετάτρεπτος.

¹ Ἐπ' αὐτῆς εἶχε ταξειδεύσει ὁ Εὐαγγελίδης ἀπὸ Liverpool εἰς Σύρον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐξ Ἀμερικῆς. Πρβλ. σχετικὴν διατριβὴν μας εἰς Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, Ἀθῆναι 1953, σελ. 379.

² Ἀλλαχοῦ τοῦ Ἡμερολογίου του παρέχεται ἡ ἐπιπρόσθετος πληροφορία ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῇ ἐγένετο κατόπιν σφοδρᾶς ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Ρήγα Παλαμῆδη.

³ Γράφε Ἰοχόμαχε, Δικηγόρος ἐν Ἀθήναις.

Δὲν μοὶ ἔγραψες, ἐὰν ἔλαβες τὸ ἐπανοφόριόν μου. Πρόσφερε τοὺς προσκυνισμούς μου πρὸς τὴν Κυρίαν Καλυψὼ ὑπὲρ τῆς ὁποίας εὐχομαι νὰ εἶναι καλά. Ἡ Μαριγὼ σᾶς ἀσπάζεται καθὼς καὶ ἐγώ.

Ὁ φίλος σας Χ. Εὐαγγελίδης

4

18 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μοι Ἀριστείδη (Ψαρᾷ).

Ἀφοῦ σοὶ φανερώσω ὅτι ὅλα σου τὰ γράμματα τὰ ἐλάμβανον εἰς τὴν Ἀμερικὴν θέλεις ἐρωτήσει διατὶ δὲν σοὶ ἀπῆντων, ἔσο βέβαιος ὅτι ἡ σιωπὴ μου δὲν προήλθεν ἀπὸ ἀδιαφορίαν πρὸς σέ ἢ πρὸς τὰ συμφέροντά σου, ἀλλὰ ἀπὸ ἀμφίβολον τοῦ χρόνου τῆς διαμονῆς μου εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἐπειδὴ τοὺς μῆνας ὅπου ἔμεινα δὲν ἦτο εἰμὴ μία ἀλληλουχία ἰδεῶν περὶ ἀναχωρήσεως εἰς τὴν Εὐρώπην, ὥστε καὶ ἂν σοὶ ἔγραφον νὰ ἔλθης εἰς τὴν Ἀμερικὴν, τὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι δὲν ἤθελες μὲ εὐρεῖ ἐκεῖ, πλὴν ἔσο βέβαιος ἀγαπητέ μοι Ἀριστείδη ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι εὐρισκόμενος δύναιται καὶ ἔχω νὰ σέ συνδράμω εἰς τὰς αἰτήσεις σου ἀρκεῖ νὰ εἶσαι φρόνιμος καὶ οὐ νὰ διώκης αὐτὰς ὅπως ἀνῆκει εἰς υἱὸν τοῦ Νικολάου Ψαρᾷ καὶ μαθητὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λυκείου καὶ ὡς μεγαλείτερον υἱὸν τοῦ πατρὸς σου ἐπειδὴ γρήγορα ἢ ἀργὰ θέλεις ἀποκατασταθῇ καὶ κεφαλὴ οἰκογενείας. Σὺ ὅχι μόνον δὲν στερεῖσαι νοός, ἀλλ' ὁ Θεὸς σέ ἐπροίκισε καὶ μὲ ὑγείαν καὶ μὲ μέσα χρηματικά καὶ φίλους καὶ ἡθικὴν διδασκαλίαν ἔλαβες, τὰ ὁποῖα ὅλα ὁμοῦ σέ ἀποκατασταίνουν εὐτυχῇ ἀρκεῖ μόνον νὰ κάμης ὀρθὴν χρῆσιν αὐτῶν.

Ἡ διδασκάλισσά σου, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη σέ ἀσπάζονται. Τοὺς προσκυνισμούς μου πρὸς τοὺς γονεῖς σου. Γράψε με ὅτι ἐπιθυμεῖς ἐλευθέρως.

Ὁ Ἀγαπῶν σε διδάσκαλος Χ. Εὐαγγελίδης

Τῷ Κυρίῳ Α. Ν. Ψαρᾷ. εἰς Σμύρνην

5

Ἐρμούπολις τῇ 18 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μου Ἀθανάσιε!

Σήμερον εἶναι τὸ ὄνομά σου, διὰ τὸ ὁποῖον σέ εὐχομαι νὰ τὸ φορέῃς ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ ἕκαστον ἔτος νὰ σέ εὕρισκῃ πλουσιώτερον ἀρετῶν καὶ ὅλων τῶν ἀγαθῶν, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ πανάγαθος πατὴρ προικίζει τὰ εὐπειθῆ τέκνα του, ταυτοχρόνως δὲ σέ εὐχομαι καὶ τὸ νέον ἔτος εὐτυχές. Ἡ Κυρία Βικέλλα¹ μοὶ ἀνέγνωσε τὴν πρὸς αὐτὴν χθεσινὴν ἐπιστολήν σου ὡς καὶ τὸ ὑστερόγραφον αὐτῆς τὸ ἀναφερόμενον πρὸς τὴν διδασκάλισσάν σου καὶ ἐμέ. Περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου σχεδιάζω νὰ μεταβῶ πανοικεῖ εἰς Ἀθή-

¹ Μητέρα τοῦ γνωστοῦ λογογράφου καὶ ἱδρυτοῦ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων Δημ. Βικέλα, μαθητεύσαντος ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Λυκείῳ Εὐαγγελίδου.

νας ἔχε τὸν νοῦν σου νὰ μοὶ εὖρης καμμίαν οἰκίαν ἔχουσα τοῦλάχιστον ὀκτὼ δωμάτια· πρόσφερε τοὺς ἀσπασμούς μου πρὸς τοὺς γονεῖς σου καὶ φίλησέ με τὰ ἀδελφία σου. Ἡ διδασκάλισσά σου, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται.

Περὶ οἰκίας ἔγραψα καὶ πρὸς τὸν κύριον Ἰοχόμαχον Δικηγόρον, λάβε συνεργὸν εἰς ταύτην τὴν ὑπόθεσίν μου καὶ τὸν Ἐμμανουήλ Μυταράκη πρὸς τὸν ὁποῖον πρόσφερε τοὺς ἀσπασμούς μου· ἡ οἰκία νὰ ἔχῃ τὸ νερόν της, τὸν αὐλόγυρον αὐτῆς, τὸ δὲ ἐνοίκιον ἄς ἀνεβαίνει καὶ ἕως 120 Δρ. Προηγουμένως γράψε με ἡ ἐδῶ τριμηνία μου λήγει εἰς τὰς 22 Φεβρουαρίου ἐκ τούτου συμπεραίνεις, ὅτι δὲν ἔχω καιρὸν νὰ χάσω μέρος τῶν...¹ μου θέλω σὲ διευθύνῃ μὲ εὐκαιρίαν.

Σὲ εὐχομαι καὶ μένω ὁ ἀγαπῶν σε

Διδάσκαλός σου...²

Τῷ Κυρίῳ Α. Δ. Ἀναστασιάδῃ εἰς Πειραιᾶ.

6

20 Ἰανουαρίου 1856

Κύριε Διαμαντίδη.

Προλαβόντως ἔγραψα πρὸς τὸν Κύριον Ἰωάννην Γ. Βουτσινᾶν συμμαθητὴν ποτε τοῦ υἱοῦ σας Κωνσταντίνου διὰ νὰ σᾶς ζητήσῃ διακοσίας πενήκοντα τέσσαρας δραχμάς· ἦτοι ἀριθ. 254, τὰς ὁποίας ἐπλήρωσα εἰς τὸν Κύριον Ἀργύριον Κυδωνάκη, ῥάπτῃν, πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ υἱοῦ σας. Ἴδου σήμερον γράφω καὶ πρὸς ὑμᾶς πρὸς βεβαίωσιν τῆς αἰτήσεώς μου μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι, ἀφοῦ παρῆλθον τόσοι χρόνοι καὶ ὁ χρόνος εἶναι πάντοτε ὁ ἀρμόδιος δικαστὴς ὅστις διορθώνει τὰ πάντα, θέλετε μοῦ μετρήσῃ τὰ χρήματα, ἀλλὰ καὶ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐγὼ ἤμην ὁ εἰλικρινὴς φίλος τοῦ υἱοῦ σας καὶ οὐχὶ ὁ μακαρίτης Νικόλαος Σάββας, τὸν ὁποῖον ἐξ ὅλης μου ψυχῆς συγχωρῶ βέβαιος ὢν ὅτι καὶ ὑμεῖς θέλετε πράξει τὸ αὐτό.

Σᾶς παρακαλῶ δὲ περιπλέον, ἂν ἐπὶ τῆς πικρᾶς ἀλληλογραφίας μου, ὅτε ἠσθανόμην ὅτι ἡ συκοφαντία εἶχε λάβει τὰ πικρὰ της ὅπλα ἐναντίον μου καὶ ἐπηρεάσει ὑμᾶς, ἂν λέγω κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξέφρασα λέξεις δι' ὧν ἐλύπησα τὴν καρδίαν πατρὸς εἰλικρινοῦς νὰ μοὶ δώσῃτε συγγνώμην καὶ νὰ λησμονήσωμεν τὰ παρελθόντα.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω

Ὁ φίλος

Χ. Εὐαγγελίδης

Τῷ Κυρίῳ Α. Διαμαντίδῃ εἰς Ὁδησόν.

¹ Μία λέξις δυσανάγνωστος.

² Τὰ ἀποσιωπητικὰ τοῦ συγγραφέως.

21 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μοι Στέφανε!

Μὲ μεγάλην εὐχαρίστησίν μου ἔμαθον ὅτι μετοίκησας εἰς Ἀλεξάνδρειαν εὐχομαι πρὸς τούτοις τὸ κλῖμα τῆς Αἰγύπτου νὰ φανῇ εὐνοϊκὸν πρὸς σέ, ὅτι δὲ θέλει σταθῇ ὠφέλιμος διὰ τὸ ἐμπόριον ἢ μετοίκησίς σου αὕτη οὐδεμία ἀμφιβολία. Ἐπειδὴ φαίνεται πεπρωμένον ἡ Μεσόγειος καὶ πάλιν ν' ἀποκατασταθῇ ἡ μεγάλη λεωφόρος τοῦ ἐμπορίου καὶ ναυτηλίας, ὁ σιδηρόδρομος μεταξὺ Καΐρου καὶ Ἀλεξανδρείας, ἡ διώρηξις τοῦ Ἰσθμοῦ Σουεῦς καὶ ἄλλα παρόμοια μεγάλα ἐγχειρήματα ἐπισπεύδουσι τὴν πλήρωσιν τούτου τοῦ λόγου.

Φαντάσου Στέφανε μου εἰς τὸ ἐξῆς ν' ἀκούωμεν, ὅτι τὸ δεῖνα πλοῖον οὐχὶ Ἰδραϊκόν, οὔτε κἂν Ψαριανὸν ἀλλὰ Γαλαξειδιότικον ἢ καὶ Κρανιδιότικον ἔρχεται ἀπὸ τὰς Ἰνδίας. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τὸν Ἰπάτιον βλέπεις συχνὰ καὶ συχνάζεις εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐπιθυμῶ νὰ ἐπισκεφθῇς τὸν Κ. Δ. Κυτρυλάκην καὶ ἃς δὲν ὑπῆρξες ποτὲ συμμαθητῆς του θὰ εὐχαριστηθῇς νὰ τὸν γνωρίσης, διότι εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξιος νέος, μὴ λείψης Στέφανε μου νὰ τὸν εὔρης καὶ νὰ τὸν προσφέρῃς καὶ τοὺς ἀσπασμούς μου.

Θὰ εὐχαριστηθῶ νὰ λάβω ἐπιστολήν σου ὅταν εὐκαιρήσης. Ἡ διδασκάλισσά σου σὲ ἀσπάζεται—τ' αὐτὸ Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη ποιοῦσιν· σὲ ἀσπάζομαι καὶ σὲ εὐχομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ ἀγαπῶν σε

διδάσκαλός σου

Τῷ Κυρίῳ Σ. Γ. Ψύλα¹ εἰς Ἀλεξάνδρειαν

Τὴν 21 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μοι Φιλόκλες

Εἶναι πέντε περίπου μῆνες, ἀφ' ὅτου ἐπέστρεψα ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν, ἀλλ' ἄλλεπάλληλα ταξείδια καὶ ὑποχρεώσεις οἰκογενειακαὶ δὲν μοὶ ἐπέτρεψαν νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἀλληλογραφίαν μου μετὰ τῶν ἀγαπητῶν μου μαθητῶν εἰσέτι, ἂν καὶ πρὸς τὸ παρὸν ἀκόμη δὲν εἶμαι ἀποκατασταμένος καὶ εἰσέτι δὲν γνωρίζω ποῦ καὶ πότε ν' ἀρχίσω ἐργασίαν πάλιν τὸ ἐνόμισα καλὸν νὰ σοὶ γράψω τὴν παροῦσαν μου ἵνα γνωρίξης, ὅτι οὔτε σὲ ἐλησμόνησα, οὔτε ἔπαυσα νὰ τρέφω τὰ γνωστὰ πρὸς σὲ αἰσθημάτων μου, ἐπειδὴ δὲν ἐπιθυμῶ ν' ἀφήσω κανένα ἐκ τῶν τριῶν παραπονούμενον θέλω διαιρέσει τὴν παροῦσαν ἐπιστολήν εἰς τρεῖς. Ἰσως ἀγαπητέ μοι γνωρίζεις, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀπουσίας μου εἰς Ἀμερικὴν ἡ μεγαλειτέρα μου θυγάτηρ Ἑλένη, ἄφισε τοῦτον τὸν κόσμον διὰ τοὺς οὐρανούς, καθὼς καὶ ἕτερον κοράσιον τὸ ὁποῖον

¹ Θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ Ψύχα.

σὺ δὲν εἶχες γνωρίσει, καλούμενον Εὐφροσύνη, τώρα δὲ μοὶ μένει μόνον ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη, οὔτινες μετὰ τῆς διδασκαλίσεως σου σὲ ἀσπάζονται τ' αὐτὸ ποιεῖ καὶ ὁ ἀγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

Ἀγαπητέ μοι Μιχαήλ εἶμαι βέβαιος ὅτι οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ σου, περὶ τῆς πρὸς σὲ ἀγάπης μου· μετὰ μεγάλην ἀνησυχίαν ἐπερίμενον νὰ μάθω τὴν ἀποκατάστασίν σου, τὴν ὁποίαν μαθὼν εὐχαριστῶ τὸν πανάγαθον πατέρα. Εὐχόμαι Μιχαήλ, ν' ἀκούω πάντοτε τὴν εὐτυχίαν σου καὶ ὅτι ἄγετε βίον χρηστῶν πολιτῶν καὶ ἐναρέτων ἀνδρῶν, ἡ διδασκαλισὰ σου καθὼς ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται τ' αὐτὸ ποιεῖ ὁ ἀγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

Ἀγαπητέ μοι Γεώργιε, μετὰ ἄκραν εὐχαρίστησιν τῆς ψυχῆς μου ἐπληροφορήθην ἐσχάτως, ὅτι καὶ σὺ ἀποκατεστάθης καὶ ἄγετε βίον σύμφωνον μετὰ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ μακαρίτου πατρός σου· σὲ συγχαίρω διὰ τοῦτο ἀγαπητέ μοι Γεώργιε καὶ ἔσο (βέβαιος), ὅτι ἡ ψυχὴ μου πάντοτε σὲ ἔχει ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ καρδίᾳ μου σὲ ἀγαπᾷ, ὁ Θεὸς δὲν θέλει ἐγκαταλείψει κανένα ἀπὸ σᾶς, ἐνόσω σεῖς εἰσθε πιστοὶ εἰς τ' ἀληθινὴν συμφέροντά σου. Τὸ λεξικόν σου ὑπάρχει ἐνταῦθα καὶ τὸ ὁποῖον θέλω σοὶ πέμψει ἅμα τῇ πρώτῃ εὐκαιρίᾳ. Πρόσφερε τοὺς χαιρετισμούς μου πρὸς τὴν σ. σου μητέρα καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας σου. Ἡ Μαριγώ, Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται καὶ σὲ ἀγαπῶ καὶ σὲ εὐχόμαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ ἀγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

9

Τὴν 21 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μοι Δημήτριε Κυρτυλλάκη!

Εἶναι πέντε περίπου μῆνες, ἀφ' οὗτο ἐπέστρεψα ἐκ τῆς Ἀμερικῆς καὶ εἰσέτι δὲν ἠξιώθην νὰ σοὶ γράψω, εἶμαι βέβαιος ὅμως, ὅτι ταύτην τὴν σιωπὴν μου σὺ δὲν θέλεις τὴν ἀποδώσει οὔτε εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς πρὸς σὲ ἀγάπης μου, οὔτε εἰς τὸ ὅτι σὲ ἐλησμόνησα. Οἱ χρηστοὶ νέοι εἶναι τόσον ὀλίγοι, ὥστε δὲν συμφέρει εἰς τοὺς ἀγαπῶντας τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ διὰ μίαν στιγμὴν νὰ ἐλαττώνωσι τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα πρὸς αὐτούς· μία τῶν αἰτιῶν ὅπου δὲν σοὶ ἔγραψα μέχρι τοῦδε ἦτο, τὸ ὅτι ἐπεθύμουν προηγουμένως ν' ἀποκατασταθῶ, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο θέλει βραδύνει εἰσέτι σὲ γράφω τώρα· ἐπεθύμουν πρὸς τοῦτοις νὰ σοὶ πέμψω καὶ ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεώς μου, τὴν ὁποίαν ἔστειλα ὅπου ὥφειλον τῶν ὧσων ἔπραξα εἰς Εὐρώπην καὶ Ἀμερικὴν ὑπὲρ τοῦ ἐνδόξου τῶν Ἑλλήνων κινήματος κατὰ τὸ ἔτος 1854¹.

¹ Ἡ ἀνέυρεσις τῆς ἐκθέσεως ταύτης εἰς τὸ ἀρχεῖον κάποιου Ὑπουργείου ἀσφαλῶς θὰ μᾶς δώσῃ πλήρη εἰκόνα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Εὐαγγελίδου σχετικῶς μετὰ τὸ περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος κίνημα.

Κύριός τις, τοῦ ὁποίου τ' ὄνομα δὲν ἐνθυμοῦμαι μοι ἐπρόσφερεν ἐκ μέρους σου ὡς συνδρομὴν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ κινήματος τὰ ὁποῖα πρὸς γνῶσιν σου σὲ βεβαίω, ὅτι ἔλαβον. Τὴν ἔκθεσίν μου θέλω σοι πέμψει ἅμα δυνηθῶ εὐκαιρῶν νὰ τὴν ἀντιγράψω. Ζήτησον παρακαλῶ τὸν Στέφανον Ψύχαν πρὸς ὃν νὰ προσφέρῃς τοὺς ἀσπασμούς μου· ὑποθέτω νὰ ξμαθῇς, ὅτι ἡ θυγάτηρ μου Ἑλένη δὲν ὑπάρχει πλέον εἰς τοῦτον τὸν κόσμον· πρόσφερε τοὺς ἀσπασμούς μου πρὸς ἅπαντας τοὺς φίλους μου. Ἡ Μαριγώ, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται, τ' αὐτὸ ποιῶ καὶ ἐγὼ καὶ σοὶ εὐχομαι ἐξ ὅλης ψυχῆς.—

Ὁ ἀγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

Τῷ Κυρίῳ Δ. Κυτριλλάκη εἰς Ἀλεξάνδρειαν

10

Τὴν 21 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μοι Ἐμμανουὴλ Ροῦδη!

Πληροφορηθεὶς παρὰ τῶν συγγενῶν σου, ὅτι ἐν Βερολίῳ ὑπάρχεις καὶ βέβαιος ὢν, ὅτι θέλεις εὐχαριστηθῆ νὰ λάβῃς ἐπιστολήν μου σοὶ γράφω τὴν παροῦσαν μου, ἐπειδὴ καὶ πρὸς ἐμὲ εἶναι εὐχαρίστησις νὰ γράφω πρὸς οἷς ἀγαπῶ καὶ μάλιστα πρὸς σὲ ὑπάρχοντα ἐκ τῶν ὀλίγων μαθητῶν, οἵτινες οὐδεμίαν ποτὲ παρέσχον ἀφορμὴν δυσαρεσκείας καὶ τοῦτο ἀγαπητέ μοι Ἐμμανουὴλ συμβαίνει πολὺ. Τὸ εἰς Ἀμερικὴν ταξιδίδιόν μου ὑπῆρξεν εὐτυχὲς καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα ὠφέλιμον, ἀφ' ὅτου δὲ ἐπέστρεψα εἶναι περὶ πέντε μῆνες πλὴν ἀλλεπάλληλα ταξείδια μὲ κρατοῦν ὥς νὰ ἦτο ἐπὶ ποδός, καὶ ἡ μέλλουσα ἀποκατάστασίς μου εἰσέτι ἄδηλος ὑπάρχει.

Δὲν γνωρίζω ἂν ξμαθῇς, ἡ Εὐφροσύνη μου, τὴν ὁποίαν σὺ τόσον ἡγάπας καὶ ἡ Ἑλένη μου, ἥτις ὑπῆρχε τόσον σεμνὴ ἀμφοτέραι εἰς τοὺς οὐρανούς πλέον ὑπάρχουν· ἔχω δὲ τώρα τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὴν Καλλιόπην ἀμφοτέρω σὲ ἐνθυμοῦνται καὶ σὲ ἀγαποῦν καὶ ἀσπάζονται τὴν δεξιάν σου· ἡ διδασκάλισά σου σὲ ἀσπάζεται ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς· πρόσφερε παρακαλῶ τοὺς χαιρετισμούς μου πρὸς τοὺς σ. γονεῖς σου φίλησέ μου τὸν μικρὸν καὶ γράφε με ὅταν εὐκαιρεῖς καὶ εὐχαριστῆσαι διότι σὲ ἀγαπῶ.

Ὅλοι ἐν τῇ οἰκίᾳ μου σὲ ἐνθυμοῦνται καὶ ἐρωτοῦν διὰ σέ· σὲ ἀσπάζομαι καὶ σὲ εὐχομαι ὁ ἀγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

Πρὸς τὸν Κ. Ἐμμανουὴλ Ροῦδην εἰς Βερολίνον.

11

23 Ἰανουαρίου 1856

Φίλε Κύριε Νικόκλης¹

Με μεγάλην μου εὐχαρίστησιν ἐπληροφορήθην περὶ τῆς εὐτυχοῦς ἐν

¹ Πρόκειται, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Κοζάνης ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ Νικολάου Νικοκλέους, τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην ἀνεπόλει μετ' εὐ-

τῇ πατρίδι μου ἀποκαταστάσεώς σου· συγχαίρω ὑμῖν φίλε, ἀλλ' ἔτι περισσότερον μακαρίζω τὴν πατρίδα ἀπολαύσασαν Γυμνασιάρχην ὅποιος εἶσθε ὑμεῖς. Τὸ στάδιόν σου εἶναι εὐρύτατον, ἡ ψυχὴ σου δέ, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισα, οἱ καρποὶ τοὺς ὁποίους ἐθέρισας εἷς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Γερμανίαν,¹ καὶ ἡ ἔνθερος προσκόλλησίς σου εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων ἡμῶν, ὑπόσχονται πλούσιον θέρος εἰς τὴν πατρίδα καὶ μνημόσυνον εὐγνωμοσύνης καὶ εὐλογιῶν τῶν Θεσσαλονικέων καὶ Μακεδόνων τοῦ ὀνόματός σου.

Γνώρισε, φίλε μου, ὅτι, ὥς σοὶ ὑπεσχέθην καὶ εἰς Ἀθήνας, εἶμαι πρόθυμος νὰ συντελέσω τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τῆς νεολαίας τῆς Μακεδονίας.

Πρόσφερε παρακαλῶ τοὺς ἀσπασμούς μου εἰς τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ φίλους μου.

Σὲ ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω

ὁ εἰλικρινὴς φίλος σου Χ. Εὐαγγελίδης,

12

23 Ἰανουαρίου 1856

Ἀγαπητέ μοι Πέρικλης²

Διὰ τὴν πολυχρόνιον σιωπὴν μου, βέβαιος εἶμαι ὅτι δὲν θέλεις θανάσει, ἀφοῦ μάλιστα πληροφορηθεῖς ὅτι εἰσέτι δὲν ἀποκατεστάθην. Εἰς τὴν Σύρον τώρα εὐρίσκομαι κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν, χωρὶς νὰ τὸ κουνήσω, δύο μῆνας περίπου.

Μοὶ φαίνεται ὅτι νέα συριανὰ θὰ εὐχαριστηθῇς νὰ μάθης. Τὸ δὲ πρῶτον νέον εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ νέαι ὑπανδρεύονται καὶ δὲν πιστεύω νὰ μείνῃ καμμία διὰ σέ. Ἐὰν ὅμως ταχύνῃς τὴν ἐπάνοδόν σου, σοὶ ὑπόσχομαι νὰ προσπαθῇσω νὰ κρατήσω μίαν. Ὅλαι σχεδὸν αἱ θυγατέρες τοῦ Σπανοῦδῃ ὑπανδρεύθησαν, μολοντί ἡ Μαριγῶ μοὶ λέγει ὅτι ἔχω λάθος. Ἡ ὥραία θυγάτηρ ὅμως τοῦ Κυρίου Διαμαντίδῃ ἐπῆρε τὸν Ἀμβρόσιον Μαστραπᾶν, καὶ ἡ Φανερέτῃ ἀδελφὴ τοῦ Ἀντούλῃ Καράλῃ κέρνει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀντώνιον Μαστραπᾶν. Ἡ Ντουντοῦ εἶναι εἰς Ἀθήνας καὶ περιμένει τὸν Περικλῆν.

γνωμοσύνης ὁ ἐκ τῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ἀθηνῶν μαθητῶν του καὶ δόκιμος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ποιητῆς Γεώργιος Δροσίνης. Ἡ ἐπὶ διετίαν ὀλόκληρον εὐδόκιμος ἐν Θεσσαλονίκῃ γυμνασιαρχία αὐτοῦ ἡγνοήθη ὅλως παραδόξως παντάπασιν ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθῆναι 1924 σελ. 320. Μνημονεύεται ὅμως αὕτη εἰς σύντομον περὶ αὐτοῦ βιογραφικὸν σημείωμα ἐν τῷ Μακεδονικῷ Ἡμερολογίῳ, Ἀθῆναι 1910, σελ. 316, ἐνθα καὶ εἰκὼν τοῦ Νικοκλέους. Βαρυσήμαντος λόγος, τὸν ὅποιον οὗτος εἶχεν ἐκφωνήσῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 1857, ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Πανδώρα, τ. 8 σελ. 453 - 461.

¹ Μόλις εἶχεν ἐπιστρέψει ἐκ Γερμανίας, ἐνθα ἠκολούθησεν ἀνωτέρας σπουδᾶς.

² Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 15 σημειώματι μνημονευομένου Περικλέους Νεγρεπόντη.

Θέλεις εὐχαριστηθεῖ νὰ μάθης περιπλέον ὅτι, τὸ ἔδαφος τῆς πόλεώς μας¹ ἔμορφώθη ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον καὶ ἀμαξωτὴ ὁδὸς ζευγνύει τὸν λιμένα μας μὲ τὸν λιμένα τῆς θείας χάριτος (della gracia). Τὸ παντοπωλεῖον εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Πλατείας πλησιάζει νὰ ἐγκαινιασθῇ ὥς καὶ ὁ ἀξιόλογος ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Εἰς δὲ τὴν ἀρκτῶαν πλευρὰν τῆς Πλατείας ἐψηφίσθη νὰ ἀναγερωῖσι τὰ δημόσια καταστήματα. Τὰ ναυπηγεῖα εὐρίσκονται εἰς μεγίστην ἐνέργειαν, ἀφθονία χρημάτων εἰς τὴν πόλιν μας καὶ μεγίστη ἀκρίβεια

Παρακαλῶ νὰ προσφέρῃς τοὺς ἰδιαιτέρους ἀσπασμούς μου πρὸς ἓνα ἕκαστον τῶν Ἑλλήνων τῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην. Δὲν ἀμφιβállω ὅτι πρὸς τὸν Κύριον Νικόλαον Σκαρμαγκᾶν καὶ σύντεκνόν μου Κύριον Κωνσταντῖνον Ράλλην θέλεις πάντοτε προσφέρει τὰ ἀνήκοντα σέβῃ ὥς πατέρας. Ἡ Μαριγῶ σὲ ἀσπάζεται ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη μου. Οἱ δικοί σου εἶναι καλὰ, οἱ δὲ ἀνεψιαί σου ἐμεγάλωσαν ἀρκετά. Σὲ ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ εἰλικρινὴς φίλος σου.

13

Ἰανουαρίου 25 1856

Ἀξιότιμε καὶ ἀγαπητὲ φίλε Κύριε Ἀλέξανδρόφ.

Εἶναι εὐχάριστον, ναί, πολὺ εὐχάριστον νὰ ἀφιερώνωμεν ἐνίστε σιγμάς τινας εἰς ἀνάμνησιν παλαιᾶς φιλίας, αἱ τοιαῦται δὲ στιγμαὶ εἶναι εἰς ἔμὲ λίαν εὐχάριστοι, ἐπεὶ δὲ ἀνανεώνουν ἐκείνας τὰς εὐχαρίστους σκηνάς, αἵτινες εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον εἶναι μετρημένα καὶ ὀρισμένα καὶ τὰς ὁποίας ὥς τοὺς ἑννέα ἀριθμούς τὰς μεταχειριζόμεθα εἰς πολλαπλασίασιν αὐτῶν καὶ καθὼς συμβαίνει εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ μηδέν, οὕτως καὶ εἰς αὐτὰς τοῦ βίου τὰς εὐχαρίστους περιστάσεις μεταχειριζόμεθα τὴν φαντασίαν.

Εὐχαρίστως ἔμαθον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος² εὐρίσκεται ἀποκατεστημένος εἰς Λονδῖνον, πρὶν περῦσι, ὅτε ἐπήγαινον εἰς Ἀμερικὴν, διῆλθον τὸ Λονδῖνον, ἀλλ' ἐπιστρέφων οὐχι,³ καὶ ὥς ἐκ τούτου δὲν ἔτυχε νὰ τὸν ἴδω. Τὸ εἰς Ἀμερικὴν ταξειδίόν μου ὑπῆρξε ἡθικῶς ὠφέλιμον δι' ἔμὲ καὶ ἐλπίζω καὶ διὰ τὴν πατρίδα. Τώρα ἰδιωτεύω εἰς Ἐρμούπολιν, καὶ ὥς θαλασσοβρεγμένος

¹ Ὑπονοεῖται ἡ Ἐρμούπολις.

² Ἐν σημειώματι ὑπὸ ἡμ. 3ης Αὐγ. 1860 ἀναγινώσκωμεν περὶ αὐτοῦ τὰ ἑξῆς: «Ἀφίχθησαν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδροφ ποτὲ μαθητὴς μου ἐκ Σμύρνης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γεωργίου διὰ Manchester». Συνεπῶς ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἦτο ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

³ Ἐκεῖθεν ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀμερικανὸν ποιητὴν καὶ ὕμνητὴν του William Cullen Bryant, ἧς τὸ κείμενον βλ. εἰς Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου σελ. 379 — 380.

ναυαγήσας ναύτης ἴσταμαι ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ, διανοούμενος ποῦ νὰ διευθυνθῶ.

Ὡς σᾶς εἶναι γνωστόν, ἐπὶ τῆς ἀπουσίας μου τὸ Ἑλληνικὸν Λύκειον διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ Φαβρικού¹ διελύθη, τὴν δὲ οἰκοδομὴν ἐνοικίασα διὰ πέντε ἔτη ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἐκπαιδευτικὸν κατάστημα,² ἐγὼ δὲ σκοπεύω νὰ ἀποσυρθῶ πιθανὸν εἰς Ἀθήνας.

Σᾶς συγχαίρω, ἂν καὶ ἄργά, διὰ τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς σας. Προσφέρετε τὰ σεβάσματά μου εἰς τὴν οἰκογένειάν σας, ὁμοίως καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς τῆς συζύγου μου.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἀπὸ ψυχῆς καὶ μένω ὁ φίλος σας

Χ. Εὐαγγελίδης

14

Πρὸς τὴν Εὐφορίαν καὶ τῆς Δημοσίας καὶ τῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ὁθωνος Βιβλιοθήκης

Πρὸς τὸν Ἀξιότιμον Κύριον Γεώργιον Κ. Τυπάλδον, Εὐφορον τῆς δημοτικῆς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου βιβλιοθήκης

Κύριε !

Τὸ ὑπ' ἀριθμῶν 575 πρὸς ἐμὲ ἔγγραφόν σας ἀπὸ ἡμερομηνίας 23 Ἰανουαρίου διὰ τοῦ ὁποίου πληροφορεῖτε ἐμέ, ὅτι τὸ Σ. Ὑπουργικὸν Συμβούλιον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμῶν 290 ἀποφάσεώς του παραπέμπει τὴν ἀπὸ ἡμερομηνίας 17 Νοεμβρίου 1855 ἀναφοράν μου πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Σ. Ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 160 ἀπὸ ἡμερομηνίας 18 Ἰανουαρίου 1856 διαταγῆς του διατάσσει, τὸν μὲν Εὐφορον τῆς δημοσίας βιβλιοθήκης ἵνα παραλάβῃ καὶ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τὰ παρὰ τῶν Ὁμοσπόνδων Πολιτειῶν σταλέντα, τὸν δὲ διευθυντὴν τοῦ Βασιλικοῦ Πολυτεχνείου Κύριον Α. Καυταστόγλου³ τὴν ἐκ γραφίτου Κάμινον ἔλαβον καὶ εὐχαρίστως σπεύδω ν' ἀπαντήσω πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποθέσεως.

Ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀπὸ ἡμερομηνίας 17 Νοεμβρίου 1855 ἀναφοράν μου πρὸς τὸ Σ. Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐδηλοποίησα, τ' αὐτὸ ποιῶ καὶ πρὸς ὑμᾶς Κύριε, ὅτι τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τὰ παρὰ τῶν Ὁμοσπόνδων Πολιτειῶν

¹ Ὁ ἐκ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Λυκείου Κ. Φαβρικός, καθηγητὴς τῶν Λατινικῶν ἐν τῇ Γυμνασίῳ Ἑρμοπόλεως.

² Εἰς τὸ κατάστημα τοῦτο τοῦ Π. Ἀντωνιάδου ἐδίδασκεν, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, καὶ ὁ Εὐαγγελίδης.

³ Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ γνωστοτάτου ἐκ Θεσσαλονίκης Ἀρχιτέκτονος Λυσάνδρου Καυταντζόγλου. Ἐν ἐκτενεί λογοδοσίᾳ, ἣτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Πανδῶρῳ, τόμ. 7 (1856), ἀναγράφεται (σελ. 441 α') καὶ ἡ δωρεὰ τῆς περὶ ἧς ἄνωτέρω ὁ λόγος καμίνου : « Διὰ δὲ τοῦ ἐν Σύρῳ Κυρίου Εὐαγγελίδου ἐστάλη ἐξ Ἀμερικῆς κάμινος εἰς χύσιν μετὰλλων χρησιμεύουσα ».

σταλέντα εὑρίσκονται παρὰ τῷ Κ. Γεωργίῳ Ἰοχομάχῳ δικηγόρῳ ἐν Ἀθήναις, παρομοίως καὶ ἡ ἐκ γραφίτου Κάμινος. Ὅλα ταῦτα πάντα Κύριε ὑπάρχουσιν εἰς τὰς διαταγὰς σας ἅμα διατάξετε τὸν εἰρηθέντα Κύριον ἵνα τὰ παραδώσῃ.

Λυποῦμαι ὅτι οἰκιακαὶ ὑποθέσεις δὲν μοὶ ἐπέτρεψαν νὰ ἔλθω εἰς Ἀθήνας νὰ σᾶς τὰ παραδώσω ὁ ἴδιος καὶ νὰ σᾶς παρακαλέσω ταυτοχρόνως ἵνα μοὶ ἐπιτρέψῃτε νὰ δηλώσω πρὸς ὑμᾶς τὰς διαφόρους ἀρχὰς πρὸς τὰς ὁποίας νὰ πέμψῃτε τὸ εὐχαριστήριον ἔγγραφον.

Πιστεύσατέ με Κύριε ἀεὶ πρόθυμον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν σας καὶ εἰς πᾶν τὸ συντελοῦν πρὸς ὄφελος τῆς ἐνδόξου ἡμῶν Πατρίδος.

Ὁ ταπεινότατος δοῦλος σας

15

τὴν 9 Φεβρουαρίου 1856

Φίλτατε Πετράκη (Ρίζου)

Τὴν πρὸς ἐμὲ εἰς Ἀμερικὴν ἐπιστολὴν σου ἔλαβον, τὴν ὁποίαν φίλοι πολλοὶ ἀνέγνωσαν καὶ ἐκ τῆς ὁποίας ἰδέαι πολλαὶ διὰ τοῦ τύπου τῆς Ἀμερικῆς διεδώθησαν εἰς τὸ δημόσιον ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ἡμῶν.¹

Εἶναι περίπου ἑξ μῆνες ἀφ' ὅτου ἐπέστρεψα, ἀλλὰ ἀποκατεστημένος δὲν ὑπάρχω καὶ πιθανὸν ἱκανὸς καιρὸς θέλει εἰσέτι διέλθῃ, πρὶν ἢ μάθῃς ὅτι ἔρριψα τὴν ἄγκυράν μου· ἐπειδὴ προσδοκῶ, ὅτι ἡ Εὐρώπη ἴσως . . .² ἔσται ἡ ἔναρξις πολέμου τοῖς Ἕλλησι, ἐν τοσούτῳ πρὸς τὸ παρὸν μελετῶ εἰς ὀλίγας ἑβδομάδας νὰ μετοικήσω εἰς Ἀθήνας. Τὸ Ἑλληνικὸν Λύκειον δέδωκα ὑπὸ ἐνοίκιον ἐτέρῳ διευθυντῇ, ὅθεν οὐδὲν τὸ κολύον τοῦ ἐπανερχεσθε εἰς ἄλλην πόλιν.

Ἀφ' ὅτου σὲ εἶδον εἰς Λυψεία ἔχασα δύο τέκνα Ἑλένην καὶ Εὐφρο-

¹ Ὑπολαμβάνω ὅτι πρόκειται περὶ τινος ἐπιστολῆς, ἣτις ἐδημοσιεύθη ἀνωμόμως ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ἐφημερίδος New York Morning Express (φύλλον 23 Ἰουνίου 1854, σελ. 1. στήλη 9) ὑπὸ τὸν τίτλον «Καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες». Ἐν αὐτῇ δίδεται ζωηρὰ εἰκὼν τῶν προσδόν, τὰς ὁποίας ἐπετέλεσεν ἡ Ἑλλάς εἰς διάσθημα εἰκοσι μόλις ἑτῶν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς της. Μνημονεύονται σχολεῖα καὶ παρατίθεται στατιστικὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς ἕνα ἕκαστον φοιτῶντων μαθητῶν ἐκ τε τῆς ἐλευθέρως καὶ τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος. Ἐν συνεχείᾳ παρατίθεται τὸ ἐξῆς χωρίον: «Πληροφοροῦμαι παρὰ τοῦ Μακεδόνος Γρηγορίου Παπαδοπούλου, διευθυντοῦ τοῦ (ἐν Ἀθήναις) Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς της ἐξεδόθησαν ἐν Ἑλλάδι πλέον τῶν 5,600 βιβλίων. Εἰς τὴν Ἐρμούπολιν, ἣτις δὲν ἀριθμεῖ πλέον τῶν 20.000 κατοίκων, φοιτοῦν εἰς τὰ σχολεῖα περὶ τὰς 4.000 νέοι ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑφίστανται οὐχὶ ὀλιγώτερα τῶν τριῶν κολλεγίων ἢ γυμνασίων, ἔνθα οἱ νέοι προετοιμᾶζονται διὰ τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐν ἐξ αὐτῶν εἶναι τὸ «Ἑλληνικὸν Λύκειον», ὅπερ ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Μακεδόνος Εὐαγγελίδου, σπουδάσαντος ἐν Ἀμερικῇ — Νέᾳ Ὑόρκῃ — καὶ τοῦ ὁποίου αἱ προσπάθειαι ηὐλογῆθησαν.».

² Δύο λέξεις δυσανάγνωστοι.

σύνην, νῦν δὲ ἔχω δύο Ἀλέξανδρον καὶ Καλλιόπην καὶ ἡ γυνή μου ἑτοιμό-
γενος ὑπάρχει.

Τὰ σεβάσματά μου πρὸς τὸν πατέρα καὶ μητέρα σου καὶ τοὺς ἀσπα-
σμούς μου πρὸς τὸν ἀδελφόν σου πρόσφερε. Ὁ Κύριος Ναοὺμ ¹ εἰς Ἀθή-
νας εὐτυχῶς μέγαν οἶκον οἰκοδόμησε ζηλευτὸν τοῖς πᾶσι· δὲν σκοπεύεις νὰ
ἔλθῃς εἰς Ἀθήνας ; Ἔως πότε πλέον εἰς τὰ ξένα ;

Σὲ ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ φίλος σου

. . . . .

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΡΓ. ΤΟΖΗΣ

---

¹ Πρόκειται ἀσφαλῶς ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ Καστορίας εὐπατρίδου Παναγιώ-
του Παππαναοῦμ, περὶ τοῦ ὁποίου ὠραίαν μελέτην ἔγραψεν ὁ κ. Καπνουκάγιας (βλ.
Ἡμερολόγιον τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Κοζάνη 1933) ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότου χει-
ρογράφου τοῦ ἰδίου.